

Dementie:

*Geneet (toch mer) van
ut leave*

Niki v.d. Schuren
Maastricht, 2014

Samenvatting

Dit onderzoek is gericht op het traceren van die factoren die een bijdrage leveren aan het optimaliseren van de participatie en het emotionele welbevinden van dementerende ouderen gedurende concerten van de Stichting Muziek Jong voor Oud. Die optimalisatie wordt bewerkstelligd door het toepassen van de resultaten van dit onderzoek op die concerten. Resultaten zijn verkregen door enerzijds het observeren van dementerende ouderen in zorginstellingen van Envida bij concerten van verschillende ensembles die via de stichting spelen en anderzijds door gesprekken/interviews te houden met betrokken personeel, ervaringsdeskundigen op het gebied van muziek en dementie en de ouderen zelf.

Het onderzoek is tot stand gekomen door een eigen interesse en ervaring in het muziek maken in zorginstellingen. In de oriëntatiefase van het onderzoek ontmoette ik twee studenten van de opleiding muziektherapie die een gelijke interesse hadden. Zodoende hebben we dit onderzoek in samenwerking uitgevoerd.

De observaties zijn door middel van timesampling uitgevoerd en de vragenlijst is gericht op de participatie en het emotionele welbevinden van de luisteraar.

Uit het onderzoek blijkt dat de exacte vormgeving van concerten weinig invloed heeft op de mate participatie van de luisteraars, wel blijkt dat de muziek een positieve uitwerking heeft op het emotionele welbevinden.

Voor eventueel vervolgonderzoek is het interessant om te kijken welk effect muziek (op de lange termijn) heeft op de luisteraar. Dat de luisteraar actief ofwel passief participeert is hiervoor een voorwaarde. Men dient zich wel af te vragen of kwantitatief onderzoek de beste weergave geeft van het ervaren van muziek.

Voorwoord

Voor je ligt een gekrompen lichaam dat gestaag doorgaat met ademen, maar waarmee geen contact meer mogelijk lijkt. De vroeger zo succesvolle zakenman, die zeer belezen was en gold als topman bij de economische dienst, of de beroemde boer die die belangrijke rijksweg heeft aangelegd, met kruiwagens de berg op en af gaand?

Wat is er over en wie heeft het gedaan? De tijd? Is het de tijd die bepaalt dat er een tijd is van komen en gaan? Of is het een soort random-mechanisme, als een bloem die op een niet voor haar bestemde plaats bloeit en weer vergaat, zonder ook maar een spoor achter te laten?

Ik sprak eens een man die dacht dat het leven is als een bloem. Eerst groeit de plant, het lichaam, en als een kroon daarop komt de bloesem, de ziel, de geest, het intellect. Die bloesem is als eerste gedoemd te sterven, daarna de plant. Zonder plant, geen bloesem. Volgens deze visie is de succesvolle zakenman of wellicht de beroemde boer niets meer dan een lichaam, een plant. Leeg. Dan blijft er dus niets over. Ja, in de gedachten van zijn vrienden of familie leeft hij voort, maar dat zijn in feite ook niet meer dan bloesems die gedoemd zijn om te verdwijnen.

Uiteindelijk is er niets, blijft er niets over.

“2x per dag water geven”.

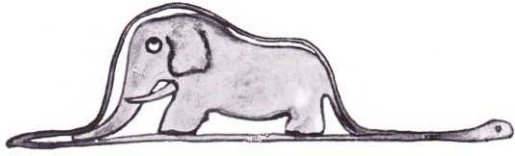
In een wereld die zo denkt, is de hulpverlening niet meer dan een traditie, een plichtsbefef, misschien zelfs enkel een bron van inkomen, een werk, zoals elk ander werk. (Schmitz, 1999, pp. 2-3)

Wellicht de moeite waard om hier een ander verhaal aan te koppelen, om inzicht te geven in het belang van muziek:

De vliegenier uit het verhaal “de kleine prins” had als zesjarig jongetje zijn eerst tekening voltooid (zie afbeelding rechts).

Toen hij de grote mensen zijn tekening liet zien en vroegen wat ze dachten dat het moest voorstellen zeiden ze hem:

“een hoed.” Hij was helemaal verontwaardigd. Hoe konden ze zeggen dat het een hoed was, het was immers een reuzenslang die een olifant verteerde! Om het voor de grote mensen duidelijker te maken (ze hebben immers altijd verduidelijking nodig), tekende hij de binnenkant van de slang. Dat werd zijn tekening nummer 2 (zie afbeelding links).

De grote mensen hebben hem toen aangeraden met het tekenen van open en dichte reuzenslangen op te houden en zicht eerder voor aardrijkskunde, geschiedenis, rekenen en taal te interesseren. Zo gaf hij zijn schitterende carrière als tekenaar al op zesjarige leeftijd op, werd zelf groot en begon uiteindelijk een loopbaan als piloot.

Hij reisde veel rond en maakte goed van de gelegenheid gebruik om de grote mensen te bestuderen. Steeds als hij iemand tegen kwam die hem een beetje nozel leek, liet hij zijn tekening nummer 1 zien (want die had hij zorgvuldig bewaard!) en vroeg wat het moest voorstellen. Maar telkens weer werd hij teleurgesteld: “dat is een hoed.” Tot hij de kleine prins ontmoette, deze vroeg hem een schape te tekenen. Om de kleine Prins te testen, liet hij hem zijn eerste tekening zien en zei dat dit het schape was, waarop de kleine prins antwoordde: “Wat moet ik met een reuzenslang die een olifant verteerd? Ik vroeg om een schape!” (Saint-Exupéry, 1943)

Misschien kunnen we iets van de vliegenier en de prins leren, als we door de dingen heen kunnen kijken en het wezen ervan zien. Ook achter het zwijgen van de demente mens zou wellicht een heel ander wezen gevonden kunnen worden. (Schmitz, 1999, p. 1)

Bij het eerste verhaal wordt de dementerende mens geschetst als een plantje dat blijft bestaan, omdat het 2x per dag water krijgt. Bij het tweede verhaal wordt duidelijk dat de dementerende mens misschien wel meer is dan hetgeen wij aan de buitenkant kunnen zien. Zoals verder in mijn essay ook zal blijken, zijn er bepaalde functies die afnemen, maar ook een aantal functies die toenemen en zich verder ontwikkelen, zoals het gevoelsleven. Met alleen 2x per dag water geven, blijft het omhulsel leven, maar de geest gaat een saaie tijd tegemoet. Wat is er gebeurd met levenskwaliteit? Hoeven deze mensen niet meer te genieten van het leven, zoals Sjef Diederik in het voor deze (Limburgse) doelgroep bekende nummer ‘Geneet van ut leave’ zo mooi bezingt. Waarom zou dat niet meer belangrijk zijn zodra iemand geestelijk op bepaalde gebieden achteruit gaat? Precies, dat is nog steeds belangrijk. En naar mijn mening is muziek bij dementerende mensen het ideale middel om deze levenskwaliteit te ondersteunen.

Het onderzoek zal gaan over het optimaliseren van de participatie en het emotionele welbevinden van dementerende ouderen bij kamermuziekconcerten van de stichting Muziek Jong voor Oud.

Bij deze wil ik tevens graag een woord van dank uitspreken richting Fenna Ogranjensek die de organisatorische en financiële kant van het onderzoek heeft ondersteund, richting Miriam Stuijts en Elisabeth Dumont die het schrijven van het essay hebben begeleid, richting Katinka Poismans, Susan van Hooren en Miriam Stuijts die hebben geholpen bij de opzet en het verloop van het onderzoek en richting Marc Rutten en René Pisters die betrokken waren bij de uiteindelijke beoordeling. Niet te vergeten de hulp van de activiteitenbegeleiding op de locaties van de uitvoeringen en de muzikanten uit de meewerkende ensembles. Als laatste nog dank voor de samenwerking bij dit onderzoek met de studenten Muziektherapie Nima Moussavi en Kelly van Esser.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Verkenning.....	5
- Stichting Muziek Jong voor Oud.....	6
- Chapeau!.....	6
1.2 Probleembeschrijving.....	6
1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen.....	7
1.4 Doelstelling.....	7

Hoofdstuk 2: Theorie

2.1 Wat is dementie?.....	8
- Verschillende soorten dementie.....	8
- Verschillende stadia van dementie.....	9
- Versterkt gevoelsleven.....	10
2.2 Welke relatie bestaat er tussen muziek en dementie?.....	11
- Muziektherapie bij dementie.....	11
- Positieve psychologische effecten.....	12
- Samenvatting.....	13
2.3 Wat is de definitie van participatie en emotioneel welbevinden?.....	14
- Participatie.....	14
- Emotioneel welbevinden.....	15
- Samenvatting.....	17
2.4 Welke relatie bestaat er tussen muziek en emotioneel welbevinden?.....	18

Hoofdstuk 3: Het onderzoek

3.1 Het vooronderzoek.....	19
3.2 De observatielijst.....	19
- Invullen van de observatielijst.....	20
- Mate van participatie.....	20
3.3 De vragenlijsten.....	20
- Vragenlijst 1.....	20
- Vragenlijst 2&3.....	21
3.4 Deelnemers.....	22
3.5 Procedure.....	24
3.6 Analyses.....	26

Hoofdstuk 4: De resultaten

4.1 Gepleegde interventies.....	27
- Torunski brothers – Os Heem.....	27
- Chapeau! – De Wilg.....	29
- Duo Colorare – Grubbeveld.....	30
4.2 Schematische weergave van de resultaten.....	33
- Analyse 1.....	33
- Analyse 2.....	34
- Analyse 3.....	35
- Analyse 4.....	35
- Analyse 5.....	36
- Samenvatting.....	37

Hoofdstuk 5: Conclusies

5.1 Interpretëren van de resultaten.....	38
- Analyse 1.....	38
- Analyse 2.....	38
- Analyse 3.....	39
- Analyse 4.....	40
- Analyse 5.....	40
5.2 Beantwoorden van de deelvragen.....	40
- Deelvraag 1.....	40
- Deelvraag 2.....	41
- Deelvraag 3.....	41
5.3 Beantwoorden van de onderzoeksvraag.....	42
(dit is tevens het opgestelde advies voor MJvO)	

Hoofdstuk 6: Discussie

6.1 Reflectie op het meetinstrument.....	44
6.2 Reflectie op de vragenlijst emotionele welbevinden.....	45
6.3 Reflectie op de deelnemers.....	46
6.4 Reflectie op analyses.....	46
6.5 Reflectie algemeen.....	46
6.6 aanbevelingen vervolgonderzoek.....	47

Referenties.....	48
------------------	----

Bijlagen

Bijlage 1.	Observaties.....	50
	- Gulpen concert 1, 1 ^{ste} helft.....	50
	- Grubbeveld concert 3, 1 ^{ste} helft.....	51
Bijlage 2.	Vragenlijsten.....	53
Bijlage 3.	Interpretatie observaties.....	55
Bijlage 4.	Resultaten analyse 1.....	56
Bijlage 5.	Resultaten analyse 2 t/m 4.....	57
Bijlage 6.	Ensembles:.....	58
	- Chapeau!	58
	- Duo Colorare.....	58
	- Torunski brothers.....	58
Bijlage 7.	Informatiebrief muzikanten.....	60
Bijlage 8.	Toestemmingsformulier deelnemers.....	62
Bijlage 9.	Toestemmingsformulier zorginstellingen.....	63

Afstudeerproduct

Voorstelling Chapeau!

Hoofdstuk 1 Inleiding

Mijn man Leo kreeg officieel de diagnose 'Alzheimer' van professor Scheltens in maart 2007. Hij is op 3 oktober 2012 overleden. Het terugkijken naar die tijd, heeft mezelf veel goed gedaan.

Leo heeft altijd een paar grote hobby's gehad. Vooral vioolspelen was een grote passie. Hij was een meer dan middelmatige amateurviolist. Hij heeft in een groot amateurorkest, het kov (Kralingse Orkest Vereniging), gezeten. Hij speelde daar de 1^e tweede viool. Het begin van zijn Alzheimer viel gelukkig samen met het opheffen van het amateurorkest wegens het stoppen van subsidie.

Leo speelde echter veel samen met een bevriende pianiste. Naarmate de Alzheimer vorderde, werd hun repertoire beperkt tot de vaste nummers, maar Leo verliet de bezoeken (die om de veertien dagen plaatsvonden) altijd heel positief en tevreden.

Toen Leo in een verpleeghuis kwam, hebben we een piano, die ergens verloren op een gang stond, laten stemmen en de muziekhappening van om de week naar elke week verplaatst. Leo heeft ongeveer zes maanden in het verpleeghuis gewoond. Hij ging er lopend in, maar na twee maanden zat hij al in een rolstoel.

De muziekmomenten op de gang werden korter, want Leo's concentratie nam erg af en hij was vlug afgeleid, maar de momenten werden emotioneler en mooier. Doordat we op de gang muziek maakten, kwamen er allerlei andere lopende of rollende patiënten op af. De een begon te zingen (onverstaanbaar, maar duidelijk geïnspireerd door de muziek die men hoorde), de andere vroeg heel elegant met een buiging een van de verzorgers ten dans. Het werd een happening van ontroering en verborgen talenten. Leo heeft nog tot één week voor zijn dood aan deze 'muziekbijeenkomsten' meegedaan. (Dirkse & Vermeer, 2013, pp. 107-109)

Of het nou kwam door de ontroerende muziek die ik luisterde terwijl ik het verhaal over Leo las, of door het verhaal zelf, dit is de reden waarom ik muziek maak in zorginstellingen: de kwaliteit van leven, voor degenen die affiniteit hebben met muziek (en laten we eerlijk zijn, dat zijn er een heleboel), zo hoog mogelijk houden. Muziek betekent veel. Het maakt emoties los, maar ook herinneringen. Hierdoor zoeken we weer contact met elkaar. Muziek laat ons leven.

1.1 Verkenning

Al meerdere jaren verzorg ik zelf regelmatig concerten in verschillende zorginstellingen. Dit begon toen ik nog redelijk jong was op het werk van mijn moeder. Zij werkte in 'de pool' bij een zorgstichting (zodra ergens vervanging nodig was, werd zij naar die instelling/afdeling overgeplaatst). Regelmatig kwam ze in verschillende zorginstellingen terecht. Als er dan een bepaalde feestelijke gelegenheid was, vroeg ze of ik daar een klein concertje wilde verzorgen.

Later ben ik gaan spelen met het ensemble Chapeau! We geven interactieve concerten waarbij de bewoners actief deelnemen aan gedeeltes van de voorstelling. Ons doel hierbij is om de betrokkenheid van het luisterende publiek zo groot mogelijk te maken.

Na zo'n concert blijkt altijd een enorme dankbaarheid vanuit het publiek te komen. Ze komen verhalen vertellen over wat ze vroeger mee hebben gemaakt, welke stukken ze mooi vonden of duizenden vragen over wie je bent en wat je doet. Tevens komt daarbij vaak de vraag wanneer we weer terug komen, aangezien ze zo'n geweldige middag hebben gehad. Tijdens het concert zie je participatiegedrag vanuit de mensen, doordat ze meezingen en meeklappen op bekende melodieën, laten bij een emotioneel lied een traan rollen of dirigeren mee op de maat. Uiteraard vinden sommige mensen het ook helemaal niet mooi en is het concert te 'saai' waardoor ze het niet vol kunnen houden. Voornamelijk vanwege die enorme dankbaarheid vanuit de ouderen, besloot ik dat ik graag een onderzoek in deze richting wilde doen.

Stichting Muziek Jong voor Oud

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in samenwerking met de stichting MJvO. Om deze reden zal ik hieronder een verdere toelichting geven over de betekenis, het ontstaan, de visie en de missie van de stichting.

MJvO is de afkorting voor de stichting Muziek Jong voor Oud. Deze is in 2006 opgericht door Albin Ograjensek. Albin heeft 30 jaar als manager van verpleeg- en verzorgingshuizen gewerkt. In deze tijd zag hij dat er een groeiende vraag was naar live concerten binnen zorg- en verpleeghuizen. Samen met zijn dochter Fenna Ograjensek heeft hij de stichting opgezet. In 2007 is de eerste concertreeks gepresenteerd binnen de regio Maastricht. Door de jaren heen is Muziek Jong voor Oud gegroeid tot een Provinciale en zelfs Euregionale stichting met meer dan 400 concerten per jaar. Daarmee bereiken zij een publiek van ruim 16.000 ouderen.

Uit onderzoek van het LESI blijkt dat kunst in zijn algemeenheid de fysieke en psychische gezondheid van ouderen bevordert. (Hortulanus, Jonkers, Stuyvers, & MsC, 2012) MJvO heeft 2 doelen. Enerzijds willen zij een steentje bijdragen aan dat welzijn van de ouderen. Momenteel bevinden we ons in een sterk vergrijzende samenleving, en daarmee is er een groei van deze doelgroep. Er wordt steeds meer aandacht besteed aan het verdiepen en verrijken van de laatste levensfase van deze mensen. De Stichting vindt het belangrijk dat sociale contacten van ouderen (zowel intra- als extramuraal) zo veel als mogelijk worden behouden en hersteld en dat het sociale isolement van ouderen wordt doorbroken. MJvO houdt daarbij nadrukkelijk rekening met laagdrempeligheid en toegankelijkheid van de activiteit en de (fysieke en/of psychische) beperkingen van ouderen. Anderzijds is MJvO ook gericht op de talentontwikkeling van jongeren. Ze biedt conservatoriumstudenten de mogelijkheid om podiumervaring op te doen, waarbij educatieve ondersteuning van het programma, de programmamakeuze zelf en de speelkwaliteit erg belangrijk zijn. Onderdeel van dit doel is ook het maatschappelijke belang van de jongeren: 'iets terug doen voor de samenleving'. (Heykens, 2012)

Chapeau!

Chapeau is een ensemble dat bestaat uit 4 studenten van de opleiding Docent Muziek, Orthopedagogische Muziek Beoefening van het Conservatorium Maastricht. Het ensemble biedt voorstellingen aan met wisselende thema's waarbij het publiek op een actieve wijze betrokken wordt. Dit komt tot uitdrukking door het uitnodigen van de bewoners om mee te zingen, te klappen of te dansen. Het ensemble zingt met de groep o.a. canons of vraag en antwoordstukken. Het repertoire bestaat uit jazz, klassiek, lichte muziek en de oud-Nederlandse en Limburgse meezingers. Bij het opstarten van dit ensemble was het doel om concerten te geven waarbij de betrokkenheid van het luisterende publiek zo groot mogelijk wordt gemaakt. Dit om te voorkomen dat mensen halverwege een concert afhaken doordat de muziek hen niet ligt of muziek te eentonig wordt. Ook wordt getracht te voorkomen dat bewoners passief het concert ervaren zonder dat de muziek echt door dringt. De leden van het ensemble motiveren de mensen om actief mee te doen met de voorstelling: een middagje echt iets anders dan de sleur van alledag waar sommige bewoners in blijven hangen.

1.2 Probleembeschrijving

Zoals al eerder genoemd, verzorg ik al enige tijd concerten in verschillende (onder andere ook psychogeriatrische) zorginstellingen met het ensemble Chapeau! Het doel van de concerten is om de betrokkenheid van het luisterende publiek zo groot mogelijk te maken. Het ensemble probeert dit te bereiken door het spelen van een qua stijlen zeer gevarieerd programma en door bewoners actief te laten participeren bij het concert. Is de participatie eigenlijk wel groter bij een afwisselend repertoire? Hoe kan je participatie optimaliseren met verschillende ensembles bij de gekozen doelgroep? Wat betekent participatie eigenlijk in deze situatie? Hoe ervaren bewoners zo'n concert?

Neemt het emotionele welbevinden op dat moment toe of heeft de muziek er helemaal geen invloed op?

Allemaal vragen die in me op kwamen en waar ik gedurende dit onderzoek een antwoord op wil geven met behulp van een hoofdvraag en een aantal deelvragen:

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

De onderzoeksvraag voor mijn essay heb ik als volgt geformuleerd:

Hoofdvraag
Hoe kan ik de participatie en het emotionele welbevinden van dementerende ouderen optimaliseren tijdens huiskamerconcerten georganiseerd door stichting Muziek Jong voor Oud?

Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, heb ik deze opgedeeld in een aantal deelvragen. Per deelvraag geef ik eveneens aan op welke wijze ik deze vraag probeer te beantwoorden.

Deelvraag	Dataverzamelingstechniek/onderzoeksmethode
1. Welke vorm van participatiegedrag is zichtbaar bij dementerende ouderen tijdens het luisteren naar kamermuziekconcerten?	Als vooronderzoek concerten bezoeken en waarneembaar participatiegedrag noteren. Interview met Muziektherapeut Monique Engels. Overleg met verschillende betrokken partijen (muzikanten, activiteitenbegeleiding, overig betrokken personeel)
2. Hoe ervaren de dementerende ouderen het luisteren naar de kamermuziekconcerten?	A priori en a posteriori van het concert de dementerende ouderen een aantal belevingsvragen stellen. Overleg met het personeel.
3. Op welke momenten tijdens het concert is participatiegedrag bij de dementerende ouderen zichtbaar ?	Observatie aan de hand van een gestandaardiseerde observatielijst met behulp van timesampling Interview met Muziektherapeut Monique Engels. Overleg met verschillende betrokken partijen (muzikanten, activiteitenbegeleiding, overig betrokken personeel)

1.5 Doelstelling

Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is het opstellen van een advies voor de Stichting Muziek Jong voor Oud. In dit advies wordt aangegeven welke vormgeving van een concert een zo optimaal mogelijk resultaat oplevert ten aanzien van de participatie en het emotionele welbevinden.

Vormgeving moet hierbij worden opgevat als een begrip dat gaat over enkele zakelijke gegevens zoals de tijdsduur van een concert en de opstelling van het publiek, maar ook de volgorde van het programma en de interactie tussen de muzikanten en de bewoners.

Op het moment dat een ensemble dit advies correct opvolgt, ontstaat er volgens dit onderzoek een zo optimaal mogelijke situatie betreffende de participatie en het emotionele welbevinden van de dementerende ouderen als luisteraars.

Hoofdstuk 2: Theorie

In de volgende paragrafen zal een theoretisch kader geschetst worden rondom alle relevante onderwerpen en begrippen ten behoeve van dit onderzoek.

Zoals uit paragraaf 1.3 al is gebleken, luidt de onderzoeksvraag als volgt: *Hoe kan ik de participatie en het emotionele welbevinden van dementerende ouderen optimaliseren tijdens huiskamerconcerten georganiseerd door stichting Muziek Jong voor Oud?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het enerzijds noodzakelijk om bestaande informatie over dit onderwerp te verzamelen en anderzijds noodzakelijk om dit onderzoek uit te voeren. De bestaande informatie is omschreven aan de hand van een aantal vragen, die in de komende paragrafen uiteen gezet worden. Tot relevante informatie voor het onderzoek behoren een uitleg van de aandoening dementie, de relatie tussen muziek en dementie, definities van voorkomende kernbegrippen en een omschrijving van de relatie tussen muziek en het emotionele welbevinden.

2.1 Wat is dementie?

Alvorens een onderzoek te starten waarbij men met dementerende mensen werkt, is enige achtergrond informatie over de ziekte zeer gewenst.

Het woord dement is afgeleid van het Latijnse 'mens' dat 'geest' betekent. Dement kan dan letterlijk vertaald worden als 'ontgeest'. Artsen definiëren dementie als een verworven, dus niet aangeboren, blijvend verlies van het verstand bij het intact blijven van het bewustzijn. (Braam & Dautzenberg, 2000, p. 19)

Omdat ik binnen het onderzoek veelal om ga met dementerende mensen, is het belangrijk te weten welke kenmerken deze ziekte met zich mee kan brengen. De volgende kenmerken zijn door Dirkse & Vermeer (2013) hierover opgesteld:

1. Problemen in het geheugen
2. Problemen in de taal, handelen of herkennen
3. Problemen in logisch denken en plannen
4. Verandering van persoonlijkheid, gedrag en karakter
5. Problemen in het sociale leven
6. Lichamelijke problemen ten gevolge van het beschadigde brein.

Verschillende soorten dementie

Aangezien ik in verschillende zorginstellingen zal observeren t.b.v. het onderzoek, zal ik ook mensen tegen komen met verschillende vormen van dementie.

Dementie is de verzamelnaam voor 54 verschillende ziektes. Hieronder een kort overzicht van de meest voorkomende vormen, de bijbehorende kenmerken en de bijbehorende oorzaak.

Soort	Kenmerken	Oorzaak
Ziekte van Alzheimer	Geheugenproblemen en gedragsveranderingen.	Eiwitophoping in en om de hersencellen
Vasculaire dementie	Kenmerken zijn sterk wisselend per persoon. Het functioneren van die persoon wisselt sterk over de dag.	doorbloedingsprobleem in de hersenen
Ziekte van Pick/frontotemporale dementie	Taal- en gedragsproblemen (vooral ontremming). Relatief goed geheugen, sterke toename van de gevoelswereld, grote behoefte aan structuur.	Sommige vormen zijn erfelijk
Korsakow	Problemen met het geheugen en de planning. Sterke behoefte aan structuur.	Gebruik van alcohol in combinatie met slecht eten en

		vitaminetekorten. Zodra men stopt met het nuttigen van alcohol blijft hij/zij verder stabiel.
Parkinsondementie	Vertraging van het denken en handelen, relatief goed geheugen, motorische onrust. Sterke wisseling in het functioneren over de dag. Sombere stemming.	Gevolg van Parkinson
Lewy-body-dementie	Zeer wisselend beeld. Problemen zoals wanen, hallucinaties, sombere stemmingen, vertraging van denken en handelen, later ook geheugenproblemen.	Specifieke cellichaampjes worden in de hersenen aangetroffen
Ziekte van Huntington	Zowel veel lichamelijke kenmerken (motorische onrust) als spanningsproblemen komen voor, later tevens geheugenproblemen.	Erfelijk, manifesteert zich vaak al op jonge leeftijd.

(Dirkse & Vermeer, 2013)

Uit deze uiteenzetting blijkt dat verschillende vormen van dementie ook verschillende kenmerken met zich meebrengen. Gedurende het onderzoek is het dus van belang om te weten dat niet alle deelnemers dezelfde dementiekenmerken vertonen. Wel blijkt dat het overgrote deel van de varianten van dementie, geheugenproblemen met zich meebrengt. Doordat het geheugen achteruit gaat, valt op bij de omgang met dementerende mensen, dat de mensen vaak blijven hangen in gebeurtenissen die ze vroeger hebben meegemaakt. Soms zijn dit prettige zaken, maar ook blijkt dat dit vaak zeer onprettige ervaringen waren. In de oriëntatie fase heb ik vele gesprekken gevoerd met dementerende mensen. Het volgende verhaal is me bij gebleven:

Mevrouw vertelt mij over haar man die dood is gegaan aan de pillen door verlamming. Ze belde het ziekenhuis, maar het ziekenhuis zei dat hij echt de pillen moest blijven slikken. Een week later was hij dood. Ze neemt een adempauze en vervolgt haar verhaal. Op een dag kwam mijn dochter thuis, haar hele arm van boven tot onder kapot. Ik vroeg haar: 'och kind, wat is er met jou gebeurd!? Ben je gevallen?' Haar dochter antwoordt dat haar man dat had gedaan. "En ja, nu zit ik dan hier", zegt ze. Ze mag me niet bellen en ook niet komen opzoeken, anders vermoord hij haar. (X., 2013)

Na het verhaal knik ik meelevend en stel een aantal vragen. Na twee van mijn zinnen begint ze haar verhaal opnieuw en 5 minuten later weer.

Stel dat ik zo iemand, al is het maar voor 30 minuten op die dag, uit haar verdrietige bui kan halen, dat ze even een moment aan iets anders kan denken dan al het kwaad dat haar is overkomen...

Verschillende stadia van dementie

Doordat het onderzoek plaats zal vinden in zorginstellingen waar meerdere bewoners wonen, kom ik ook mensen tegen die niet alleen verschillende varianten van dementie hebben, maar ook mensen die in verschillende stadia van dementie verkeren. Zo onderscheidt men de fase van 'het bedreigde ik', 'het verdwaalde ik' en de fase van 'het verzonken ik'.

'ik-fase'	Fase	Kenmerken	Gevolg voor de identiteit
Het bedreigde ik	Begeleidingsbehoefte fase	Persoon voelt zich omwille van de geheugen- en oriëntatieproblemen onzeker en onveilig. Verwerking van het dement worden.	Identiteitscrisis
Het verdwaalde ik	Verzorgingsbehoefte fase	Persoon leeft steeds meer in het verleden. Spraak, motoriek en coördinatie gaan verder achteruit.	Identiteitsverwarring

		Vermogen tot zelfreflectie neemt verder af.	
Het verzonken ik	Verplegingsbehoefte fase	verregaande lichamelijke achteruitgang. Hulp bij de dagelijkse activiteiten noodzakelijk. Geheugen en taalfuncties volledig verdwenen. Handelingen zijn eindeloze, primitieve repeteerbewegingen geworden. Enkel nog contact met de omgeving via sensorische en motorische prikkels. Hij lijkt volledig in zichzelf gekeerd.	Verloren identiteit

(Verdult, 1993)

De meeste mensen die in de eerste fase verkeren zullen nog thuis wonen en daar extra hulp krijgen van verpleging of mantelzorgers. Gedurende het onderzoek is dit dus een categorie waar ik relatief weinig mee in contact zal komen.

Over de laatste fase lees ik veel verhalen/hoor je interviews over het doorbreken van deze gesloten houding met muziek. Zo geeft Bult (2013) aan in een interview op televisie dat haar vader in het vergevorderde stadium van dementie nauwelijks meer te bereiken is, hij reageert niet meer en staart apathisch voor zich uit. Zodra ze dan voor hem bekende muziek aanzet van vroeger, leeft hij ineens weer op, maakt hij weer contact met de omgeving, zingt zachtjes mee en lijkt voor korte tijd weer te leven in het hier en nu.

Ook kan je in de inleiding van dit onderzoek lezen over een verhaal waarbij iemand tot een week voor zijn dood, een laatste periode waarin grote lichamelijke en cognitieve achteruitgang helaas centraal staan, muziek het middelpunt en het mooiste moment van zijn week blijft. Er zijn nog talloze voorbeelden die ik hier niet allemaal wil noemen. De reden waarom ik dit noteer is om aan te geven welk belang muziek kan hebben voor dementerende ouderen, zelfs als zij al in de laatste fase van dementie verkeren.

Versterkt gevoelsleven

In het boek 'Handig bij dementie' door R. Dirkse en L. Vermeer wordt het volgende beschreven:

Het menselijk lichaam is in staat om beschadigingen te compenseren, zodat de mens zo goed mogelijk in staat blijft te functioneren. Bijvoorbeeld bij mensen die blind zijn, neemt de tast in de vingertoppen en het gehoor toe. Als sommige delen van de hersenen niet meer goed functioneren, gaan andere delen in de hersenen dit compenseren. Zo gebeurt dit ook bij de hippocampus en de amygdala. De hippocampus is het belangrijkste hersendeel in de werking van het geheugen voor nieuwe gebeurtenissen en feiten, een hersendeel dat vaak beschadigd is bij mensen die lijden aan dementie. In de amygdala worden de emoties verwerkt en de intuïtie geregeld. De amygdala hangt zogezegd de emotionele waarde aan de gebeurtenis.

Naarmate de hippocampus meer beschadigd raakt, neemt het effect van de werking van de amygdala toe. Mensen kunnen de feitelijkheden steeds moeilijker opslaan, maar in het kader van compenseren neemt het ervaren en onthouden van emotie-gebonden gebeurtenissen toe. De beleving van gebeurtenissen wordt belangrijker dan de gebeurtenis zelf. Het ervaren van emoties en het belang van 'iemand zijn' nemen daarom toe. (Dirkse & Vermeer, 2013, pp. 55-57)

Er ligt hier dus eigenlijk een accent op het emotionele welbevinden. Uit onderzoek zoals het bovenstaande van Dirkse & Vermeer blijkt hoe belangrijk dit emotionele welbevinden is. Op het moment dat er problemen ontstaan betreffende het geheugen, is het vervelend als er steeds confrontatie plaatsvindt met hetgeen dat niet meer functioneert. Tijdens de concerten wordt eens

een keer géén nadruk gelegd op zaken die minder goed functioneren, maar juist meer nadruk op die dingen die wel goed of zelfs beter functioneren. In het boek 'Het wordt steeds stiller' geeft de schrijver Paul Dautzenberg (2009) ook aan dat vooral hetgeen wat je niet moet doen, is mensen constant confronteren met het niet meer goed werkende geheugen. Het roept namelijk zeer negatieve gevoelens op. Bovendien als de mensen al in het latere stadium verkeren, begrijpen ze deze confrontatie helemaal niet en roept dit dus ook veel verwarrende gevoelens op. Het fijne bij muziek is, dat dit helemaal niet hoeft. Het gaat over ervaren en beleven, aan hoe je je op dat moment voelt en wat de muziek op dat moment met je doet. Exact die dingen waar de dementerende mens prima toe in staat is.

2.2 Welke relatie bestaat er tussen muziek en dementie?

Volgens Maijer-Kruijssen, Gelders & Zantodopp wordt muziek vaak nog wel herkend, al is de dementerende oudere in een stadium waarin het taalbegrip bijna weg is en de wereld te snel begint te gaan. Melodieën en liedjes van vroeger roepen herinneringen en emoties op. Veel dierbare momenten in het leven zijn verbonden aan muziek, waardoor muziek toch een vaste waarde blijft houden in het leven. Neurologisch onderzoek toont aan dat muziek tot het laatste toe meerdere hersengebieden blijft prikkelen, waaronder de kleine hersenen, de hersenstam en de amygdala (het emotionele geheugen). Muziek roept herinneringen, emoties en zelfs lichamelijke reacties op. Muziek blijft zowel in het korte- als het lange termijn geheugen hangen en is tevens nauw verbonden met het taalcentrum. De ouderen zijn hierdoor soms nog wel in staat om een liedje perfect mee te zingen, terwijl praten moeilijk is. Ook heeft het aanbieden van muziek positief effect op stemming en gedrag van mensen met dementie, omdat zonder taal emoties kunnen worden geuit. Dus ook als taal niet meer begrepen wordt, kan muziek nog wel worden ingezet bij mensen in het laatste stadium van dementie. (Maijer-Kruijssen, Gelders, & Zantodopp, 2013)

Bovenstaande werd ook ondersteund door muziektherapeute M. Engels. Tijdens een interview gaf zij namelijk aan dat dementerende ouderen steeds meer en meer hun eigen identiteit verliezen, waarbij grip op het hier en het nu ook steeds vaker uitblijft. Door het luisteren naar bekende muziek, waarvan vaak zelfs blijkt dat de oudere nog hele stukken tekst zonder problemen mee kan zingen, krijgen zij weer een stukje identiteit terug: iets wat zij herkennen van vroeger en eventueel aan kan zetten tot interactie met of bewustwording van de omgeving. Het komt zelfs voor dat tijdens het luisteren naar de muziek de eigen zoon of dochter weer herkend wordt, terwijl dat vooraf niet het geval was. (Engels M. , 2014)

Bovenstaande informatie is iets wat ik al eerder tegen ben gekomen in mijn eigen praktijk. Zodra je bekende stukken speelt zoals het Ave Maria of greensleeves, neuriën mensen de melodie mee, als je 'geneet van het leave' of 'daar bij die molen' speelt, blijken bewoners de teksten nog volledig van buiten te kennen. Het is wonderbaarlijk om te zien dat mensen die niet meer kunnen praten, soms nauwelijks nog kunnen bewegen, ineens mee gaan zingen of dirigeren met voor hun bekende stukken.

Muziektherapie bij dementie

De Nederlandse Vereniging voor Muziektherapie (de NVvMT) geeft aan dat er verschillende problemen kunnen optreden bij mensen die lijden aan dementie, die door middel van muziek(therapie) verbetert of (gedeeltelijk) verholpen kunnen worden. Hieronder beschrijf ik een aantal van de problemen en eventuele oplossingen die zich kunnen voordoen aan de hand van de informatie van de NVvMT:

Probleem	Mogelijke uiting/uitleg	Eventuele oplossing vanuit de muziektherapie
Passiviteit of apathie	Ontbreken van de mogelijkheden en energie om	Muzikaal samenspel of samenzang: de oudere kan zich meer verbonden voelen met zijn omgeving,

	met anderen in contact te treden	zijn eigen activiteit weer waarderen en een positiever zelfbeeld ontwikkelen.
Onrust of dwangmatig handelen	Constant zoeken, ononderbroken lopen, vragen naar de weg en roepen, ontstaan van verzameldrang, doelloos en repetitief gedrag.	Het zingen van rustgevend vertrouwde liederen kan de onrust duidelijk verminderen (HM Ridder 2007)
Agressie	Ontstaat door cognitieve beperkingen. Reactie op het niet meer begrijpen van de wereld.	Muzikale werkvormen aanbieden waarin de cliënt zich kan uiten, bijvoorbeeld door het bespelen van een trommel of andere instrument of het luisteren naar energieke muziek.
Sombere stemming/depressie	Blijven hangen in sombere gebeurtenissen uit het verleden.	Muziek kan positieve momenten en momenten van emotionele ontlading bieden, emoties oproepen of uitlokken. Ook kan je met muziek stilstaan bij de sombere gedachte en deze daarna ombuigen in iets positiefs.

(NVvMT Nederlandse Vereniging van Muziektherapie, 2014)

Bovenstaande informatie blijkt zeer relevant voor mijn onderzoek. Binnen de muziektherapie worden verschillende oplossingen geboden voor bepaalde problemen die zich voor kunnen doen. Tijdens een concert zal bepaalde muziek dan ook voor bepaalde oplossingen zorgen voor een bepaald deel van het publiek. Uiteraard ben je je als muzikant op zo'n moment niet bewust van welke exacte problemen zich voordoen bij de luisteraars en weet je ook niet exact wat de muziek bij iedereen oproept, maar het is wel een heel mooi gegeven dat er wel van deze 'muziektherapeutische' momenten kunnen ontstaan, al ben je je hier zelf niet volledig van bewust. (muziektherapeutisch tussen aanhalingstekens omdat muziektherapie juist wel gericht is op muziek doelbewust inzetten om bepaalde veranderingen of ontwikkelingen te bewerkstelligen).

Positieve psychologische effecten

Een onderzoek van Cooke, Moyle, Shum, Harrison en Murfield (z.d.) liet zien dat muziek een aantal effecten op de hersenen heeft, die bijzonder bij dementie van belang zijn:

Music has also been shown to produce a number of positive physiological effects for those with dementia including: increased melatonin levels, which contribute to a relaxed mood (Kumar, Tims, Xruess & Mintester, 1999); and decreased levels of the stress indicator salivary chromogranin A. (Suzuki et al, 2007, 2004). In terms of the specific effect that music has on quality of life (QOL), studies have found that music can promote greater feelings of belonging (Ebberts, 1994; Pollack & Namazi, 1992; Rio, 2002) and enable those with dementia to appropriately interact with each other in a group setting (Clair & Bernstein, 1990)."

De Universiteit in Siegen (z.d.) ondersteunt de voorgaande uitspraak met het volgende citaat:

Durch die direkte Verbindung von akustischen Reizen und dem Limbischen System, unserem Gefühlszentrum, spricht Musik direkt Emotionen an. Diese Eigenschaft der Musik ist in der Arbeit mit dementen Menschen von besonderer Bedeutung, denn die emotionalen Fähigkeiten bleiben sehr viel länger aktiv. Musik erreicht die Emotionalität ohne Denken. Werden so Emotionen reaktiviert, ebnet sich ein Weg zum Kranken, ein validierender Umgang mit seinen Gefühlen stärkt und stabilisiert ihn." (pp. 5)

Samenvatting

Uit de onderzoeken en theoretische uiteenzettingen die in deze paragraaf zijn beschreven blijkt steeds opnieuw hoe positief het effect van muziek is op mensen die aan dementie lijden. Het geeft de mensen weer een gevoel van leven en van mens-zijn, het helpt mensen om om te (leren) gaan met bepaalde problemen die mede veroorzaakt kunnen zijn door de dementie. Tevens blijkt dat muziek kan zorgen voor een gevoel van erbij horen. Het biedt weer mogelijkheid tot interactie met de omgeving en het heeft directe invloed op de emoties zonder dat men daarbij hoeft te denken.

2.3 Wat is de definitie van participatie en emotioneel welbevinden?

Om participatie en het emotionele welbevinden te kunnen meten tijdens een onderzoek, zijn duidelijke definities van belang. Tevens dient men te weten hoe je dergelijke begrippen waar kunt nemen c.q. kunt onderzoeken.

Participatie

Participatie is een moeilijk en complex te beschrijven begrip, dat verschillende definities kent. Participatie kan op de eerste plaats simpelweg 'deelnemen' of 'aanwezig zijn' betekenen. Echter vertelt dit niets over de manier waarop die deelname plaatsvindt, over de vrijheid van expressie, over de mate waarin die serieus genomen wordt en met welk doel. (Dedding & Slager, 2013)

In de context van dit onderzoek hecht ik dan ook veel belang aan de manier waarop er deel wordt genomen aan de kamermuziekconcerten. De deelnemers beschikken over de vrijheid van expressie, waarbij ze zichzelf in elke vorm kunnen uiten (expressie), met algemeen doel de kwaliteit van leven te verhogen voor dementerende ouderen tijdens deze concerten.

In dit onderzoek wil ik door middel van een aantal observaties gedurende de concerten, aanpassingen creëren die de mogelijkheid tot expressie en de mate van 'deelnemen' optimaliseren.

Om de mate van participatie te meten, waarbij ik zowel doel op passieve participatie (het luisteren naar muziek) alswel actieve participatie (meezingen, meebewegen op muziek), is een lijst van voor mij waarneembare uitingsvormen van participatie bij concerten noodzakelijk.

De onderstaande lijst is gebaseerd op eigen ervaringen, vooronderzoek en overleg met ervaringsdeskundigen op dit vakgebied. De lijst is zodanig opgesteld dat iedere uitingsvorm van participatie die in relatie staat tot de op dat moment gespeelde muziek onder een van de noemers terug gebracht kan worden.

motorische reactie in relatie tot de muziek¹	Zichtbare fysieke veranderingen of bewegingen die gerelateerd zijn aan het muziekstuk. Daaronder valt onder andere mee dirigeren, klappen, knikken, heen en weer bewegen, zichtbaar ontstaan van spanning of ontspanning door invloed van de muziek.
focus ligt op het ensemble²	Hierbij zijn de ogen gericht op de muzikanten of de instrumenten of is zichtbaar dat de persoon naar de muziek luistert. Daarbij kan het oor richting het ensemble gedraaid zijn, of is het lichaam enigszins naar voren gebogen richting het ensemble. Een andere mogelijkheid is het rechtop zitten (dus een aandachtige houding) met de eventueel de ogen gesloten.
het voortbrengen van geluid of tonen in een muzikale relatie³	Toonvorming die in verband staat met de toonsoort, melodie, ritme en/of tekst van het muziekstuk valt hieronder. Hierbij kan men denken aan meezingen (of andere vocale uitingen), mee fluiten en mee neuriën.
Het geven van een mening over de muziek of praten naar aanleiding van de muziek.⁴	Praten of een uiting geven die samen hangt met het thema van de muziek (Herinnering of associatie), het geven van een mening over de muziek, een gesprek dat ontstaat naar aanleiding van de muziek. Onder mening valt bijvoorbeeld ook een goedkeurende hoofdknik na afloop van een bepaald deel of stuk.

^{1,2,3,4}: De noemers zijn in de observatielijst afgekort als: mot¹, foc², gel³ en men⁴. De definities hiervan zijn dus in bovenstaande tabel weergegeven.

Emotioneel welbevinden

Het emotionele welbevinden bestaat uit twee belangrijke begrippen. Namelijk 'emotioneel' en 'welbevinden'. Allereerst zal ik een definitie geven van 'welbevinden' en het bijbehorende begrip 'affect', waarbij tevens de relatie met mijn onderzoek wordt beschreven. Vervolgens zal ik hetzelfde beschrijven aan de hand van het begrip 'emotioneel'. De paragraaf sluit af met een samenvatting.

Welbevinden:

Om een helder beeld te geven van het begrip welbevinden, zijn hieronder een aantal theoriën kort toegelicht:

Theorie	Relatie tot onderzoek
<p>Welbevinden drukt een positieve toestand uit van het gevoelsleven, die het resultaat is van een harmonie tussen twee zaken:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Een geheel van specifieke omgevingsfactoren - De persoonlijke behoeften en verwachtingen ten aanzien van de omgeving <p>(Engels, Aelterman, Schepens, & Petegem, 2006)</p>	<p>Een concert is een geheel van specifieke omgevingsfactoren, luisteraars hebben persoonlijke behoeften en verwachtingen ten aanzien van deze omgeving. Concerten hebben volgens deze definitie dus invloed op het welbevinden.</p>
<p>Het welbevinden is vanuit twee perspectieven te bekijken:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Het klinische perspectief waarbij welbevinden wordt omschreven als de afwezigheid van negatieve condities - Het psychologische perspectief waarbij welbevinden wordt gedefinieerd als het vaak voorkomen van positieve condities. <p>Faisal Barwais, een onderzoeker van het National Wellness institue of Australia, heeft deze positieve condities opgedeeld in verschillende karakteristieken. (Barwais, 2011).</p>	<p>Van deze karakteristieken is er één¹ opvallend belangrijk in verband met ons onderzoek: <i>Een positief affect of tevredenheid met het leven.</i> Tevredenheid met het leven is wellicht te hoog gegrepen om te bewerkstelligen met een concert van ongeveer een uur, echter aan een positief affect kan je wel degelijk bijdrage leveren.</p> <p>Om het positieve welbevinden te stimuleren dien je dus, als muzikant, te zorgen voor de ervaring van positieve affecten bij de luisteraars.</p>
<p>Volgens Anger (2008) wordt in de filosofische literatuur het welbevinden simpel gedefinieerd als 'a life going well'. Hierop sluit de definitie van het subjectieve welbevinden (SWB) door Deiner (2009) weer goed aan. Hij verdeelt dit concept namelijk in drie componenten:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een cognitieve evaluatie over dat het leven goed was 2. Het ervaren van positieve en prettige emoties 3. Het ervaren van relatief weinig negatieve emoties. (Barwais, 2011)	<p>Een cognitieve evaluatie over het hele leven is uiteraard moeilijk haalbaar met dementerende ouderen. Wat wel mogelijk is, is direct na afloop van een concert evalueren hoe men het concert heeft ervaren. Bij een dergelijke evaluatie is de kans groot dat men nog wel aan kan geven of hij/zij een goed gevoel had over het concert, of hij/zij prettige emoties ervoer tijdens het concert en of hij/zij onprettige emoties tegenkwam tijdens het concert. (zie hiervoor vragenlijst 2 en 3 in paragraaf 3.2 voor de exacte uitwerking hiervan)</p>

¹ Overige karakteristieken genoemd door Barwais, bijvoorbeeld een balans van eigenschappen of een persoonlijk optimisme, zijn karakteristieken waar je bij een eenmalig concert weinig invloed op zult hebben, daarom worden deze hier verder niet benoemd.

Affect:

In de tabel komt onder andere het woord affect naar voren. Alvorens men met een begrip kan werken, dient er wederom een duidelijke definitie van het begrip gegeven te worden:

Een affect wordt door de online encyclopedie encyclo MMXII (2012) omschreven als zijnde een bepaalde emotie of een bepaald gevoel met betrekking tot een specifieke situatie of gebeurtenis. Als synoniem geeft men het woord 'gevoelswaarde' of 'gemoedstoestand'. Tevens wordt er gesproken over een patroon van waarneembaar gedrag waarmee een subjectief gevoel (of emotie) tot uitdrukking wordt gebracht.

Bovenstaande definitie geeft dus aan dat specifieke situaties of gebeurtenissen invloed hebben op het ontstaan van een bepaalde emotie of een bepaald gevoel. Indirect geeft deze definitie dus ook aan dat een concert (een specifieke situatie/gebeurtenis) invloed uitoefent op het ontstaan van een gevoel bij de luisteraar.

Emotioneel

Emotioneel is een bijvoeglijk naamwoord dat door het gezondheidsplein (z.d.) ook wel omschreven wordt als 'gevoelsmatig', 'alles wat met het gevoel te maken heeft' en 'gevoelens voor emoties'. Zowel uit de definitie van 'emotioneel' als uit de definitie van 'welbevinden' komt het woord emotie naar voren. Nico Frijda, belangrijkste Nederlandse psycholoog op het terrein van de studie van emoties, noemt drie verschijnselen die de emoties kenmerken:

1. De subjectieve beleving
2. Gedragsverschijnselen
3. De fysiologische manifestaties

Wanneer men kijkt naar deze drie kenmerken die leiden tot het gebruik van het woord 'emotie' of aanverwante begrippen, dan is er telkens sprake van een reactie op een of andere gebeurtenis. Emoties worden opgewekt. De gebeurtenissen die dat doen, lijken een bepaalde rol te vervullen, het zijn niet zomaar stimuli. Het effect dat ze hebben, lijkt voort te komen uit hun betekenis, hun bevredigende of afstotende aard. (Frijda, 2008)

Uit de vragenlijst die is opgesteld aan de hand van de definities van het welbevinden, zal ook blijken hoe de subjectieve beleving van een deelnemer is gedurende het concert. Helaas is het niet mogelijk om tijdens het observeren de emoties waar te nemen van de dementerende ouderen. Er zijn een aantal basisemoties, maar meestal komen emoties in mengvormen voor, dus in combinatie met andere emoties. Mensen kunnen zich ook anders voordoen dan ze zijn: het vertonen van gedrag dat niet overeenstemt met wat er in hun binnenste leeft. (Remmerswaal, 2012)

samenvatting

Terug naar het emotionele welbevinden: De bovenstaande theoretische analyse levert het volgende schema op:

Emotioneel	Welbevinden
De subjectieve beleving	Een cognitieve evaluatie over dat het (leven) goed was
Gedragsverschijnselen	Het ervaren van positieve en prettige emoties
De fysiologische manifestaties	Het ervaren van relatief weinig negatieve emoties

In deze tabel staat een aantal kenmerken waar ik me tijdens het onderzoek op kan toespitsen (zie de dikgedrukte kenmerken). Slechts de meetbare aspecten die van belang zijn tijdens de concerten bepalen hoe ik zal werken met het begrip emotioneel welbevinden.

- De subjectieve beleving (meetbaar door een kort interview m.b.h. van een vooraf opgestelde vragenlijst vooraf en na afloop van het concert)
- Gedragsverschijnselen (meetbaar m.b.v. een observatielijst)
- Cognitieve evaluatie (meetbaar m.b.v. dezelfde vragenlijst als voor de subjectieve beleving)
- Het ervaren van positieve en prettige emoties (meetbaar m.b.v. dezelfde vragenlijst als voor de subjectieve beleving)
- Het ervaren van relatief weinig negatieve emoties (meetbaar m.b.v. dezelfde vragenlijst als voor de subjectieve beleving)

2.4 Welke relatie bestaat er tussen muziek en emotioneel welbevinden?

Om antwoord te geven op deze vraag, heeft er al veel onderzoek plaatsgevonden. Hieruit is onder andere 'the GEMS' (the Geneva Emotional Music Scales) ontstaan: het eerste instrument dat specifiek is ontwikkeld om te meten welke emoties door muziek kunnen worden opgewekt. Hieruit zijn 9 categorieën van emoties ontstaan. Deze zijn opgesteld na een grootschalig onderzoek door Zentner, Grandjean en Scherer (2008) waarbij werd onderzocht welke emoties men ervoer tijdens een concert. De categorieën zijn weergegeven in onderstaande tabel:

Emotie	Betekenis
Wonder	Filled with wonder, amazed, allured, dazzled, admiring, moved
Transcendence	Inspired, felling of transcendence, feeling of spirituality, overwhelmed, thrills
Tenderness	In love, sensual, affectionate, tender, mellowed
Nostalgia	Nostalgic, melancholic, dreamy, sentimental
Peacefulness	Calm, relaxed, serende, soothed, meditative
Power	Energetic, triumphant, fiery, strong, heroic
Joyful activation	Stimulated joyful, animated, feel like dancing, amused
Tension	Agitated, nervous, tense, impatient, irritated
Sadness	Sad, sorrowful (blue)

Opvallend is dat de meeste emoties positieve emoties zijn. Ook bleek uit het voorafgaande onderzoek dat de negatieve emoties veel minder vaak voorkomen in vergelijking met positieve emoties. Bijvoorbeeld 41,5% van de deelnemende luisteraars ervoeren de emotie vreugde, 2,4% ervoer woede. (Sloboda, 2010).

M. Engels (2014) gaf in haar interview aan dat mensen door het herkennen van muziek weer grip krijgen op het hier en het nu.

Vele dementerende ouderen gaan dwalen, ze verliezen eigen identiteit, blijven wachten op moeder die al vele jaren terug overleden is of raken in paniek, omdat de hond die ze niet meer hebben nog geen eten heeft gehad. Situaties die volgens verschillende personeelsleden uit psychogeriatrische instellingen meer dan regelmatig voorkomen. Zodra de bewoner dan bij een concert gaat luisteren, blijken ineens alle zorgen van de schouders te vallen en kan de desbetreffende persoon zo maar 1,5 uur lang stil zitten, luisteren en genieten van de muziek. Uiteraard geldt dit niet voor iedereen, maar voor iedere persoon waar dit wel zo werkt, spreekt voor zich dat 'genieten' positieve emoties herbergt.

Al kunnen er een heleboel dingen minder gaan in het leven en is niemand gelukkig met de aandoening dementie, dit sluit niet uit dat genieten (van muziek) niet meer mogelijk is.

Hoofdstuk 3 Het onderzoek

In het komende hoofdstuk zal ik ingaan op de gebruikte methode van dit onderzoek. Hieruit blijkt hoe het toegepaste meetinstrument is ontwikkeld en gebruikt, welke deelnemers mee hebben gewerkt en hoe de onderzoeksprocedure is verlopen.

Samen met twee studenten van de opleiding muziektherapie, heb ik observaties met behulp van timesampling uitgevoerd, gedurende twaalf concerten van Muziek Jong voor Oud. De observaties zijn bedoeld om de vorm en de mate van participatiegedrag te bepalen. Het emotionele welbevinden is bepaald aan de hand van korte interviews die vooraf en achteraf aan de dementerende ouderen werden afgenomen.

In dit hoofdstuk zal ik verder spreken in de wij-vorm, aangezien alle beschreven acties zijn uitgevoerd in samenwerking met de twee studenten muziektherapie.

3.1 Vooronderzoek

In het vooronderzoek hebben we de validiteit, de inter-betrouwbaarheid, en de intra-betrouwbaarheid getest. Om de validiteit te verbeteren hebben we na het uitvoeren van twee testobservaties gedurende concerten van ensembles van Muziek Jong voor Oud, aanpassingen doorgevoerd in het meetinstrument. Een laatste testobservatie diende vervolgens om de inter- en intra-betrouwbaarheid vast te stellen. Als resultaat de volgende twee percentages:

1: De hoeveelheid waarop alle deelnemers hetzelfde gedrag al dan niet scoren: 91,8%

2: De hoeveelheid waarop alle deelnemers gedrag op overeenkomende intensiteit al dan niet scoren: 86,1%.

In de uitgevoerde testobservaties blijft iedereen verder anoniem, om deze reden gaan we niet verder in op de deelnemers.

3.2 De observatielijst

In deze paragraaf zal ik toelichten welke observatielijst wij hebben toegepast tijdens ons onderzoek en hoe wij deze lijst hebben gebruikt.

Voor het verkrijgen van een inzichtelijk resultaat in het participatiegedrag van de deelnemende ouderen, hebben we gekozen voor een gestructureerde observatie die middels een combinatie van repertoire en beoordelingsschalen is opgesteld. De observatoren, de twee medestudenten en ikzelf, zijn hierbij niet-participerend en de observatie vindt openlijk plaats. We observeren met tijdsintervalmetingen.

In bijlage nummer 1 staan twee voorbeelden van een volledig ingevulde lijst. Hieronder een klein deel ter uitleg.

Deelnemer 2: .....

	Mot. ¹	Foc ²	Gel ³	Men ⁴	Opmerkingen	Set
0.00-0.30						
0.30-1.00						
1.00-1.30						
1.30-2.00						
2.00-2.30						

Iedere 30 sec wordt gedurende 5 seconden bekeken of zich participatiegedrag voordoet dat in de lijst is aangegeven. Iedere observator observeert twee deelnemers. Ter voorbeeld:

0.00-0.05: Observeren van deelnemer 1

0.05-0.15: Participatie gedrag en eventuele opmerkingen noteren in de lijst.

0.15-0.20: Observeren van deelnemer 2

0.20-0.30: Participatie gedrag en eventuele opmerkingen noteren in de lijst.

Invullen van de observatielijst

Zodra participatiegedrag wordt waargenomen zet de observator een 0, 1 of 2 in de juiste kolom, afhankelijk van de mate van de participatie.

Zodra bepaald gedrag relevant is voor de resultaten waarop wij de interventies baseren dat niet aan te geven is in de lijst, kan er een extra opmerking worden genoteerd in kolom opmerkingen.

In de kolom 'set' worden achteraf kenmerken betreffende de muziek en het programma (de set) genoteerd.

Deze kenmerken zijn onderverdeeld in 3 groepen (bij het invoeren van de gegevens in SPSS zijn deze kenmerken met verschillende waardes (0 of 1) aangegeven om de gewenste analyses uit te kunnen voeren):

1. Presentatie (0) of muziek (1)

Tijdens het concert is er telkens afwisseling tussen presentatiemomenten en momenten waarop muziek klinkt.

Presentatie: momenten waarop wordt gesproken door de muzikanten of er verbale interactie plaats vindt met het publiek. Gedurende deze momenten wordt er geen muziek gespeeld.

Muziek: Momenten waarop er muziek gespeeld of gezongen wordt.

2. Geen herkenbare muziek (0) of herkenbare muziek (1)

Geen herkenbare muziek: Muziek die voor het overgrote deel van het publiek onbekend is.

Het is soms lastig om een grens tussen bekend en onbekend te bepalen, daarom is deze scheidslijn telkens in overleg met de andere twee studenten getrokken. De definitieve keuze berustte vervolgens op hetgeen wij hebben waargenomen tijdens de concerten, hetgeen betrokken personeel ons aangaf en tevens ook onze eigen muzikale achtergrond.

3. Geen opvallend moment (0) of een opvallend moment (1)

Geen opvallend moment: Hiermee worden alle momenten in de muziek bedoeld waarin er niet iets specifiek opvallends gebeurt.

Opvallend moment: Moment waarbij het verwachtingspatroon in de muziek van het luisterende publiek wordt doorbroken met als doel een eventuele intensivering van de beleving of participatie van de luisteraar. Denk hierbij aan tempowisselingen, uitstellen van een melodie, het inzetten van een instrument, onverwachte tonen/geluiden spelen.

Mate van participatie

Het cijfer 0 wordt genoteerd, indien er geen enkele mate van participatie zichtbaar is. Zodra er een bepaalde mate van participatie zichtbaar is, noteert men de 1. Een 2 wordt alleen geplaatst als er een duidelijke intensivering van het participatiegedrag zichtbaar is. Een precieze definitie van het gebruik van de getallen is niet te geven, aangezien dit per persoon en de mogelijkheden van een persoon wisselt. Iemand die grotendeels verlamd is en bij de aanvang van een nieuw stuk een oog open doet en daarbij een vinger beweegt is misschien al een 2 waard, terwijl iemand die al het hele optreden mee danst, klapt en zingt, waarschijnlijk geen enkele notatie zou krijgen voor het optillen van een vinger.

3.3 De vragenlijsten

Om het onderzoek goed uit te kunnen voeren hebben wij verschillende vragenlijsten opgesteld, die in deze paragraaf weergegeven en toegelicht worden.

Vragenlijst 1

Om onbetrouwbare resultaten in de observatielijst te voorkomen, is er vantevoren overleg geweest met de activiteitenbegeleiding en aanwezig verzorgend personeel op de onderzoekslocaties. Aan de hand van dit overleg waren we in staat om per deelnemer een soort persoonlijk profiel op te stellen, waaruit bleek welk gedrag van iemand te verwachten was en welk gedrag al dan niet mogelijk was voor de desbetreffende deelnemer. Voor ons relevante vragen zijn samengevoegd in de volgende vragenlijst:

Vragenlijst 1:

1. In welk stadium van dementie verkeert de deelnemer?
2. Welke mate van motorisch gedrag is nog mogelijk voor de deelnemer?
3. Welk participatiegedrag kunnen we van de deelnemer verwachten gedurende een concert?
4. Heeft de deelnemer affiniteit met muziek? Zo ja, wat voor een affiniteit en welke soort muziek?

Vragenlijst 2&3

Naast een observatielijst om het participatiegedrag van de deelnemers in kaart te kunnen brengen, is er ook een methode opgesteld om het emotionele welbevinden te bepalen, zoals gedefinieerd is in paragraaf 2.3. Hiertoe is een vragenlijst uitgewerkt, waarin vragen naar voren komen die zowel helpen bij het bepalen van het emotionele welbevinden van de deelnemer, als wel vragen die ons kunnen helpen bij het toepassen van optimaliserende interventies.

Voorafgaand aan het concert en achteraf, is de observant kort in gesprek gegaan met de deelnemer, om zo goed mogelijke antwoorden op de vragen te krijgen. Bij deelnemers die niet in staat waren om in gesprek te gaan of een betrouwbaar antwoord te kunnen geven op de vragen (dit zal blijken uit vraag 1 van vragenlijst 1), zijn wij helaas ook niet in staat geweest om het emotionele welbevinden te bepalen. Wel heeft het verzorgend personeel kunnen omschrijven of het getoonde gedrag van de deelnemers als positief of als negatief beschouwd kon worden.

De vragen zijn onderverdeeld in twee lijsten, lijst 2 zijn belevingsvragen die ter sprake kwamen voorafgaand aan het concert. Lijst 3 bevat de belevingsvragen die achteraf besproken werden met de deelnemende luisteraars.

Vragenlijst 2:

1. Luistert u wel eens naar muziek? Zo ja, welke muziek heeft uw voorkeur?
2. Vindt u het leuk om naar concerten te gaan? Waarom?
3. Wat verwacht u van het concert/kijkt u er naar uit?

Vragenlijst 3:

1. Heeft u genoten van het concert? Waarom wel/niet?
2. Heeft het ensemble goed gespeeld? Waarom wel/niet?
3. Als het ensemble nog een keer komt, wilt u dan weer luisteren? Waarom wel/niet?
4. Was er een stuk dat u al kende? Zo ja, welke was dat? Vond u het leuk dat u iets herkende?
5. Welk stuk is u bijgebleven? Waardoor komt dat?
6. Had u ook graag nog andere muziek gehoord? Indien ja, welke?
7. Duurde het concert zo lang genoeg?

De vragen zijn middels gespreksvorm doorlopen, niet stapsgewijs per vraag. De lijst is door ons zo volledig mogelijk ingevuld, wel was de mogelijkheid hiertoe afhankelijk van de fysieke en psychische toestand van de deelnemer.

Na het doorlopen van de vragenlijsten, kregen wij als onderzoekers een algemeen beeld van hoe iemand het concert ervaren had. Op het moment dat een persoon veel negatieve of juist veel positieve emoties had ervaren, kwam dat tijdens het gesprek naar voren. Hierdoor kregen we inzicht in of het concert had bijgedragen aan het emotionele welbevinden of er juist afbreuk aan had gedaan.

Na afloop van ieder concert werd er een beoordeling gekoppeld aan de gesprekken. Deze beoordeling kent drie schalen: positief (1), zeer sterke wisseling (0,5) of negatief (0). Indien een

deelnemer het concert grotendeels positief ervaren had, werd de beoordeling een 1. Indien het concert grotendeels negatief ervaren werd, werd de beoordeling een 0. Enkele bewoners lieten een enorm verschil zien tussen de eerste helft van het concert en de tweede helft. Indien een half concert als zeer positief werd ervaren en een half concert als zeer negatief, mag hieraan de score van 0,5 toebedeeld worden. Achteraf hebben we met behulp van de scores een gemiddelde kunnen berekenen van het emotionele welbevinden.

3.4 Deelnemers

Om resultaten te verkrijgen hebben we bepaalde personen geobserveerd. Het kiezen van deze deelnemers is gebeurd in overleg met de activiteitenbegeleiding op de locaties waar de concerten voor onderzoek gingen plaatsvinden. Er waren verschillende criteria waar de deelnemers aan moesten voldoen:

- Hij/zij moest zich in een stadium van dementie bevinden.
- Hij/zij moest tot de groep 'ouderen' behoren (hiertoe hebben wij een leeftijdsgrens van 65+ gekozen volgens het Rijksinstituut voor volksgezondheid en milieu (2009).
- Hij/zij mocht geen al te grote invloed hebben op het participatiegedrag van de andere bewoners (iemand die gedurende het hele concert zeer luidruchtig blijft, kan een negatieve invloed hebben op zowel het participatiegedrag als het emotionele welbevinden van andere aanwezigen, de dan verkregen resultaten zijn voor ons niet betrouwbaar om mee te werken).

Bij het samenstellen van de groep deelnemende ouderen is vervolgens gelet op het verkrijgen van een zo gevarieerd mogelijke groep. Daarin bevinden zich ouderen die gebruikelijk zeer veel participatiegedrag vertonen, maar ook ouderen die gewoonlijk het tegenovergestelde laten zien.

In totaal zijn er 16 deelnemers geobserveerd binnen 3 verschillende zorginstellingen in Zuid-Limburg bij ongeveer 4 concerten met een gemiddelde tussenperiode van 2 weken. 'Ongeveer' 4 concerten, omdat wegens fysieke gezondheid enkele bewoners bij enkele concerten afwezig zijn geweest. Daardoor hebben we bij die desbetreffende concerten geen metingen kunnen uitvoeren voor de afwezige deelnemer.

De eerste verantwoordelijke van iedere deelnemer heeft een brief ontvangen waarin toestemming werd gevraagd om de personen te observeren gedurende de concerten en tevens een geluidsopname te maken van het concert. De zorginstellingen zelf hebben een aparte brief gekregen, waarin wederom de strekking van het onderzoek werd uitgelegd en afsluitend toestemming werd gevraagd (zie hiervoor bijlage 6 en 7).

De bewoners die werden geobserveerd, zijn zich hier niet van bewust geweest. Het invullen van de vragenlijsten hebben we gedaan aan de hand van het voeren van een gesprek over het concert. Daarbij werd wel vermeld, indien de bewoner er naar vroeg, waarom de vragen belangrijk voor ons waren.

Het persoonlijke profiel dat we vantevoren per bewoner hebben opgesteld, is hieronder in een tabel per deelnemer per locatie weergegeven:

De Wilg	
Mevrouw GE	Gesprekken zijn mogelijk, hoewel niet alles betrouwbaar is. Ze is onrustig, staat onder spanning en loopt veel rond. Ze is in staat tijdens een concert rustig te blijven zitten en met de handen mee te bewegen met de muziek. Ze heeft affiniteit met muziek, (vroeger zelf piano gespeeld en gezongen in een koor). Mevrouw geeft aan een voorkeur te hebben voor klassieke muziek. Het gaan naar concerten ervaart ze als leuk en ontspannend.

Mevrouw ST	Mevrouw kan mensen herkennen en het maken van een praatje is mogelijk. Ze is vaak erg onrustig. Ze zit in een rolstoel, maar kan lichamelijk nog wel met muziek meebewegen. Ze luistert graag naar klassieke muziek en opera.
Mevrouw WO	Ze is al in een ver gevorderd stadium van dementie, maar is nog wel in staat om vragen te beantwoorden. Ze heeft nog veel motorische mogelijkheden en ze laat goed zien of ze iets wel of niet leuk vindt. Mevrouw heeft een sterke mening en die laat ze dus ook goed zien. Ze heeft een zeer actieve luisterhouding en zal veelal actief participeren tijdens het concert. Verder heeft zij een grote affiniteit met muziek.
Mevrouw CA	Ze is een ver gevorderd stadium van dementie, waarbij het niet meer echt mogelijk is een gesprek te voeren of vragen te beantwoorden. Ze is nog wel in staat om zelf te wandelen, mits met begeleiding. Tevens kan zij nog motorisch op muziek te reageren, maar dit gebeurt zelden. Haar luisterhouding is voornamelijk te herkennen aan haar opgerichte rug en haar ogen. Ze heeft affiniteit met muziek, maar dan vooral in haar heldere momenten. Wanneer ze wakker is en naar het ensemble kijkt, kan men er wel vanuit gaan dat ze actief mee luistert, ook al geeft ze verder weinig reacties.

Os Heem

Mevrouw VE	Mevrouw heeft een spraakafasie. Ze begrijpt wel wat mensen zeggen, maar kan hier alleen door te knikken op reageren. Motorisch functioneert ze nog goed, maar ze zal motorisch niet/weinig op de muziek reageren, ze zit dan stil te genieten en te luisteren. 's Nachts dwaalt ze veel rond, daardoor is ze overdag erg moe en slaapt ze vaak. Mevrouw houdt erg van muziek, ze vindt muziek mooi. Ze houdt niet van Jazz, wel van klassieke muziek. Bij concert 2, 3 en 4 gaf ze toch aan zin te hebben in het (jazz-) concert.
Mevrouw MA	Ze herkent haar kinderen nog wel en is ook nog erg fris in haar handelen en doen. Ze kan last hebben van kortademigheid en zit in een rolstoel. Ze is prima in staat om aan te geven of ze iets al dan niet leuk vindt en houdt ervan om een praatje te maken. Ze kijkt en luistert graag naar muziek.
Mevrouw CE	Lichte mate van dementie. Ze herkent mensen en begrijpt wat ze zeggen. Verder maakt ze duidelijke keuzes en doet ze alles met haar vriendin mevrouw BR tezamen. Motorisch is ze in staat om alleen te lopen en met de muziek mee te bewegen. Ze geniet zeer van de muziek en kan dan ook meezingen.
Mevrouw BR	Ze is vaak aan het rommelen en raakt dingen kwijt. Ze herkent mensen en doet alles met haar vriendin mevrouw CE tezamen. Motorisch is ze in staat om met de muziek mee te bewegen. Verder is ze voorzichtig en stil. Ze heeft affiniteit met muziek.
Mevrouw BE	Stadium 3 dementie. Over het algemeen een heel lieve vrouw, maar steeds vaker meer last van stemmingswisselingen. Motorische reacties zijn nog zeer actief. Al heeft ze wel een heup gebroken, waardoor ze nu met een rollator rond loopt. Haar luisterhouding is duidelijk zichtbaar, kan meezingen. Gezichtsuitdrukkingen zijn duidelijk afleesbaar. Affiniteit met muziek.
Meneer PE	Hij is een rustige meneer, die wel vaker last heeft van slaapproblemen. Daardoor kan het wel eens voorkomen dat meneer erg moe is tijdens een concert. Hij verkeert in eind stadium 2, begin 3. Hij herkent zijn kinderen en vrouw nog en is motorisch ook nog in staat om rond te wandelen. Langere afstanden doet hij met een rollator. Doordat meneer Parkinson heeft is het moeilijk om duidelijke bewegingen te maken, maar zijn luisterhouding is voornamelijk zichtbaar aan de subtiele bewegingen en zijn opgerichte houding naar het ensemble toe. Ook hij heeft affiniteit met muziek.

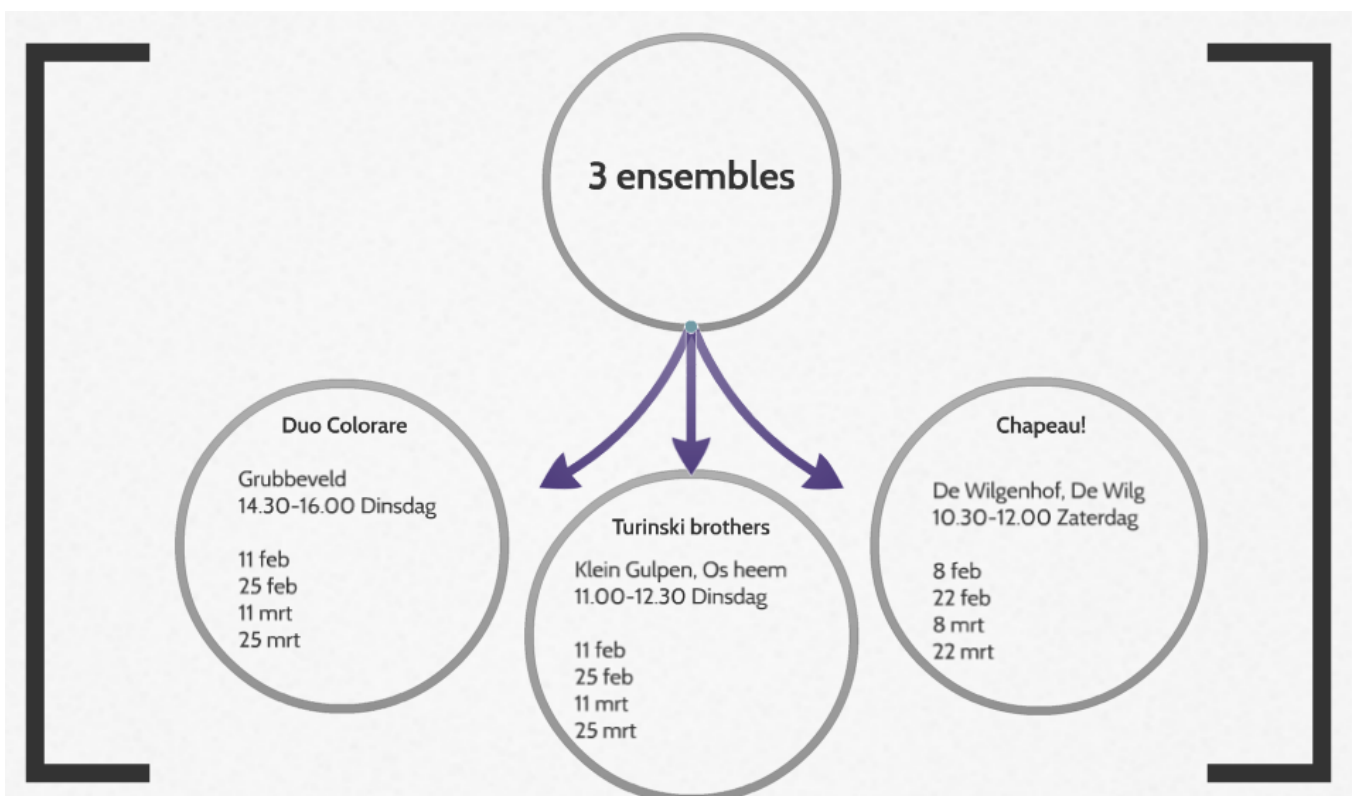
Grubbeveld

Meneer SC	Hij verkeert nog in het beginstadium en weet dat hij Alzheimer heeft. Hij is erg rustig en
------------------	--

	functioneert motorisch nog goed (hij kan nog volledig zelfstandig lopen). Hij houdt heel erg van muziek, ook van verschillende stijlen, maar toch luistert hij het liefst naar klassieke muziek.
Mevrouw SC	Mevrouw verkeert in een stadium waarin ze wat verward is etc. maar nog wel haar familie herkent. Ze zit er altijd gezellig bij. Ze luistert echt allerlei muziek, laatst zei ze zelfs dat ze heel erg van rockmuziek hield. Onder begeleiding kan mevrouw nog gewoon lopen.
Meneer KO	Meneer heeft Korsakov, hij herkent mensen en begrijpt wat ze zeggen, hij kan concerten goed volgen en kan daarbij vaak motorisch expressief meebewegen en meezingen. Hij heeft affiniteit met muziek.
Meneer BR	Meneer BR heeft Korsakov, hij kan concerten goed volgen en ook motorisch meebewegen. Vaak is hij te angstig om daarvan iets te laten zien. Verder valt meneer makkelijk in slaap als hij niet gefocust is. Ook meneer BR heeft affiniteit met muziek.
Meneer NO	Hij is in het begin stadium van dementie. Hij is een beeldhouwer geweest, en volgens de verzorgster een zeer ontwikkelde man. Motorisch is hij in staat om op de muziek te bewegen, maar waarschijnlijk zal hij dit nauwelijks doen tijdens een concert. Hij zal eerder geïnteresseerd luisteren en op deze manier zijn luisterhouding duidelijk maken. Hij kan ook wel eens kritiek geven op de muziek. Zijn voorkeur gaat wel uit naar Klassieke muziek.
Mevrouw BE	Ze heeft het Syndroom van Korsakov. Ze heeft wel nog een actieve motorische reactie en een actieve luisterhouding. Ze zal geen blad voor de mond nemen waardoor het duidelijk zichtbaar is wanneer ze de muziek goed vindt of niet. Haar voorkeur gaat uit naar Klassieke muziek.

3.5 Procedure

Het onderzoek zal plaats vinden bij de concerten van drie verschillende ensembles op drie verschillende locaties. Ieder ensemble speelt vier concerten. Zie onderstaand schema:

Op de volgende pagina een schematische weergave van de uitvoering van het onderzoek. Cursief is onze hypothese ingevuld. Zie toelichting eronder.

	Concert X1	Concert X2	Concert Y1	Concert Y2
Grubbeveld Duo colorare	<i>A</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>B</i>
Os Heem Turinski brothers	<i>A</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>B</i>
De Wilg Chapeau!	<i>A</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>B</i>

Concert X1: Concert zoals het desbetreffende ensemble dit normaal gesproken zou geven.
Hypothese: Hier rollen bepaalde resultaten uit met betrekking tot de participatie en het emotionele welbevinden. In de tabel genoemd als uitkomst 'A'.

Concert X2: Wederom een concert zoals gewoonlijk gegeven wordt. Deze observaties dienen ter controle van concert X1, om toevalligheden uit te kunnen sluiten. Tevens komt het voor dat bepaalde gebeurtenissen bij de deelnemer de resultaten beïnvloeden. Bijvoorbeeld: Mevrouw was bijzonder ziek tijdens het eerste concert, ze lag daarom aan de zuurstof en kon niet deelnemen aan het concert. Hierdoor waren er geen resultaten bij X1.
Hypothese: Hier komt een vergelijkbare uitkomst uit betreffende de participatie en het emotionele welbevinden met concert X1.

Concert Y1: Aan de hand van de resultaten van concert X1 en X2 worden er interventies gepleegd om de participatie en het emotionele welbevinden te positief te beïnvloeden.
Hypothese: Zowel de participatie en het emotionele welbevinden nemen toe na het toepassen van de interventies.

Concert Y2: Controlemeting van concert Y1.
Hypothese: Hier komt een vergelijkbare uitkomst uit betreffende de participatie en het emotionele welbevinden met concert Y1.

De metingen

Resultaten zijn verkregen met behulp van verschillende meetinstrumenten.
Bij ieder concert zijn twee observaties per persoon uitgevoerd. We zijn met drie studenten in totaal. In Grubbeveld en Os Heem zijn dus zes personen geobserveerd, in De Wilg slechts vier (aangezien ik daar meespeelde in het ensemble). Tevens is er bij ieder concert bij aanvang en bij afloop (indien mogelijk ook halverwege) gesprek aan gegaan met de bewoners, om inzicht te krijgen in het emotionele welbevinden in relatie tot het concert.

3.6 Analyses

In deze paragraaf zal ik kort toelichten welke analyses wij hebben uitgevoerd om tot de resultaten van paragraaf 4.1 te komen.

Analyse 1: Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende concert 1&2 en die van concert 3&4.

Analyse 2: Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende presentatiemomenten of momenten van muziek.

Analyse 3: Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen herkenbare muziek of herkenbare muziek.

Analyse 4: Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen opvallende momenten in de muziek of opvallende momenten of in de muziek.

Analyse 5: Berekenen van het gemiddelde van het emotionele welbevinden over alle concerten.

Om analyse 1 t/m 4 uit te kunnen voeren zijn alle resultaten in SPSS (analyse software) ingevoerd. Hierbij hebben we gewerkt met ordinale meetwaarden. Met behulp van beschrijvende statistiek hebben we de gemiddelden uitgerekend, verder hebben we enkele T-testen uitgevoerd voor analyse 2 t/m 4.

Analyse 5 is handmatig ingevoerd en berekend.

Hoofdstuk 4 Resultaten

Allereerst zullen wij aangeven welke interventies we hebben toegepast om de mate van participatie en het emotionele welbevinden van de deelnemers te bevorderen. Vervolgens zijn schematisch de resultaten van het onderzoek weergegeven. In hoofdstuk 5 is mijn interpretatie van de resultaten toegelicht.

4.1 Interventies

Er zijn verschillende interventies opgesteld om de betrokkenheid en het emotionele welbevinden bij de concerten te verbeteren. Deze interventies zijn gebaseerd op enerzijds de observatielijsten, de vragenlijsten en de eigen ervaringen gedurende de concerten, anderzijds op overleg met personeel, de muzikanten en muziektherapeute M. Engels.

Turinski brothers - Os Heem

Interventies voor de muzikanten: Torunski Brothers	Motivatie
Het toevoegen van nog 1 à 2 bekende Limburgse of Nederlandse meezingers aan de set.	Bewoners lieten in het participatiegedrag zien dat ze erg gesteld zijn op deze muziek. Uit ervaring bleken de alom bekende Nederlandse of Limburgse liederen erg goed in het gehoor te liggen en ook bekend te zijn bij alle door ons geobserveerde bewoners. Ze zongen hierbij mee en sommigen kenden alle teksten nog van buiten. “Zingen ¹ is een elementaire vorm van expressie van gevoelens, lust en kenmerken van de persoonlijkheid. Naarmate mensen zich in een meer vergevorderd stadium van dementie bevinden, treden niet- of voortalige expressiemiddelen meer op de voorgrond. Wellicht ontwikkelen vele mensen met dementie daarom in de loop van de tijd een bijzondere affiniteit met meezingers: Een gemakkelijke liedvorm die nog erg dicht bij de oorspronkelijke vocaaluitingen staat (Muthesius, 2010, p. 142).” “Melodieën en liedjes van vroeger roepen bovendien herinneringen en emoties op. Veel dierbare momenten in het leven zijn verbonden aan muziek, waardoor muziek toch een vaste waarde blijft houden in het leven (Maijer-Kruijssen, Gelders, & Zantodopp, 2013, pp. 94-102).” “Het zingen van rustgevende vertrouwde liederen kan onrust of dwangmatig handelen duidelijk verminderen (NVvMT Nederlandse Vereniging van Muziektherapie, 2014).”
Thema van een stuk langer herhalen voordat variaties, improvisaties en tempowisselingen komen.	Er waren zeer snelle wisselingen in het tempo waar enkele bewoners onrustig van werden. Bewoners bleken erg te genieten van bekende melodiën, om die reden vragen wij of de thema's wat langer herhaald kunnen worden, voordat variaties aanvangen. De variaties zijn echter wel goed om daarna in te zetten, omdat daardoor verrassing en spanning bij de luisteraar ontstaat. (Hegi, 2010)

¹Hierbij wordt met elementaire vorm van expressie, expressie bedoeld die mensen automatisch uiteten zoals ook lachen en huilen hier vormen van zijn

Tijdens het spelen vrijer door de ruimte bewegen.	Mensen die achterin zaten konden het duo en de instrumenten veel minder goed zien dan degenen die vooraan zaten. Door af en toe eens door de ruimte bewegen, kunnen ook deze mensen goed kijken. Tevens verwachten wij dat mensen die wellicht 'indoezelen' hierdoor weer extra gefocust raken op het ensemble.
2° Set starten met een vraag antwoord spel, waarbij de muzikanten zich op grotere afstand van elkaar in de ruimte bevinden, tevens hiervoor een voor de bewoners wellicht bekend stuk kiezen.	Bij concert 1 en 2 begon het duo met een 'spannende opening', waardoor de focus vanuit de groep meteen daar was. Na de pauze duurde het een tijd voordat de focus weer terug kwam. We hopen dit te ondervangen door de tweede set ook met een 'onverwachte opening' te starten.
Afwisseling creëren tussen snellere/drukkere nummers en rustige/ballade nummers.	Bepaalde bewoners raakten gefrustreerd van de hele drukke muziek, 'het was hen te veel'. Aan het soms uitblijven van applaus bleek dat soms het ene nummer niet van het andere onderscheiden werd. Door meer afwisseling te creëren in stijlen en vooral ook tempi, hopen we de betrokkenheid te vergroten en eventuele frustraties weg te nemen. "Afwisseling tussen snel en langzaam zorgt tevens voor een toenemende concentratie (Hegi, 2010, p. 95)."
Afwisseling creëren tussen bekende nummers en onbekende nummers.	Bij bekende nummers is de betrokkenheid erg groot, bij onbekende nummers zakt deze bij enkele bewoners weg. Door deze twee steeds af te wisselen, krijgen bewoners minder kans om de concentratie te verliezen. (In de tweede helft werden een aantal onbekende nummers achter elkaar gespeeld, de betrokkenheid verminderde duidelijk).
Bewoners uitnodigen om mee te zingen of bewegen indien mogelijk.	Sommige bewoners zingen al voorzichtig mee, wellicht dat als ze hiertoe worden uitgenodigd, ze beter mee durven te zingen, of dat anderen zich ook aangesproken voelen om mee te doen.
Enkele nummers toevoegen aan de set waar een hele dansbare basis aan ten grondslag ligt (uitnodigend om op te bewegen).	Het ensemble dacht hierbij aan een tango of een bossa nova. Beide stijlen zijn heel anders qua sfeer dan de meeste nummers in de set. Dit komt de afwisseling ten goede, maar tevens zijn het stijlen die bewoners uitnodigen om mee te bewegen.

Interventies voor de locatie: Os heem	Motivatie
Opstelling creëren waarbij iedereen met het gezicht naar het ensemble gericht zit.	Sommige bewoners keken af en toe naar het ensemble, maar leken pijn te krijgen in de schouders of rug, vanwege het over de schouder kijken. Hierdoor lag de focus niet steeds op het ensemble, terwijl dit wellicht wel het geval zou zijn, als de bewoner met het gezicht naar het ensemble gericht zitten.
Creëren van een rustige sfeer/ruimte.	Tijdens de concerten gebeurde er erg veel: een bewoner werd opgehaald, personeel maakte een praatje met elkaar, iemands ontbijt werd neergezet, de poetshulp kwam langs... Telkens werden bepaalde bewoners afgeleid door activiteiten van de omgeving. We verwachten een optimalere concentratie als er minder afleiding in de ruimte is.

Geen uitgebreide gesprekken voeren tijdens de concerten in de ruimte van het concert.

Dit bleek ook een zeer afleidende factor te zijn en bovendien is het onprettig voor de muzikanten. Als personeel erg hard begint te praten, is de muzikant niet meer verstaanbaar tijdens de aankondiging en de focus van het publiek ligt dan op het ontstane gesprek en niet meer bij het ensemble.

Chapeau! - De Wilg

Interventies voor de muzikanten: Chapeau!	Motivatie
Concert beginnen door één voor één de ruimte al spelend binnen te komen lopen met de bekende melodie van greensleeves.	De aanvang van het concert is zo een uitnodiging voor de bewoners om te komen luisteren. Bij de eerdere aanvang met de canon 'de uil zat in den olmen' is er wel direct betrokkenheid maar is het een meer gedowngen activiteit voor de luisteraars. Na deze vrije opening is een canon waarbij de bewoners actief deelnemen wel mogelijk. (Engels M. , 2014)
In enkele nummers muzikale verrassingen invoegen, door het bijvoorbeeld niet afmaken van een muzikale zin, het inbouwen van een stop of een lange noot op een bepaalde plaats spelen/zingen waar deze niet verwacht wordt.	Het doorbreken van de verwachtingen van het publiek zorgt voor alertheid. Het 'indoezelen' of 'wegzakken' van bewoners kan hierdoor voorkomen of onderbroken worden.
De zitdansen aanpassen met bewegingen die voor een groter deel van de bewoners te volgen zijn.	Bewoners die achteraan zitten, kunnen bewegingen met de voeten/benen niet goed zien en voor sommigen is dit ook erg moeilijk. Om de dansen toegankelijker te maken, is het leggen van meer nadruk op armbewegingen aan te raden. "Überhaupt het inpassen van zitdansen in een repertoire bij dementerende mensen is wenselijk: Zoals muziek herinneringen kan oproepen, kunnen dansen dit ook doen. Ze activeren het organisme en bevorderen de beweeglijkheid in meerdere opzichten." (Hartogh & Wickel, 2008, p. 126)
Het eerst spelen van de herkenbare melodie of akkoorden van een stuk op één enkel instrument, alvorens het met de hele groep wordt uitgevoerd.	Op deze manier wordt het geheugen en het associatief vermogen van de luisteraars geprikkeld. Bij het spelen van de begeleiding van het ave maria, kunnen enkele bewoners misschien al raden welk stuk dit is of de melodie alvast mee zingen. Daarna pas wordt het stuk daadwerkelijk in zijn totaliteit ingezet.
2^e set beginnen met het interactieve lantaarnpaallied in plaats van een gedicht en bij het ophalen van de uitgedeelde teksten, achtergrond muziek spelen.	Bij dit stuk worden teksten uitgedeeld aan het publiek, door dit tijdens het concert te doen, ontstaat er veel onrust. Eerst werd aangevangen met het voorlezen van een gedicht. Indien er veel activiteit is van personeel door het ophalen van koffiekopjes etc. is de aandacht niet voldoende om bewust naar het gedicht te luisteren. "Door achtergrondmuziek te spelen tijdens het ophalen van de teksten kan er een positieve

	atmosfeer tot stand gebracht worden, die kunnen bijdragen aan ontspanning en vergroting van het emotionele welbevinden". (Reinhardt, 2006, p. 48)
Na het nummer afscheid een rustig en niet inter-actief stuk ten gehore brengen.	Het nummer roept vele emoties op, mensen hebben de tijd nodig om dit te kunnen verwerken. Als ze vanuit dit nummer direct in de volgende emotie moeten duiken en actief moeten deelnemen wordt het een emotionele achtbaan, waarbij de bewoner geen tijd heeft om stil te staan bij hetgeen hij/zij net heeft ervaren. Bovendien werkt voor enkele bewoners het concert zeer rustgevend. Een moment waarbij ze onrustige gevoelens en rusteloosheid even vergeten en kunnen genieten van de muziek. Als mensen daarbij in slaap vallen, kan dit als zeer positief worden beschouwd: Iedere bewoner moet datgene krijgen wat hij/zij nodig heeft, hetzij een dutje. Als muzikant hoef je dan niet direct over te springen naar vorm waarbij actieve participatie gewenst is, sommige bewoners hebben vanwege de constante rusteloosheid ook echt behoefte aan dit moment van ontspanning. (Muthesius, 2010)
Afsluiting met het bekende en ritmisch eenvoudige geneet van 't leave vooral zo laten.	Het is altijd goed een concert actief af te sluiten. Na het concert moeten meubels verplaatst worden en worden bewoners opgehaald. Na een rustig laatste stuk is de overgang na deze hectiek erg plotseling.

Interventies voor de locatie: De Wilg	Motivatie
Één persoon die de leiding geeft, contactpersoon voor het ensemble is en weet wat nodig is om het concert in goede banen te leiden is noodzakelijk.	Slechts bij het derde concert was dit niet het geval. Uit reacties van bewoners blijkt dat het emotionele welbevinden afneemt naarmate structuur ontbreekt tijdens een concert. Vergeleken met de andere 3 concerten was de mate van participatie significant optimaler dan bij dit derde concert.

Duo colorare - Grubbeveld

Interventies voor de muzikanten: Duo Colorare	Motivatie
Beginnen met een piano intro, daarna komt de zangeres binnenlopen.	De aanvang was nu redelijk rommelig, de mensen zaten al een tijdje te wachten en de muzikanten waren ook al in de ruimte aanwezig. Doordat alleen piano begint, is er in ieder geval een moment dat ook de pianist even 'in de schijnwerpers' staat, als dan in een keer de zangeres binnen komt lopen, verwachten we veel aandacht op dat moment.
Introduceren van stukken niet na ieder nummer, maar soms in één keer 2 stukken aankondigen.	Zeker bij wat kortere stukken moeten de bewoners zeer snel van 'type aandacht' wisselen. Eerst muziek luisteren dan kort een verhaal en direct weer deze muziek. Het steeds wisselen van

	<p>aandacht kan zeer vermoeiend zijn, daardoor is het beter om de periodes van één type aandacht iets te verlengen.</p>
<p>Afwisseling tussen bekende en onbekende stukken.</p>	<p>De bewoners vertoonden verhoogde betrokkenheid bij de bekende stukken, zoals het ave Maria of somewhere over the rainbow. Door af te wisselen tussen bekende en onbekende stukken wordt de mate van participatie gelijkmatig verdeeld over de gehele duur van het concert. Om deze interventie in te kunnen passen voegt het duo nog enkele bekende stukken toe aan de set.</p> <p>Voor dementerende mensen betekent het herhalen van vertrouwde structuren zekerheid. Het blijkt uitermate rustgevend en oriënterend te werken, wanneer men de muzikale herhaling herkent en zich deze herkenning tevens realiseert.</p> <p>Naar afwisseling en diversiteit streven is een begrijpelijke wens van betrokken personen en de muzikanten, maar dit voldoet niet aan de grondbehoefte van dementerende mensen: herkenning. (Muthesius, 2010, p. 46)</p>
<p>Afwisseling tussen langzame en snelle stukken.</p>	<p>De eerste helft bestond nu voor een groot deel uit langzame of somber klinkende stukken. Een afwisseling in tempi of in ieder geval in sfeer zorgt voor verhoogde alertheid.</p> <p>Afwisseling tussen snelle en langzame muziek zorgt tevens voor een toenemende concentratie (Hegi, 2010, p. 95)</p>
<p>Het spelen van Mozart als achtergrond muziek voorafgaande aan het concert en in de pauze.</p>	<p>“Door achtergrondmuziek te spelen in dezelfde stijl als het komende concert, kan een atmosfeer tot stand gebracht worden, die kan bijdragen aan ontspanning en vergroting van het emotionele welbevinden”. (Reinhardt, 2006, p. 48)</p> <p>Daarbij komt, dat de bewoners onrustig worden als ze lang moeten wachten in een lege ruimte alvorens het concert begint (zo ook in de pauze), de muziek kan bijdragen aan rust, waardoor bewoners toch deze tijd willen blijven wachten.</p> <p>De keuze voor Mozart is zowel vanwege aansluiting bij het komende repertoire als wel vanwege het volgende citaat:</p> <p>“Bij vele componisten bestaat er een respectievelijk, typische, innerlijke ritme. Bij Mozart heeft een innerlijke ritme van 0,5 sec. Dit stemt overeen met een hartslag van 120 per min. en lijkt op die van een zuigeling. Het is gelijk de hartslag van een foetus voor de geboorte. Dit innerlijke ritme van Mozart herinnerd ons aan deze vroege tijd en leent zich bijzonder goed om prenatale en vroeg-kinderlijke herinneringen op te roepen.” (Neander K.-D. , 1999, p. 55)</p>

Interventies voor de locatie: Grubbeveld	Motivatie
Voordat de bewoners binnen gebracht worden, zorgen dat de ruimte klaar is voor het concert.	Bewoners waren al in de ruimte, toen moest de piano er nog door en moesten nog stoelen gehaald worden. Voor enkelen duurde dit allemaal veel te lang en ze wilden daarom weer vertrekken.
Concert plaats laten vinden in een ruimte die net iets groter is dan de huidige.	Deze interventie gaat helaas niet haalbaar zijn, maar is wel iets om mee te nemen in de toekomst. In de zeer grote ruimte (het restaurant) is er te veel afleiding, wegens andere mensen die rondlopen, bezoek dat langskomt, personeel dat pauze heeft, dus dat is geen optie. Deze ruimte heeft verder helemaal geen afleidende factoren en wellicht is dat een reden voor de zeer grote mate van participatie op deze locatie. Echter staat het duo zeer dicht op de bewoners en in de kleine ruimte is de zang soms erg luid. Enkele bewoners gaven ook aan dat ze een grotere ruimte prettiger zouden vinden. Wel is het belangrijk dat er niet telkens gewisseld wordt van concertlocatie. Een concert is al een afwijkende gebeurtenis, om hiervoor dan een vaste ruimte te kiezen, kan verwarring en verlies van zelfbeschikking tegengegaan worden. (Muthesius, 2010, p. 18)

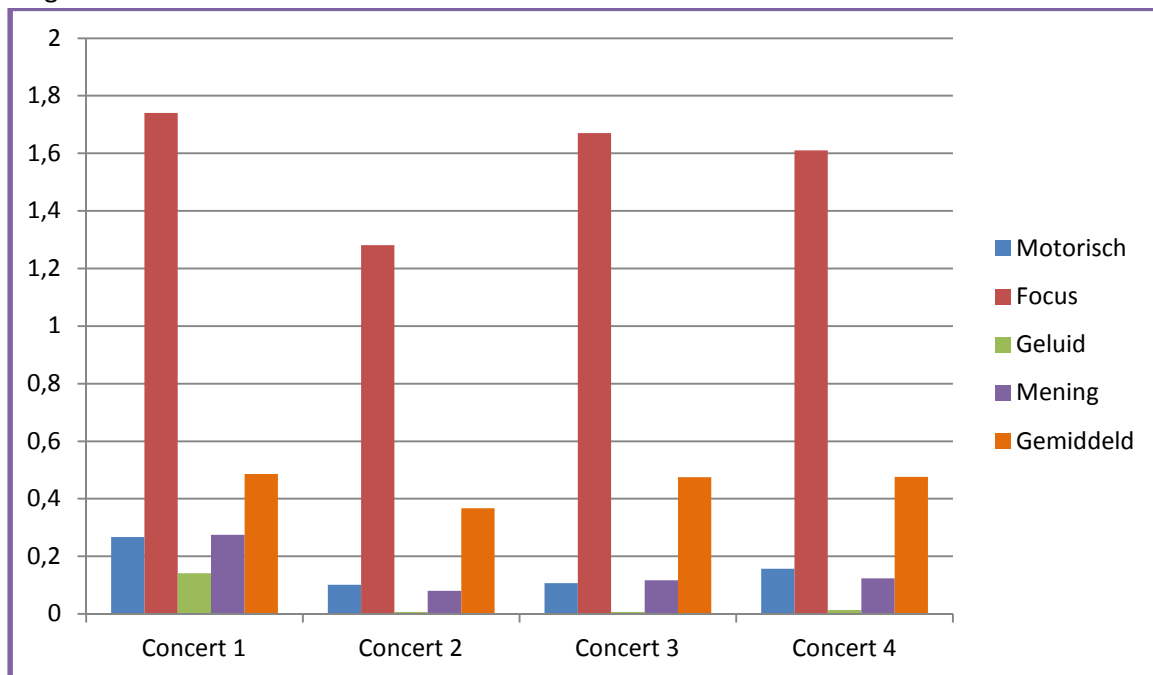
4.2 Schematische weergave van de resultaten

Hieronder zijn per analyse de resultaten schematisch weergegeven. De volledige tabellen met gegevens zijn in bijlage 3 opgenomen. De definities van de gedragsuitingen staan vermeld in paragraaf 2.3 bij de definitie van participatie. In de diagrammen staat telkens de mate van participatie (mogelijk van 0 tot 2) vermeld op de y-as.

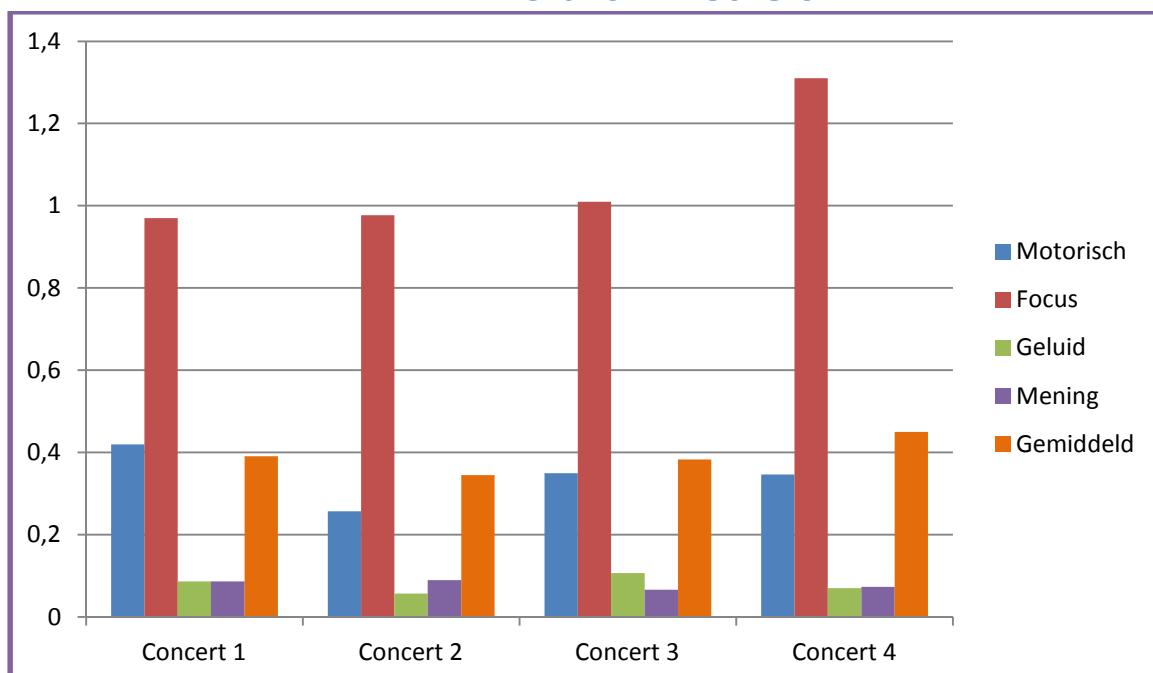
Analyse 1

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende concert 1&2 en die van concert 3&4. In de eerste 3 diagrammen is de gemiddelde mate van participatie per concert per ensemble weergegeven. In het laatste diagram is de gemiddelde mate van participatiegedrag van concert 1&2 vergeleken met die in concert 3&4.

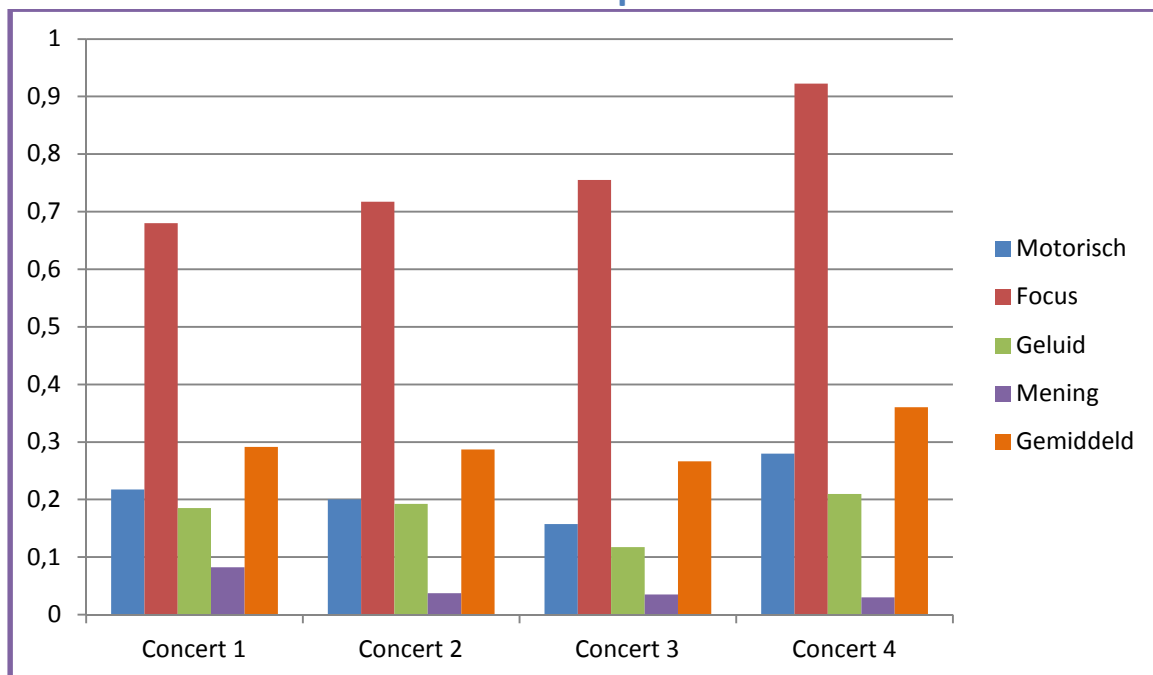
Duo Colorare

Torunski Brothers

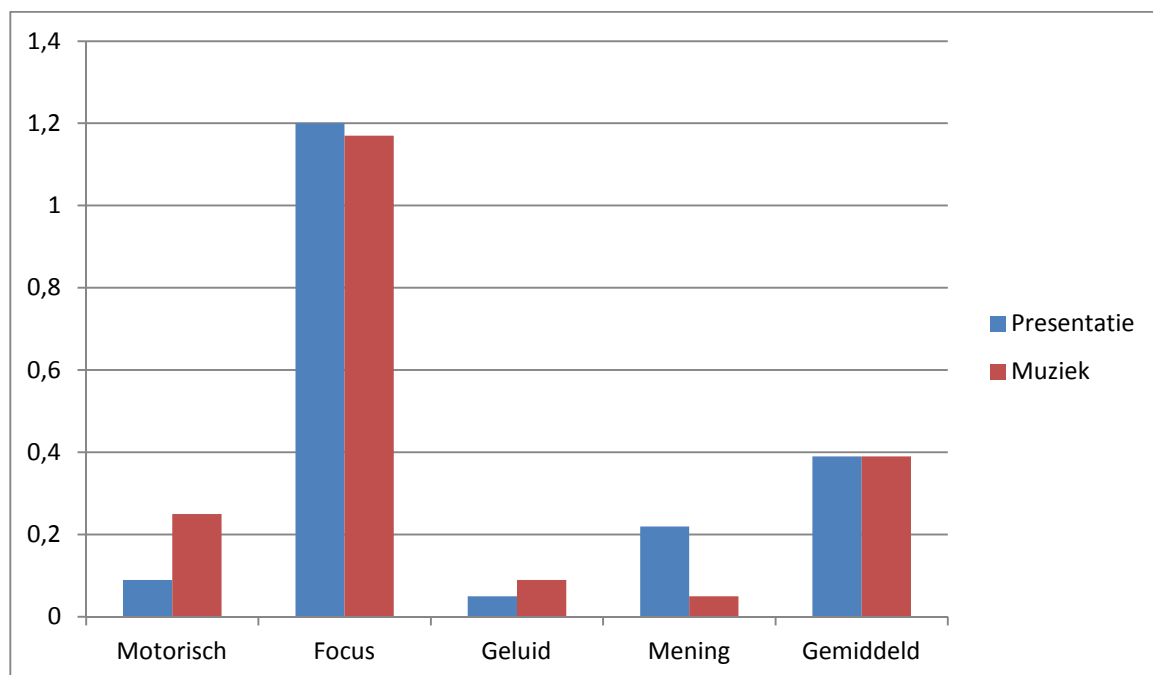

Chapeau!

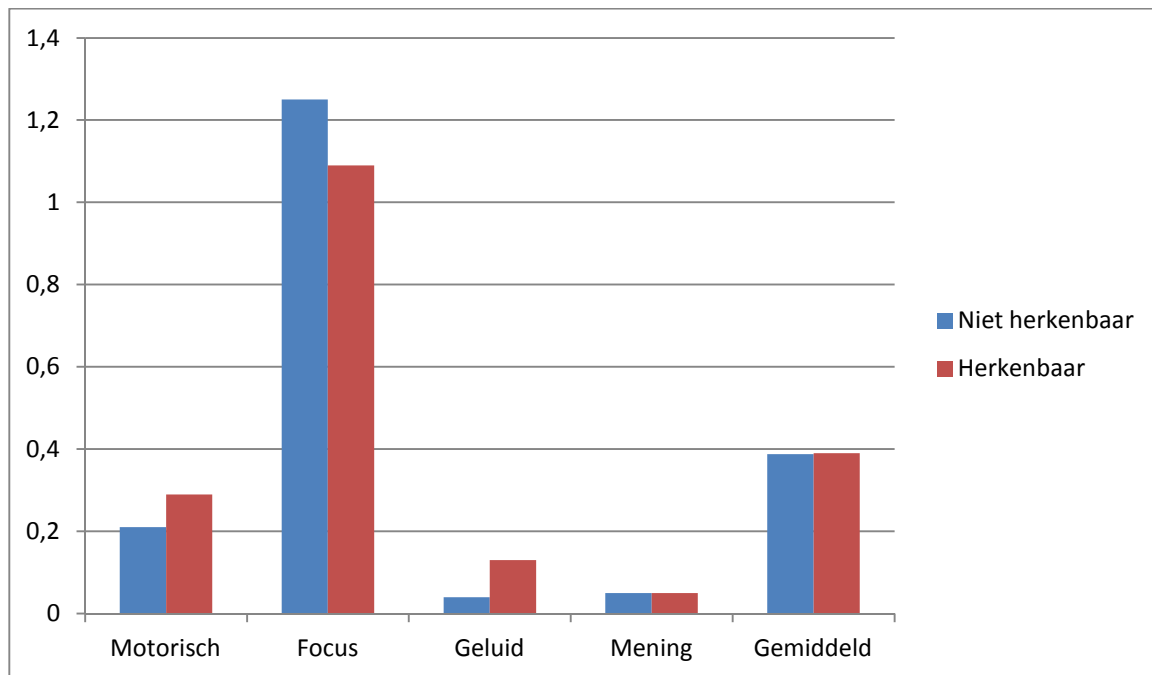
Analyse 2

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende presentatiemomenten (0) of momenten van muziek (1) op alle gedragsuitingen betreffende de participatie.

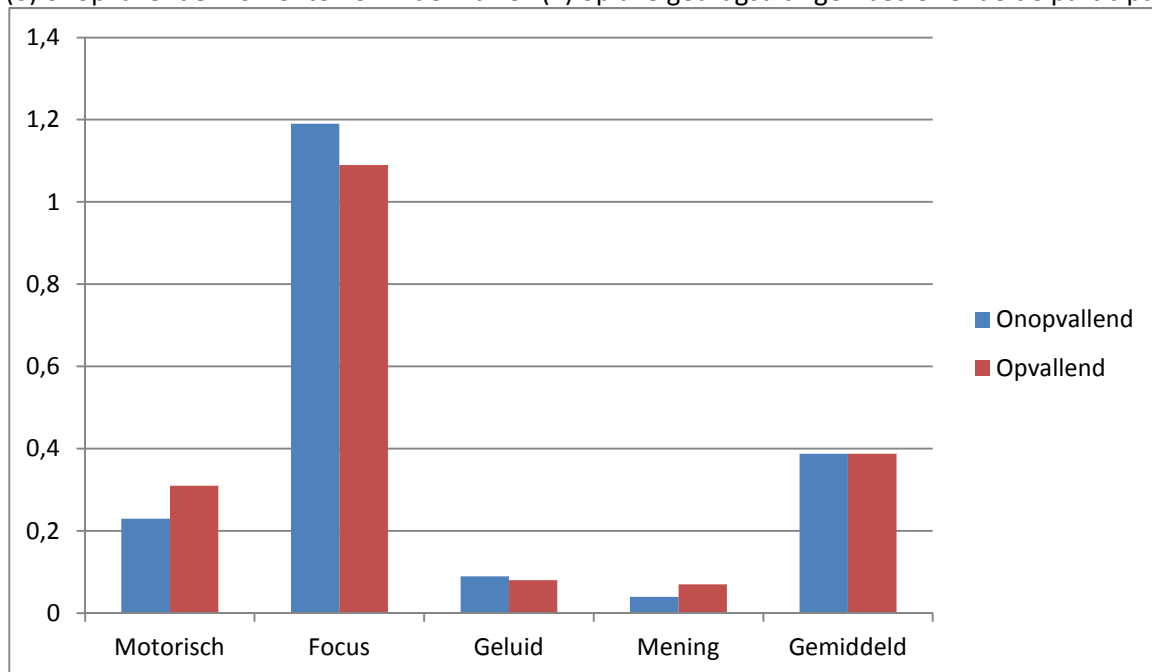
Analyse 3

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen herkenbare muziek (0) of herkenbare muziek op alle gedragsuitingen betreffende de participatie (1).

Analyse 4

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen opvallende momenten in de muziek (0) of opvallende momenten of in de muziek (1) op alle gedragsuitingen betreffende de participatie.

Analyse 5

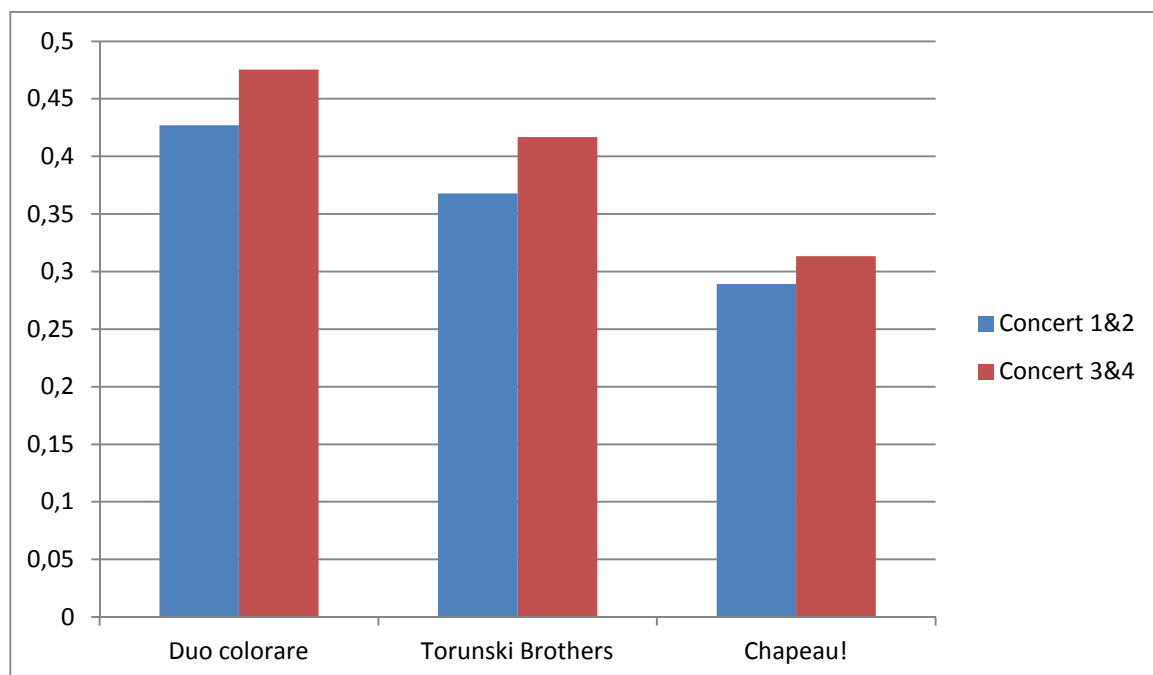
Berekening van het gemiddelde van het emotionele welbevinden over alle concerten.

In bijlage 2 is de uitwerking van de vragenlijsten over het emotionele welbevinden opgenomen. In de tabel hieronder is slechts de kwantitatieve waarde per bewoner per concert opgenomen. Tevens is de gemiddelde score, afgerond op twee decimalen, berekend per deelnemer. Een score onder de 0,50 geeft aan dat er meer negatieve dan positieve gevoelens zijn ervaren gedurende de concerten. Een score boven de 0,50 geeft aan dat er meer positieve dan negatieve gevoelens zijn ervaren gedurende de concerten. De X staat voor ontbrekende resultaten, deze zijn dan ook niet meegenomen in de berekening.

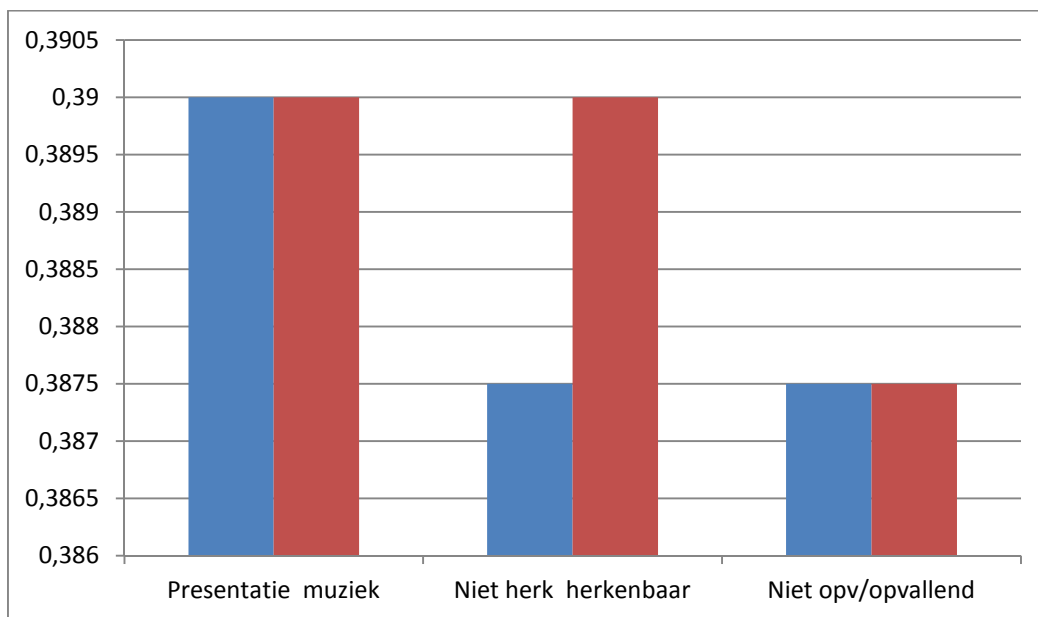
	Concert 1	Concert 2	Concert 3	Concert 4	Gemiddeld
Mevrouw GE	1	1	1	1	1,00
Mevrouw ST	1	1	0	1	0,75
Mevrouw WO	1	1	1	1	1,00
Mevrouw CA	1	1	1	1	1,00
Mevrouw VE	1	1	X	X	1,00
Mevrouw MA	1	1	X	1	1,00
Mevrouw CE	1	1	1	1	1,00
Mevrouw BR	X	1	1	1	1,00
Mevrouw BE	0,5	0,5	0,5	0,5	0,50
Meneer PE	1	X	1	1	1,00
Meneer SC	1	1	1	1	1,00
Mevrouw SC	1	1	1	0	0,75
Meneer KO	1	1	1	1	1,00
Meneer BR	1	X	1	1	1,00
Meneer NO	1	1	1	1	1,00
Mevrouw BE	1	1	1	1	1,00
Totaal:					0,94

Samenvatting

Analyse 1: Vergelijking concert 1&2 met 3&4 per ensemble.

Analyse 2 t/m 4: Gemiddelden van participatiegedrag op specifieke momenten binnen het concert.

Analyse 5: Het gemiddelde van alle bewoners komt uit op 0,94 op een schaal van 0 tot 1.

Hoofdstuk 5 Conclusies

5.1 Interpreteren van de resultaten

Met behulp van de resultaten, verkregen door middel van de uitgevoerde analyses in SPSS, heb ik in dit hoofdstuk de interpretaties per analyse beschreven. In alle gevallen heb ik geen vergelijking gemaakt tussen de resultaten van de verschillende ensembles. Dit, omdat bij ieder ensemble een ander publiek aanwezig was, een dergelijke vergelijking zou dus geen betrouwbaar beeld geven.

Analyse 1

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende concert 1&2 en die van concert 3&4.

Het schema uit de samenvatting laat zien dat er telkens een zeer lichte stijging van de mate van participatie heeft plaatsgevonden van concert 1&2 vergeleken met concert 3&4. Deze stijging is zo minimaal, dat deze niet als significant beschouwd kan worden.

Er zijn verschillende redenen aan te wijzen voor het ontbreken van significant resultaat:

- We hebben gewerkt met een redelijk klein aantal deelnemers, waarvan er gedurende het onderzoek ook nog een aantal zijn uitgevallen.
- Vele deelnemers hebben een zeer wisselende stemming laten zien bij verschillende concerten. Deze stemming was van grote invloed op de mate van het participatiegedrag. Het participatiegedrag werd dan meer bepaald door persoonlijke factoren dan door de vormgeving van het concert.

Analyse 2

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende presentatiemomenten of momenten van muziek.

Uit de resultaten blijkt het volgende:

- Deelnemers lieten gemiddeld meer motorische reacties zien tijdens het luisteren naar muziek dan tijdens de presentatiemomenten. Dit spreekt voor zich, aangezien muziek aanzet tot bewegen en motorisch reageren op hetgeen men hoort. Een presentatiemoment zet niet/nauwelijks aan tot bewegen in relatie tot het gepresenteerde.
- De focus laat een minimale, vrijwel verwaarloosbare, daling zien als je muziekmomenten vergelijkt met presentatiemomenten. Sommige deelnemers werden juist wakker geschud zodra een presentatiemoment kwam. Andere deelnemers haakten op dergelijke momenten af. Het is tevens ook afhankelijk van wie er presenteert en hoe er wordt gepresenteerd. Bij ensembles waarbij het gepresenteerde minder goed te verstaan was, door een accent, door het volume van de stem of enthousiasme in de stem, haakten deelnemers eerder af dan een presentatie waarbij het tegenover gestelde het geval was. Hierdoor is waarschijnlijk de mate van focus gemiddeld gelijk gebleven.
- Deelnemers maakten gemiddeld meer gerelateerd geluid tijdens muziekmomenten dan tijdens presentatiemomenten. Tijdens presentatiemomenten worden deelnemers minder uitgenodigd om mee te zingen/ te neuriën. Een enkele deelnemer deed dit wel bij het herkennen van een titel van een nummer, dan zette hij alleen al de melodie ervan in. Tijdens muziekmomenten is het makkelijker en tevens uitnodigender om mee te zingen of te neuriën.
- Tijdens muziekmomenten gaven minder mensen een mening dan tijdens presentatiemomenten. Ook hiervoor zijn verschillende verklaringen te vinden. Enerzijds heeft dit te maken met opvoeding: een concert praat je niet door heen. Tijdens de stukken door, is er tijd om mening te uiten. Vele vormen van mening of het praten gerelateerd aan de muziek, werden direct na afloop van het stuk medegedeeld. Een mooi stuk is afgelopen, er klinkt applaus en tijdens het applaus roept iemand: 'oh, wat was dat mooi'. Als de deelnemer het inderdaad zo mooi vindt, zal hij/zij dit niet tijdens het stuk roepen. Een

laatste reden heeft te maken met uitnodiging tot het geven van mening tijdens presentatiemomenten. Vooral bij Duo Colorare kwamen tijdens de presentatie wel eens zinnen naar voren als: Wat heeft zij toch een geweldige stem, hè ,..., dan gaan we nu door naar het volgende stuk. Zo'n eerste zin roept op dat mensen daar graag wel of niet mee instemmen en dat dan verbaal ofwel non verbaal uitten.

- Opvallend is dat het uiteindelijke gemiddelde van de mate van participatie over alle vier de gedragsuitingen exact gelijk is. Blijkbaar heeft er in totaal evenveel stijging als daling van de mate van participatie plaatsgevonden.

Analyse 3

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen herkenbare muziek of herkenbare muziek.

In deze alinea zal ik eveneens per gedragsuiting beschrijven welke verklaringen er aan te wijzen zijn voor de eventuele veranderingen die in de mate van participatie plaats hebben gevonden.

- Tijdens herkenbare muziek bleek er een kleine toename te zijn van de motorische participatie in vergelijking met de niet herkenbare muziek. Enerzijds is dit wellicht veroorzaakt doordat veel stukken van de herkenbare muziek Nederlandse/Limburgse liederen waren zoals 'geneet van ut leave' of 'tulpen uit Amsterdam'. Deze liederen hebben een 3/4 maat, met veel nadruk op de eerste tel. De maatsoort nodigt sterk uit tot bewegen of meedeinen. Het is makkelijk om in deze muziek de eerste tel te voelen en dat maakt het dan ook makkelijk om er op te bewegen. Bij klassieke stukken viel op dat deelnemers ineens met bijvoorbeeld de hand mee gingen bewegen met de melodie, zodra herkenbaarheid onstond. Doordat de muziek bekend is, hebben bewoners al een verwachtingspatroon van het verloop van de muziek/melodie. Hierdoor is het tevens eenvoudiger om mee te bewegen. Ook kan het voor bewoners als zeer prettig ervaren worden als ze iets horen dat herkenbaar is (in een wereld waarin zo veel als niet herkenbaar wordt ervaren), het 'zich prettig voelen' kan ook leiden tot meer motorische reactie.
- De mate van focus is afgenomen naarmate er meer herkenbare muziek werd gespeeld dan niet herkenbare muziek. Het is minder eenvoudig om deze daling nauwkeurig te verklaren. Wel kan ik mijn vermoedens hierover uitspreken en die zijn dan in relatie tot de mate van participatie binnen de andere gedragsuitingen. Doordat bewoners meer bewegen en daarbij ook meer geluid in relatie tot de muziek produceren, is er wellicht minder ruimte om ook een constante focus op het ensemble te laten zien. Het kan eventueel ook zo zijn dat doordat de muziek al herkend wordt, het minder noodzakelijk is om volledig gefocust te blijven op het ensemble, gezien de deelnemers de verwachtingspatronen voor de muziek al klaar hebben. Een vraag die dan oprijst is: Als muziek onbekend is, is er dan meer focus noodzakelijk om de muziek goed te kunnen volgen? Het viel me echter wel op dat bij bewoners die ik zelf observeerde, de focus juist toenam zodra muziek als herkenbaar werd ervaren. Een mogelijke uitleg van dit verrassende resultaat, kan ook met behulp van de tekst bij *analyse 4* in de volgende alinea gegeven worden.
- Gedurende herkenbare muziek is er meer geluid gemaakt in de relatie tot de muziek in vergelijking met de niet herkenbare muziek. Dit gegeven is eenvoudiger te verklaren. Meezingen met onbekende muziek is vrijwel onmogelijk. Men zou mee kunnen neuriën door tijdens de muziek ontstane verwachtingspatronen verbaal te uiten, maar de uitnodiging om dit te doen is vele malen kleiner dan bij muziek waarvan men weet hoe de melodie of de tekst gaat. Bij herkenbare muziek met tekst zongen enkele deelnemers zelfs hele stukken (juiste) tekst mee. (Dat deel van het geheugen functioneert dus blijkbaar nog wel.) Het herkennen van iets, zorgt dat deelnemers weer een moment in het hier en het nu leven, dat ze weer even grip krijgen op hetgeen dat gebeurt om hen heen. En niet wederom de confrontatie met de functies die hen in de steek laten. Dat grip hebben, is eenvoudig te uiten door met de herkenbare muziek mee te zingen: 'dit ken ik, dit begrijp ik, dit kán ik'.

- Betreft het geven van de mening laten de resultaten geen verschil zien. Blijkbaar is het dus niet zo dat deelnemers eerder een mening geven over voor hen bekende muziek dan voor hen onbekende muziek.
- Eveneens laat het gemiddelde van al deze gedragsuitingen nauwelijks verschil zien (toename van 0,0025) tussen de mate van participatie gedurende het luisteren naar niet bekende muziek en de mate van participatie gedurende het luisteren naar bekende muziek. Blijkbaar heeft er in totaal vrijwel evenveel stijging als daling van de mate van participatie plaatsgevonden.

Analyse 4

Vergelijking tussen de mate van participatie gedurende geen opvallende momenten in de muziek of opvallende momenten of in de muziek.

Het eerste dat me opviel bij deze resultaten is de afname van de focus. De bewoners die ik heb geobserveerd hebben qua focus altijd een duidelijke reactie laten zien op deze momenten, alsof zij 'wakker werden geschud'. Deze momenten leidden dan tot een hernieuwde focus op het ensemble. Na het berekenen van de gemiddelden is hier toch een daling uit gekomen. De verklaring hiervoor lijkt me dan vooral te liggen aan de hoeveelheid van het voorkomen hiervan. Gedurende een heel concert zijn er uiteraard veel meer 'niet opvallende momenten', dan 'wel opvallende momenten'. Als er in 10 minuten tijd twee opvallende momenten zijn, en gedurende een moment kijkt hij/zij net naar de schoenveter die los blijkt te zijn, is er al 50% van deze momenten geen focus geweest. Terwijl als de deelnemer op een niet opvallend moment naar de schoen had gekeken er slechts 5% van die tijd geen focus was. Deze verklaring zorgt er helaas wel voor dat deze gehele analyse als niet betrouwbaar gezien kan worden. Ik kan wel een verklaring zoeken voor iedere stijging of daling die plaats heeft gevonden, maar de vraag is, of deze stijging en daling wel een reëel beeld geven van de werkelijkheid. Dat blijkt in het geval van de focus namelijk niet te zijn.

Bij het berekenen van de gemiddelden van alle gedragsuitingen van zowel opvallende als onopvallende muziek, blijkt het resultaat exact gelijk te zijn en kunnen we dus niet spreken van een toename of afname van de gemiddelde mate van participatie gedurende opvallende of onopvallende momenten in de muziek.

Bij analyse 2, 3 en 4 blijkt er in alle gevallen een toename van de motorische participatie te zijn. Hetgeen geen antwoord is op de onderzoeksvraag, maar zeker een interessante uitkomst. Bij de ouder wordende mens is uiteraard bewegen belangrijk en gezond. Hoe beter de gezondheid, hoe lager de kosten voor de zorg. Zo blijkt dus dat concerten ook een bijdrage kunnen leveren aan het op peil houden van de motorische capaciteiten van het publiek.

Analyse 5:

Berekenen van het gemiddelde van het emotionele welbevinden over alle concerten.

Aan de hand van het schema betreffende het emotionele welbevinden kunnen we stellen dat bij de gemiddelde score van 0,94 de concerten een positieve bijdrage hebben geleverd en het emotionele welbevinden. De bewoners hebben gemiddeld meer positieve dan negatieve emoties/gevoels/affecten ervaren.

5.2 Beantwoorden van de deelvragen

Deelvraag 1: Welke vorm van participatiegedrag is zichtbaar bij dementerende ouderen tijdens het luisteren naar kamermuziekconcerten?

De volgende vormen van participatiegedrag bleken uit het uitgevoerde vooronderzoek:

motorische reactie in relatie tot de muziek	Zichtbare fysieke veranderingen of bewegingen die gerelateerd zijn aan het muziekstuk. Daaronder valt onder andere mee dirigeren,
--	---

	klappen, knikken, heen en weer bewegen, zichtbaar ontstaan van spanning of ontspanning door invloed van de muziek.
focus ligt op het ensemble	Hierbij zijn de ogen gericht op de muzikanten of de instrumenten of is zichtbaar dat de persoon naar de muziek luistert. Daarbij kan het oor richting het ensemble gedraaid zijn, of is het lichaam enigszins naar voren gebogen richting het ensemble. Een andere mogelijkheid is het rechtop zitten (dus een aandachtige houding) met de eventueel de ogen gesloten.
het voortbrengen van geluid of tonen in een muzikale relatie	Toonvorming die in verband staat met de toonsoort, melodie, ritme en/of tekst van het muziekstuk valt hieronder. Hierbij kan men denken aan meezingen (of andere vocale uitingen), mee fluiten en mee neuriën.
Het geven van een mening over de muziek of praten naar aanleiding van de muziek.	Praten of een uiting geven die samen hangt met het thema van de muziek (Herinnering of associatie), het geven van een mening over de muziek, een gesprek dat ontstaat naar aanleiding van de muziek. Onder mening valt bijvoorbeeld ook een goedkeurende hoofdknik na afloop van een bepaald deel of stuk.

Vooraf bij klassieke muziek blijkt het stil en geconcentreerd luisteren naar de muziek, waarbij de ogen gericht zijn op het ensemble bijzonder vaak als (passief) participatiegedrag zichtbaar te zijn. De bovenstaande vormen van zichtbaar participatiegedrag, zijn ook de gebruikte vormen voor het onderzoek zelf: de items uit observatielijst.

Deelvraag 2: Hoe ervaren de dementerende ouderen het luisteren naar de kamermuziekconcerten?

Uit het afnemen van de vragenlijsten bleek telkens opnieuw dat de ouderen heel erg uitkeken naar het concert. Telkens gaven verschillende deelnemers na afloop aan dat ze graag het ensemble weer terug zouden zien. Bij een enkeling sprak de muziek niet altijd aan, afhankelijk van haar humeur die dag, ging ze halverwege het concert weg. Er waren ook verschillende bewoners die aangaven dat een dergelijke activiteit voor hen hét lichtpuntje van de dag was. Mochten zij dat niet aangeven in de interviews dan was het aan deze bewoners ook te zien aan de hand van het participatiegedrag tijdens de concerten zelf. Tevens analyse 5 laat zien dat de deelnemers de concerten gemiddeld als zeer positief ervaren.

Deelvraag 3: Op welke momenten tijdens het concert is participatiegedrag bij de dementerende ouderen zichtbaar ?

Het blijkt dat de mate van participatie bij de vergelijking tussen:

- Presentatiemoment of muziekmoment
- Geen herkenbare muziek of herkenbare muziek
- Geen opvallend moment of opvallend moment

gemiddeld gelijk is gebleven. Deze interventies hebben volgens onze berekeningen dus geen effect getoond betreffende de mate van participatie. Echter hebben de aantekeningen in de observatielijst (in de lijst met 'opmerkingen') ons nog extra informatie gegeven die laat zien dat er bijvoorbeeld wel een toename was van de focus gedurende opvallende momenten in de muziek. Ook het afnemen van de focus bij het spelen van herkenbare muziek, was voor mij een zeer verrassend en onverwacht gegeven. De vraag is dan ook hierbij in hoeverre ons kwantitatieve onderzoek een reëel beeld heeft gegeven van de daadwerkelijke mate van participatie van de ouderen gedurende de concerten. In de discussie kom ik hier verder op terug.

Bij het opstellen van het advies uit de volgende paragraaf, zijn we dan ook genoodzaakt om ons vooral te baseren op de kwalitatieve gegevens uit het onderzoek:

- Interviews met betrokken personeel uit de zorginstellingen

- Interviews met ervaringsdeskundigen op het gebied van dementie en muziek
- De vragenlijsten die zijn afgenomen bij de deelnemers
- De opmerkingen die wij tijdens de concerten in de observatielijst hebben genoteerd

5.3 Beantwoorden van de onderzoeksvraag

Hoe kan ik de participatie en het emotionele welbevinden van dementerende ouderen optimaliseren tijdens huiskamerconcerten georganiseerd door stichting Muziek Jong voor Oud?

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de stichting Muziek Jong voor Oud. Aan de hand van de toegepaste interventies en de gegevens beschreven in paragraaf 5.2 zijn de volgende adviezen opgesteld om de participatie en het emotionele welbevinden van de bewoners te vergroten:

Advies voor de muzikanten

Het spelen van een afwisselend repertoire. Het spelen van bekende stukken versus onbekende stukken, snel versus langzaam, droevig versus opgewekt.

Het spelen van bekende stukken/liederen. Limburgse meezingers, oude Nederlandse liedjes, beroemde klassieke stukken en oldies zijn hiervoor zeer geschikt. (Niet de hele set hoeft uit bekende stukken te bestaan, maar zorg voor een goede afwisseling, zodat luisteraars betrokken blijven).

Zorg voor een duidelijk begin dat meteen de aandacht van de bewoners vangt. Laat de activiteitenbegeleidster eerst een korte introductie geven, zodat het publiek wat er gaat gebeuren. Vervolgens zijn er verschillende dingen die u kunt doen om de aandacht dan vast te houden:

- Al spelende binnen komen
- Beginnen met een bekende melodie
- Alvorens uitleg over de muziek te geven, eerst daadwerkelijk muziek maken

Muzikale verrassingen houden de mensen alert, doordat de verwachtingspatronen doorbroken worden. Hiertoe kan men denken aan het overdreven lang aangehouden van een toon, het creëren van een onconventioneel geluid uit een instrument, toepassen van vraag antwoord spel waarbij plots interactie ontstaat of een bekende melodie net iets later inzetten dan eigenlijk hoort.

Een toename van participatie gaat gepaard met interactie tussen muzikanten en bewoners*.

Voorbeelden van toepassingen zijn:

- Bewoners uitnodigen om mee te zingen, klappen of bewegen
- Een zin van een bekende melodie niet afmaken, maar de bewoners deze verder laten zingen
- Contact zoeken met de luisteraars d.m.v. oogcontact, het stellen van vragen, reageren op opmerkingen

Zorg voor structuur in het concert, weet de volgorde van de set, wat kondig je wel/niet aan, wat ga je precies zeggen. Onrust binnen het ensemble zorgt voor onrust bij de bewoners.

Bij het presenteren van de set, is het belangrijk dat dit goed verstaanbaar is. Vraag eventueel een microfoon. Als de presentatie moeilijk te verstaan is, haken de luisteraars snel af en creëert dit onrust tijdens het concert.

*niet bij ieder concert gewenst

Als de interventies betreffende de interactie echt niet bij u als muzikant passen, is het beter om deze ook niet op te volgen. Indien het voor u niet natuurlijk voelt, voelt het dat ook niet voor de luisteraar.

Advies voor de locatie

Met de voorbereiding valt of staat een concert. Belangrijk is:

- Dat de bewoners naar het ensemble gericht zitten.
- Dat er een goede plek beschikbaar is waar het ensemble kan zitten/staan.
- Dat zodra het concert begint, het grootste deel van de luisteraars aanwezig is en dus niet gedurende het concert binnen komt lopen.

Bewoners hebben behoefte aan een pauze met een kopje koffie en wellicht een koekje. Dit voorkomt onrust en maakt de dag tot een echte speciale dag.

Tijdens het concert moet er niet te veel afleiding van de omgeving zijn. Vraag personeel en bezoek of ze tijdens het concert zachtjes kunnen praten of wellicht wachten tot afloop van het concert alvorens ze de ruimte binnenkomen.

Zorg dat er één persoon op de locatie aanwezig is, die overal vanaf weet: Welk ensemble er komt, waar de muzikanten ergens moeten spelen, voor welke bewoners het concert bedoeld is en welke maatregelen daarvoor genomen moeten worden.

Structuur binnen een concert is tevens bepalend voor de sfeer. Een duidelijke aankondiging en afkondiging zijn hiervoor noodzakelijk om o.a. onrust te voorkomen.

Hoofdstuk 6 Discussie

In het onderzoek ben ik op zoek gegaan naar in hoeverre veranderingen in repertoire, presentatie en voorbereiding van een concert bijdrage kunnen leveren aan een verhoging van de participatie en het emotionele welbevinden van de dementerende oudere als luisteraar.

Het onderzoek is in mijn opinie zo optimaal mogelijk uitgevoerd, maar er zijn altijd bepaalde factoren die toch negatieve invloed hebben op de betrouwbaarheid van de resultaten. Deze factoren zal ik in de komende paragrafen bespreken.

6.1 Reflectie op het meetinstrument

Gekozen is om in iedere 30 seconden een persoon 5 seconden te observeren. De reden hiervoor was vooral van praktische aard, zo was het mogelijk om één observator twee personen te laten observeren. Een andere reden beruiste op toeval: Als je gedurende 30 seconden observeert en de observant vertoont in die tijd een enkel kort teken van participatie, dien je als observant hierop te scoren. Dit gaf echter geen reëel beeld van de mate van participatie. Deze bleek vaak heel groot te zijn als je de lijst bekeek, maar in werkelijkheid was deze wellicht veel kleiner. Om deze 'toevallige minimale participatie momenten' niet telkens te vangen in de observatielijst, is gekozen voor slechts 5 seconden observeren in 30 seconden tijd. De voordelen mogen nu duidelijk zijn. Nadeel echter is, dat de observator 25 seconden mist van het participatiegedrag van de observant. Zodra er in deze muziek iets onverwachts gebeurt, en meneer/mevrouw reageert hierop, is de kans groot dat dit moment niet naar voren komt in de observatielijst, terwijl het wel een belangrijk moment is om aan te kunnen geven welke factoren invloed hebben op het participatiegedrag van de luisteraar.

Een ander probleem dat naar voren kwam was het bepalen van de mate van participatie. Wanneer scoort men een nul, een één of een twee? Nul was makkelijk te definiëren, indien er geen participatiegedrag zichtbaar is, scoort men een nul. Voor het getal twee gaf ik de definitie: intensivering van het participatiegedrag. Deze definitie sluit uit dat een persoon vanaf de eerste seconde gedrag in mate 2 vertoont, aangezien er nog geen intensivering plaats heeft kunnen vinden. De mogelijkheid om een duidelijkere uniforme definitie op te stellen was er echter niet. De vorm van participatie bleek namelijk zeer wisselend te zijn bij verschillende personen. Iemand die motorisch zeer zwak is, zou wellicht bij het openen van de ogen een 1 moeten krijgen en bij het opheffen van het hoofd al een 2. Iemand die nog zeer vitaal blijkt te zijn, zou die 2 misschien pas krijgen zodra hij/zij met de armen in de lucht zwaait in plaats van slechts heen en weer deinen in de stoel. Om deze discrepantie binnen het definiëren te verhelpen, zou men observaties uit moeten voeren binnen een meer homogene groep. Slechts luisteraars met één bepaalde vorm van demencie, die zich allemaal in hetzelfde stadium bevinden en daarbij ook nog dezelfde psycho-motorische, cognitieve en sociaal-emotionele mogelijkheden hebben, moeten dan het concert bijwonen. Echter geeft een dergelijke homogene groep geen evenredig beeld weer van de werkelijkheid, aangezien men nooit een dergelijke groep voor zich zal hebben bij het geven van een concert. Verder is het bij elkaar krijgen van een dergelijke groep logistiek zeer ingewikkeld, gezien er geen instellingen zijn waar een volledig homogene groep dementerende ouderen verblijft. Indien mensen van verschillende tehuizen bij elkaar gebracht worden in een (andere dan de bij hen vertrouwde) ruimte, is er grote kans op verwardheid en angst wegens het niet begrijpen van de wereld om hen heen. Een wellicht betere oplossing voor dit definitie- en daarmee observatieprobleem, is het voeren van een uitgebreid vooronderzoek. In dit vooronderzoek dienen de deelnemers al enkele malen geobserveerd te worden en dient er overleg plaats te vinden met betrokken personen (zoals familie of verzorgend personeel). Pas na het bijwonen van enkele concerten kan per observant een definitie opgesteld worden van participatiegedrag 1 en 2.

In de lijst wordt op vier zichtbare vormen van participatiegedrag gelet. Er zijn ook onzichtbare vormen van participatiegedrag, zoals gewoon met de ogen gesloten zitten en naar muziek luisteren, zonder dat dit van buitenaf waarneembaar is. Deze momenten zijn bij het observeren niet waar te nemen en worden daarom dus ook niet meegenomen in de uiteindelijke resultaten. Aangezien dit slechts door de persoon zelf ervaren wordt, is dit op geen enkele manier waar te nemen voor een observator.

Achteraf gezien kan ik concluderen dat voor het opstellen van het advies de 'opmerkingen' in de observatielijst meer informatie verschaften dan de a priori vastgestelde thema's uit de lijst. Bepaalde gedragingen zijn dan ook moeilijk om vantevoren vast te stellen over hoe mensen zullen reageren op muziek (ook al hebben er vantevoren enkele proefobservaties plaatsgevonden), of op welke manier het participatiegedrag zichtbaar naar voren gaat komen. Wellicht kan dit probleem ondervangen worden door geen observatielijst te maken met a priori vastgestelde thema's maar a postepriori vastgestelde thema's. Zo gaat er minder waarneembare informatie verloren.

Vooraf heb ik samen met de andere twee studenten enkele proefobservaties uitgevoerd om te kijken hoe groot de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid was. Deze bleek ruim voldoende, zodat we ervoor konden kiezen om iedere student twee personen te laten observeren. De betrouwbaarheid van de observaties zouden op twee manier nog verder vergroot kunnen worden:

1. De concerten filmen, zodat bij onzekerheid ter controle de film bekeken kan worden.
2. Door meerdere observatoren dezelfde deelnemers te laten observeren en hier een gemiddelde van te berekenen.

Een ander probleem dat zich bleek voor te doen, was betreffende de verschillen in de zet: Presentatie moment versus muzikaal moment, niet herkenbare muziek versus herkenbare muziek n onopvallende momenten versus onopvallende momenten. Hier kwamen enkele resultaten uit, waarbij ik zeer mijn twijfels heb over de juistheid van die uitkomst. Uitleg hiervan heb ik al gegeven in paragraaf 5.1 interpreteren van de resultaten, analyse 4. Om de mate van participatie betrouwbaar te kunnen berekenen bij deze thema's zal een ander meetinstrument opgesteld moeten worden of zal er een aanpassing in de set moeten plaats vinden, zodat de verschillende thema's een meer gelijke hoeveelheid van voorkomen hebben.

6.2 Reflectie op de vragenlijst emotionele welbevinden

Vooraf was er uiteraard al de vraag in hoeverre de dementerende bewoners in staat waren om (betrouwbare) antwoorden te geven op deze vragen. Voor de bewoners die hiertoe in staat waren, kwam vrijwel iedere week hetzelfde antwoord: 'ja, ik vond het heel mooi', 'ja, het was erg leuk', 'ze hebben erg goed gespeeld', 'ik vond er niks aan' of slechts een eenvoudig 'ja' of 'nee'. Het overgrote deel was telkens positief over de beleving van de concerten. Waren de bewoners positief omdat ze graag een praatje met me wilden maken, omdat ze niet begrepen wat ik vroeg of omdat ze hadden genoten van het concert? Bij de korte 'ja' en 'nee' antwoorden kan ik dezelfde vraagtekens zetten en kan ik me ook afvragen of ze gewoon geen zin hadden om te praten en snel van me af wilden zijn. Gezien de resultaten, het observeren van de bewoners en ook met name de gesprekken met het betrokken personeel, blijkt het overgrote deel wel degelijk genoten te hebben van de concerten, maar slechts de vragen gaven hier mijns inziens onvoldoende antwoord op. Velen vinden muziek gewoon mooi, omdat ze het mooi vinden. Hier ligt dan geen diepere reden of uitgebreide beschouwing op de achtergrond, ze genieten gewoon van dat moment en dat komt vaak niet naar voren in zo'n lijst. De oplossing hiervoor heb ik nog niet gevonden. Wellicht dat ik me qua vragen toch meer zou moeten richten op familie en betrokken personeel om een reëel beeld te krijgen en daarbij dus minder op de bewoner zelf.

6.3 Reflectie op de deelnemers

Het werken met dementerende ouderen in verzorgingscentra brengt helaas regelmatig het dilemma van een verminderde gezondheid met zich mee. Resultaat hiervan was dat bij verschillende concerten bewoners afwezig waren. Gezien we met drie personen hebben geobserveerd, bij ieder concert twee personen, op drie verschillende locaties, gingen we uit van een totaal van zestien deelnemers (geen achttien aangezien ik bij een concert zelf speelde dus niet observeerde). Van deze zestien zijn er uiteindelijk negen overgebleven die we echt ieder concert hebben kunnen observeren. De resultaten zouden een veel betrouwbaarder beeld geven indien het aantal deelnemers ook een stuk groter zou zijn. Het uitblijven van significante resultaten met betrekking tot de mate van participatie zou ook hiermee samen kunnen hangen.

6.4 reflectie op de analyses

Bij alle analyses ben ik er vanuit gegaan dat het voorkomen van verschillende vormen van participatie betekende dat er een hogere mate van participatie was in vergelijking met het slechts voorkomen van één vorm van participatie. Als voorbeeld: iemand die meezingt, meebeweegt en daarbij naar het ensemble kijkt heeft volgens dit onderzoek een grotere mate van participatie dan iemand die alleen naar het ensemble kijkt. Op zich lijkt dit heel logisch, maar ik durf bijna te zeggen dat er nog een ander onderzoek noodzakelijk zou zijn om te bekijken of deze veronderstelling juist is. Wellicht is een intense focus op het ensemble in de beleving van die desbetreffende luisteraar nog meer participierend als een andere luisteraar die onbewust ook nog andere vormen van participatie laat zien.

6.5 Reflectie algemeen

Om de een of andere reden voelde ik een drang om kwantitatief vast te leggen hoe dementerende ouderen de muziek en de concerten ervaren en hoe ze bij deze concerten betrokken zijn. Je hoopt achteraf significante cijfers te zien, die aangeven wat ik van binnen al lang weet: Natuurlijk is muziek goed voor iedereen! Je wilt aan de buitenwereld tonen dat muziek wel degelijk invloed heeft op al die zaken die je wilt onderzoeken en je wilt daarmee je vak onmisbaar maken in een maatschappij die telkens meer bezuinigt op kunst en cultuur. Het grote nadeel van kunst en cultuur is, in vergelijking met bijvoorbeeld wiskunde of natuurkunde, dat het niet in cijfers vast te leggen is. Hoe geef ik in cijfers aan dat er een glinstering in de ogen van mevrouw zichtbaar is, zodra de herkenning van dat ene stuk optreedt, hoe geef ik in cijfers aan dat die traan bij het horen van die melodie mijn hart bijna doormidden breekt en hoe geef ik aan dat het optillen van die ene vinger bij de vrolijke driekwartsmaat meer beweging is dan meneer de afgelopen maanden heeft vertoont. Hoe geef ik dat in cijfers aan? ...

Precies... dat geef je niet in cijfers aan. Het is jammer dat er geen significante resultaten uit dit onderzoek zijn gekomen, maar ik hoop dat deze in vervolgonderzoek nog naar buiten zullen komen. Tot die tijd weet ik in ieder geval voor mezelf wat ik heb waargenomen bij de concerten en heeft het mijn hart met warmte gevuld. Verder hoop ik ook dat we allemaal inzien dat cijfers ook tekort schieten bij het uitdrukken van persoonlijke belevingen. Een cijfer drukt niet het belang van een vak uit, een cijfer drukt uit hoe graag we in de maatschappij allerlei kwalitatieve zaken kwantitatief vast willen leggen, terwijl dat niet zou moeten!

Wellicht is deze reflectie meer een betoog dan een reflectie, maar ik wil vooral aangeven dat ik graag aan verwachtingen van de maatschappij wilde voldoen, maar achteraf heb ingezien dat kwantitatief onderzoek niet de beste oplossing hiervoor was. Het geeft wel cijfers, maar blijkt toch te gebrekkig bij het omschrijven van een onderwerp zo complex als beleving van muziek.

6.6 aanbevelingen vervolgonderzoek

Het uitgevoerde onderzoek is slechts een klein deel van de informatie die we echt graag willen weten: Welk effect heeft muziek bij dementerende ouderen?

De reden waarom ik me heb gericht op het vergroten van participatie (en ook het emotionele welbevinden) heeft te maken met bepaalde basisvoorwaarden. Op het moment dat er geen actieve ofwel passieve participatie plaatsvindt, is het niet mogelijk om effecten te gaan meten. Ik acht participatie dus als een voorwaarde om effecten te bewerkstelligen.

Voor vervolgonderzoek zou het dus zeer interessant zijn als men, het effect van concerten bij dementerende ouderen kan meten. Als de dementerende oudere regelmatig bij concerten participeert, heeft dit dan een positief effect op het emotionele welbevinden? Is dit effect slechts merkbaar tijdens de concerten (een effect dat gedurende dit onderzoek ook al getracht is vast te leggen) of blijft er ook op de lange termijn nog iets van over? Onderzoek zou ook uit kunnen wijzen of muziek effect heeft op de snelheid waarmee de dementie vordert? Zijn er effecten op bijvoorbeeld het gebied van de cognitieve of emotionele ontwikkeling zichtbaar?

Bij eventueel vervolgonderzoek moet men eerst goed bij zichzelf nagaan of het mogelijk is om een complex begrip zoals het ervaren van muziek vastgelegd moet en vastgelegd kan worden in cijfers. Dit sluit aan bij de actuele discussie rondom het voeren van kwantitatief of kwalitatief onderzoek in sociologische studies. Bij natuurwetenschappen spreekt kwantitatief vastleggen voor zich, maar de vraag is of we bij het voeren van sociologische onderzoeken resultaten wel kwantitatief vast moeten willen leggen...

Referenties

- Barwais, F. (2011, februari 28). *Defenitions of Wellbeing, Quality of life and Wellness*. Retrieved 13, 2014, from National Wellness institute of Australia:
<http://nwia.idwellness.org/2011/02/28/definitions-of-wellbeing-quality-of-life-and-wellness/>
- Braam, d. W., & Dautzenberg, d. P. (2000). *De ziekte van alzheimer*. Wormer: Inmerc bv.
- Buijssen, H. (1987). *Beleving van dementie*. Deventer: Loghum Slaterus.
- Bult, M. (2013, augustus 28). Muziekherinneringen voor Alzheimerpatiënten. (Knevel, & V. d. Brink, Interviewers)
- Dautzenberg, P. (2009). *Het wordt steeds stiller*. Wormer: Inmerc.
- Dedding, C., & Slager, M. (2013). *De rafels van participatie in de gezondheidszorg: Van participerende patiënt naar participerende omgeving*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Dirkse, R., & Vermeer, L. (2013). *Handig bij Dementie*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers.
- encyclo MMXII. (2012). *affect*. Retrieved januari 13, 2014, from encyclo online encyclopedie:
<http://www.encyclo.nl/begrip/affect>
- Engels, M. (2014, februari 22). Invloed van concerten op dementie. (N. v. Schuren, N. Moussavi, & K. v. Esser, Interviewers)
- Engels, N., Aelterman, A., Schepens, A., & Petegem, K. v. (2006). *Representatief onderzoek naar factoren die het welbevinden van leerlingen in Vlaamse secundaire scholen beïnvloeden*. Retrieved 13, 2014, from onderwijkunde.ugent:
<http://www.onderwijkunde.ugent.be/downloads/welbevindenleerlingenPS.pdf>
- Envida. (2014, januari 1). *Missie en Visie*. Retrieved januari 5, 2014, from envida:
<http://www.envida.nl/over-envida/missie-en-visie>
- Frijda, N. (2008). *De emoties*. dbnl.
- gezondheidsplein. (z.d.). *medisch woordenboek*. Retrieved januari 13, 2014, from gezondheidsplein:
<http://www.gezondheidsplein.nl/medisch-woordenboek/letter/e>
- Hartogh, T., & Wickel, H. H. (2008). *Musizieren im Alter: Arbeitsfelder und Methoden*. Mainz: Schott.
- Hegi, F. (2010). *Improvisation und Musiktherapie*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Hermans, W., & Taelman, T. (2009). *Beoordeling van welbevinden en betrokkenheid bij personen met meervoudige beperkingen*. Retrieved januari 7, 2014, from
[multiplus.be/informatiedocs/Tine%20Taelman%20Wim%20Hermans.pdf](http://www.multiplus.be/informatiedocs/Tine%20Taelman%20Wim%20Hermans.pdf)
<http://www.multiplus.be/informatiedocs/Tine%20Taelman%20Wim%20Hermans.pdf>
- Heykens, R. (2012). *geschiedenis*. Retrieved december 16, 2013, from mjvo.ruudheykens:
<http://mjvo.ruudheykens.nl/>

Hortulanus, D. R., Jonkers, D. M., Stuyvers, D., & MsC. (2012). *Kunstbeoefening met ambitie*. Utrecht: LESI.

Maijer-Kruijssen, I., Gelders, L., & Zantodopp, J. (2013). 'Muziek laat me voelen dat ik leef'. In R. Dirkse, & L. Vermeer, *Handig bij dementie* (pp. 94-102). Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers.

Muthesius, D. (2010). *Musik - Demenz - Begegnung: Musiktherapie für Menschen mit Demenz*. Frankfurt am Main: Mabuse-Verl.

Neander, K.-D. (1999). *Musik und pflege*. München: Urban und Fischer.

Neander, K.-D. (1999). *Musik und Pflege*. München: Urban & Fischer.

NVvMT Nederlandse Vereniging van Muziektherapie. (2014). *Muziektherapie in V&V*. Retrieved januari 5, 2014, from [nvvmt.nl/muziektherapie/werkvelden/werkveldgroepen/muziektherapie-in-vav?showall=&start=2](http://www.nvvmt.nl/muziektherapie/werkvelden/werkveldgroepen/muziektherapie-in-vav?showall=&start=2):

<http://www.nvvmt.nl/muziektherapie/werkvelden/werkveldgroepen/muziektherapie-in-vav?showall=&start=2>

Okken, R. (2002). *De Bevrijdende Kracht van Emoties*. Tilburg: Uitgeverij Astarte.

Reinhardt, E. (2006). *Musizieren met dementen Menschen*. München: Ernst Reinhardt.

Remmerswaal, J. (2012). *Persoonsdynamica; professioneel omgaan met emoties*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Saint-Exupéry, A. d. (1943). *le petit prince*. Groningen: J. B. Groningen.

Schmitz, P. (1999). *Dementie vanuit een andere Dimensie*. Maastricht.

Sloboda, J. (2010). *Handbook of music and emotions*. Oxford: Oxford University press.

Verdult, R. (1993). *Dement worden: een kindertijd in beeld. Belevingsgerichte begeleiding van dementerende ouderen*. Nijkerk: Intro.

Vleuten, V. d. (2009-2010). *Het effect van de muziekoptredens van stichting Diva op de dimensies participatie en mentaal welbevinden van kwaliteit van leven van dementerenden*. Utrecht.

volksgezondheid, N. k. (2009, maart 30). *Wie behoort tot de doelgroep ouderen?* Retrieved 2 16, 2014, from <http://www.nationaalkompas.nl/preventie/gericht-op-doelgroepen/ouderen/wie-behoort-tot-de-doelgroep-ouderen/>: <http://www.nationaalkompas.nl/preventie/gericht-op-doelgroepen/ouderen/wie-behoort-tot-de-doelgroep-ouderen/>

X., M. (2013, november 12). mijn dagelijkse ik. (N. v. Schuren, Interviewer)

Bijlagen

Bijlage 1 Observaties

In deze bijlage staan twee delen van de uitgevoerde observaties. In totaal zijn er tweeëndertig formulieren met twee deelnemers per formulier.

Gulpen concert 1, 1ste helft

Deelnemer 1: ...Mevrouw WE.....

Deelnemer 2: ...Meneer PE.....

	Mot. ¹	Foc ²	Gel ³	Men ⁴	Opmerkingen		Mot. ¹	Foc ²	Gel ³	Men ⁴	Opmerkingen	Set
0.00-0.30	0	1	0	0		0.00-0.30	0	1	0	0		Intro: lange toon sax.
0.30-1.00	0	0	0	1	praten met buur	0.30-1.00	0	1	0	0		Begin thema: Pink Panther , inzet ritme bas kl.
1.00-1.30	0	1	0	0		1.00-1.30	0	1	0	0		versnelling + hoge noot sax. + vertraging
1.30-2.00	1	1	0	0		1.30-2.00	1	1	0	0		versnelling + impro sax.
2.00-2.30	1	1	0	0		2.00-2.30	1	1	0	0		thema (PP)
2.30-3.00	1	1	0	0		2.30-3.00	1	1	0	0		spel met dynamiek, thema, einde + presentatie
3.00-3.30	1	1	0	1	reactie: 'oja!'	3.00-3.30	0	1	0	0		
3.30-4.00	1	1	0	1	reactie: 'ja!'	3.30-4.00	0	1	0	0		
4.00-4.30	2	1	0	0	dirigeert mee	4.00-4.30	0	1	0	0		Smooth Criminal
4.30-5.00	1	1	0	0		4.30-5.00	1	1	0	1	glimlacht	va. 4.44 zacht gespeeld
5.00-5.30	1	1	0	0		5.00-5.30	1	1	0	0		tem. 5.11
5.30-6.00	1	1	0	0		5.30-6.00	1	1	0	0		Inspector Gadget
6.00-6.30	2	1	0	0		6.00-6.30	1	1	0	0		Solo sax.
6.30-7.00	2	1	0	0		6.30-7.00	1	1	0	0		
7.00-7.30	1	1	0	0		7.00-7.30	1	1	0	0		Summertime
7.30-8.00	1	1	0	0		7.30-8.00	1	1	0	0		versnelling + impro sax.
8.00-8.30	0	2	0	0		8.00-8.30	1	1	0	0		harde lage noot bas kl.
8.30-9.00	0	1	0	0		8.30-9.00	1	1	0	1	applaus	einde + inzet Take 5
9.00-9.30	1	1	0	0		9.00-9.30	0	1	0	0		
9.30-10.00	1	1	0	0		9.30-10.00	0	1	0	1	glimlacht	impro sax.
10.00-10.30	1	1	0	0		10.00-10.30	1	1	0	0		
10.30-11.00	1	1	0	0		10.30-11.00	0	1	0	0		inzet thema
11.00-11.30	0	1	0	0		11.00-11.30	0	1	0	0		
11.30-12.00	0	1	0	0		11.30-12.00	0	1	0	0		einde + thema Strauss in stukken met pauzes
12.00-12.30	0	2	0	0		12.00-12.30	1	1	0	1	glimlacht	inzet thema Strauss + lange noot sax.
12.30-13.00	0	2	0	0		12.30-13.00	1	1	0	1	" "	O solemio
13.00-13.30	2	1	0	0		13.00-13.30	0	1	0	0		thema Strauss (herhaling)
13.30-14.00	0	1	0	0		13.30-14.00	0	1	0	0		einde + presentatie
14.00-14.30	0	1	0	0		14.00-14.30	0	1	0	0		
14.30-15.00	1	1	0	0		14.30-15.00	0	1	0	0		
15.00-15.30	0	1	0	0		15.00-15.30	0	1	0	0		inzet Isn't she lovely
15.30-16.00	1	1	0	0		15.30-16.00	0	1	0	0		
16.00-16.30	1	1	0	0		16.00-16.30	0	1	0	0		versnelling
16.30-17.00	1	1	0	0		16.30-17.00	0	1	0	0		impro sax.

17.00-17.30	1	1	0	0		17.00-17.30	0	1	0	0		thema Isn't she lovely
17.30-18.00	0	1	0	1	applaus	17.30-18.00	0	1	0	1	applaus	einde + presentatie
18.00-18.30	0	1	0	0		18.00-18.30	0	1	0	0		
18.30-19.00	0	1	0	0		18.30-19.00	0	1	0	0		Que Sera
19.00-19.30	0	1	2	0	zingt mee	19.00-19.30	0	1	1	0	zingt mee	
19.30-20.00	0	1	2	0	" "	19.30-20.00	0	1	1	0	" "	
20.00-20.30	0	1	2	0	" "	20.00-20.30	0	1	1	0	" "	
20.30-21.00	2	1	2	0	" "	20.30-21.00	0	1	0	0		vertraging + vraag-antwoord spel
21.00-21.30	0	1	0	0		21.00-21.30	0	1	1	0	" "	" " + Tulpen uit A'dam
21.30-22.00	0	1	1	0		21.30-22.00	0	1	1	0	zingt mee	
22.00-22.30	0	1	1	0		22.00-22.30	0	1	1	0	" "	
22.30-23.00	0	1	0	1	applaus	22.30-23.00	0	1	0	0		einde + presentatie
23.00-23.30	0	1	0	0		23.00-23.30	0	1	0	0		" + impro bas kl.
23.30-24.00	0	1	0	0		23.30-24.00	0	1	0	0		
24.00-24.30	0	1	0	0		24.00-24.30	0	1	0	0		inzet Titanic thema
24.30-25.00	0	1	0	0		24.30-25.00	0	1	0	0		
25.00-25.30	2	2	0	0		25.00-25.30	0	1	0	0		
25.30-26.00	2	2	0	0		25.30-26.00	0	1	0	0		
26.00-26.30	1	1	0	0		26.00-26.30	0	1	0	0		
26.30-27.00	0	1	0	0		26.30-27.00	0	1	0	0		
27.00-27.30	0	1	0	1	applaus	27.00-27.30	0	1	0	1	applaus	einde + afsluiting 1e helft
27.30-28.00						27.30-28.00						

Grubbeveld concert 3, 1ste helft

Deelnemer 1: Mevrouw Ve

Deelnemer 2: Mevrouw Ma

	Mot. ¹	Foc ²	Gel ³	Men ⁴	Opmerkingen		Mot. ¹	Foc ²	Gel ³	Men ⁴	Opmerkingen	Set
0.00-0.30	0	2	0	0	2 bij buiging pianist	0.00-0.30	0	0	0	0		Piano begint met C. Franck - Panis Angelicus
0.30-1.00	1	2	0	0		0.30-1.00	0	2	0	0		Zangeres komt zingend binnen
1.00-1.30	1	1	0	0		1.00-1.30	0	1	0	0		
1.30-2.00	1	1	0	0		1.30-2.00	0	0	0	0		
2.00-2.30	1	1	0	0		2.00-2.30	0	1	0	0		
2.30-3.00	1	1	0	0		2.30-3.00	0	1	0	0		
3.00-3.30	1	1	0	0		3.00-3.30	0	1	0	0		
3.30-4.00	1	1	0	0		3.30-4.00	0	2	0	1	Applaus	Einde + presentatie
4.00-4.30	0	1	0	0		4.00-4.30	0	1	0	0		
4.30-5.00	0	1	0	0		4.30-5.00	0	2	0	0		
5.00-5.30	0	1	0	0		5.00-5.30	0	2	0	0		
5.30-6.00	0	1	0	0		5.30-6.00	0	1	0	0		W. A. Mozart - Ein Veilchen
6.00-6.30	0	1	0	0		6.00-6.30	0	1	0	0		Inzet zang
6.30-7.00	1	1	0	0		6.30-7.00	0	2	0	0	Door beleving zangeres	
7.00-7.30	0	1	0	0		7.00-7.30	0	1	0	0		
7.30-8.00	0	1	0	0		7.30-8.00	0	2	0	0		

8.00-8.30	0	1	0	1	Applaus +	8.00-8.30	1	0	1	0		Einde + rumour door binnenkomende meneer
8.30-9.00	0	0	0	0	Een mr komt binnen	8.30-9.00	0	0	0	0		
9.00-9.30	0	1	0	0		9.00-9.30	0	1	0	0		W.A. Mozart - Ademempfindung
9.30-10.00	1	1	0	0		9.30-10.00	0	1	0	1	Glimlach	
10.00-10.30	0	1	0	0		10.00-10.30	0	1	0	0		
10.30-11.00	1	1	0	0		10.30-11.00	0	1	0	0		
11.00-11.30	0	1	0	0		11.00-11.30	0	1	0	0		
11.30-12.00	0	1	0	0		11.30-12.00	0	1	0	0		
12.00-12.30	0	1	0	0		12.00-12.30	0	1	0	0		
12.30-13.00	0	1	0	0		12.30-13.00	0	1	0	0		
13.00-13.30	0	1	0	0		13.00-13.30	0	1	0	1	Applaus	
13.30-14.00	0	1	0	0		13.30-14.00	0	2	0	0		Einde + presentatie
14.00-14.30	0	1	0	0		14.00-14.30	0	2	0	0		
14.30-15.00	0	1	0	0		14.30-15.00	0	1	0	0		
15.00-15.30	0	1	0	0		15.00-15.30	0	1	0	0		
15.30-16.00	0	0	0	0	Zelfde mr loopt nu weg	15.30-16.00	0	0	0	0		Meneer loopt weg
16.00-16.30	0	1	0	0		16.00-16.30	0	1	0	0		G. Paisello - Nel cor piu non mi sento
16.30-17.00	0	1	0	0		16.30-17.00	0	1	0	0		
17.00-17.30	1	1	0	0		17.00-17.30	0	1	0	0		
17.30-18.00	0	1	0	0		17.30-18.00	0	1	0	0		
18.00-18.30	0	1	0	0		18.00-18.30	0	0	0	0		
18.30-19.00	0	1	0	0		18.30-19.00	0	1	0	0	Applaus	Einde
19.00-19.30	2	1	0	1	Glimlach	19.00-19.30	0	1	0	0		J. Kander - New York, New York
19.30-20.00	2	1	0	1	Glimlach	19.30-20.00	0	1	0	0		
20.00-20.30	1	1	0	1	Glimlach	20.00-20.30	0	1	0	0		
20.30-21.00	1	1	0	1	Glimlach	20.30-21.00	0	1	0	0		
21.00-21.30	1	1	0	1	Glimlach	21.00-21.30	0	1	0	0		
21.30-22.00	0	1	0	0		21.30-22.00	0	0	0	0		
22.00-22.30	0	2	0	2	Applaus	22.00-22.30	0	2	0	0		Einde op lange hoge noot + presentatie
22.30-23.00	0	1	0	0		22.30-23.00	0	1	0	0		
23.00-23.30	0	1	0	0		23.00-23.30	0	2	0	0		
23.30-24.00	0	1	0	0		23.30-24.00	0	2	0	0		
24.00-24.30	0	1	0	0		24.00-24.30	0	1	0	0		24.23 R. Schumann - Die Lotosblume
24.30-25.00	0	1	0	0		24.30-25.00	0	1	0	0		
25.00-25.30	1	1	0	0		25.00-25.30	0	1	0	0		
25.30-26.00	0	1	0	0		25.30-26.00	0	1	0	0		
26.00-26.30	0	1	0	0		26.00-26.30	0	1	0	0		26.15 einde
26.30-27.00	0	1	0	0		26.30-27.00	0	1	0	0		R. Schumann - Widmung
27.00-27.30	0	1	0	0		27.00-27.30	0	1	0	0		
27.30-28.00	0	1	0	0		27.30-28.00	0	1	0	0		
28.00-28.30	0	1	0	0		28.00-28.30	0	1	0	0		
28.30-29.00	0	1	0	0		28.30-29.00	0	1	0	1	Applaus	Einde + presentatie
29.00-29.30	0	1	0	0		29.00-29.30	0	2	0	0		

29.30-30.00	0	1	0	0		29.30-30.00	0	2	0	0		
30.00-30.30	0	1	0	0		30.00-30.30	0	1	0	0		
30.30-31.00	0	1	0	0		30.30-31.00	0	1	0	0		
31.00-31.30	0	1	0	0		31.00-31.30	0	1	0	0		
31.30-32.00	0	2	0	0		31.30-32.00	0	1	0	0		K. Millocher-Primadonna Waltz hoge noten zang
32.00-32.30	1	2	0	0		32.00-32.30	0	2	0	0		Ritme inzet piano
32.30-33.00	1	2	0	0		32.30-33.00	0	1	0	0		Dramatisering tekst zang tot 33.10
33.00-33.30	0	1	0	0		33.00-33.30	0	1	0	0		
33.30-34.00	0	1	0	0		33.30-34.00	0	1	0	0		
34.00-34.30	0	1	0	0		34.00-34.30	0	1	0	0		
34.30-35.00	0	1	0	0		34.30-35.00	0	1	0	0		34.53 Dramatisering zang 'nies'
35.00-35.30	0	1	0	0		35.00-35.30	0	1	0	1		35.08 Lange hoge toon afsluiting 1e helft
35.30-36.00	0	2	0	1	Glimlach	35.30-36.00						
36.00-36.30						36.00-36.30						

Bijlage 2 Vragenlijsten

Hieronder staat samengevat wat wij, de drie studenten, uit de gesprekken aan de hand van de vragenlijsten hebben kunnen vastleggen.

De Wilg	
Mevrouw GE	Mevrouw luistert vooral klassieke muziek, maar eigenlijk vind ze heel muziek wel mooi. Het gaan naar concerten wordt door haar als een ontspannende activiteit ervaren. Achteraf geeft mevrouw aan dat het ensemble volgens haar erg goed heeft gespeeld en een volgende keer hetzelfde concert weer zou bezoeken.
Mevrouw ST	Mevrouw luistert vooral graag naar schlagers. Ze vindt concerten wel leuk, maar ze gaat er niet echt vaak naar toe.
Mevrouw WO	Mevrouw houdt van muziek en meer specifiek van moderne muziek en Nederlandstalige muziek. Maar niet zo van Klassieke muziek (Tijdens het interview was ze 'altijd is kortjakje ziek' aan het zingen). Ze vind het erg leuk om naar concerten te gaan en vooral om dan mee te zingen met de liedjes. Maar ze houd er wel van dat alles op orde is en alles gestructureerd verloopt, geen chaos.
Mevrouw CA	Het was voor mevrouw CA niet mogelijk om op de vragen te antwoorden, maar de verzorgende legde hier het interview af. Ze reageert op carnavalsmuziek. Als er liedjes van vroeger werden gespeeld had ze op een paar heldere momenten een herinnering aan vroeger en deed ze haar armen omhoog en riep naar mama en begon ze zachtjes mee te zingen.

Os Heem	
Mevrouw VE	Mevrouw antwoordde telkens positief op de vragen of ze de muziek mooi vond, of ze had genoten van het concert en of ze er een volgende keer weer naar toe wilde gaan.
Mevrouw MA	Ze heeft vroeger gedanst en luistert naar allerlei muziek, helaas (zegt ze zelf) speelt ze geen instrument. Haar broers speelden wel allemaal een instrument, maar zij kon dat niet aangezien ze geen mooie stem had. Ze heeft dan ook ontzettend veel zin in de concerten, ze gaat namelijk altijd naar concerten toe als die er zijn. Mevrouw MA is gedurende de eerste helft van het eerste concert opgehaald door familie. Ze heeft in de aanwezige tijd veel gelachen en actief geluisterd, gezongen en bewogen. Later gaf ze aan het echt prachtig te vinden. Ze had er ontzettend van genoten. Ze hoopt dat het duo snel weer komt.

Mevrouw CE	Mevrouw luistert wel graag naar muziek, maar kent eigenlijk niet zo veel. Vroeger heeft ze een klein beetje piano gespeeld, haar broer daarentegen maakte wel echt veel muziek. Mevrouw geeft aan dat ze het leuk vind om naar dit concert te gaan, iets wat ze normaal gesproken niet vaak doet, aangezien dat toch wel duur is.
Mevrouw BR	Mevrouw beantwoordde alle belevingsvragen zeer kortaf maar wel allen positief. Ze zei dat ze graag naar muziek luistert en dan ook wel zin heeft in het concert. Ze vond het leuk en ook goed. Volgende keer zou ze graag weer komen.
Mevrouw BE	Ze vertelde me dat ze vaak naar muziek luistert en naar alle soorten muziek. Ze vind het voornamelijk leuk dat alle mensen samen komen tijdens een concert om samen naar muziek te luisteren. Voornamelijk het gezellig samen zijn vind ze erg belangrijk.
Meneer PE	Hij luistert graag naar muziek, moderne muziek (hier gaf hij als voorbeeld Jingle Bells) en Jazz muziek vond hij ook wel leuk. Hij vind het vooral belangrijk dat het geluid goed is van de muzikanten en dat er goed word gespeeld. Hij verwacht dat het concert wel gezellig word. Hij was erg benieuwd wat er zou komen.

Grubbeveld	
Meneer SC	Vooral het woord prachtig, heeft hij vaak genoemd. In de pauze gaf meneer aan dat hij geen stukken herkende, maar dat dat niet uitmaakte, want het was echt prachtig, op het einde vroeg ik naar bekende stukken en begon hij meteen het ave Maria te zingen. Daarna vroeg hij wanneer ze weer terug kwamen. De zangeres vond hij echt geweldig. Dit was toch wel zijn hoogtepunt van de dag.
Mevrouw SC	Bij aanvang van het eerste concert was mevrouw niet echt spraakzaam, ze zou wel zien wat er kwam. Achteraf gaf ze aan het concert heel erg mooi te vinden. Zoals de zangeres zong, zo kon ze dat zelf niet hoor! Er waren een paar stukken die ze al kende zoals het ave Maria en somewhere over the rainbow. Het concert had van haar wel wat langer mogen duren.
Meneer KO	Na afloop heeft meneer aan enorm te hebben genoten, ookal luistert hij zelf meestal naar countrymuziek. Hij vond het dan eigenlijk ook wel jammer dat er geen countrymuziek werd gespeeld. Desondanks zou hij graag nog een keer een concert van het ensemble bezoeken, want deze was naar zijn mening veel te kort.
Meneer BR	Meneer beantwoordde alle belevingsvragen zeer kortaf maar wel allen positief. Hij vond het leuk en ook goed. Volgende keer zou hij graag weer komen.
Meneer NO	Hij ging vroeger altijd met zijn vader naar concerten en voornamelijk de klassieke concerten vond hij erg interessant. Voorbeelden als Bach haalde hij aan vond hij heel erg leuk. In zijn familie spelen ze allemaal instrumenten vertelde hij mij. Maar hij vind het ook wel belangrijk dat er bij het concert goede muzikanten zijn en dat ze goed spelen.
Mevrouw BE	Haar man speelde vroeger orgel en hield ook erg van Klassieke muziek Zij gaf voorbeelden als Beethoven. Ze vond het vooral belangrijk dat ze mooi spelen en dat het een gezellig concert word.

Bijlage 3 Interpretatie observaties

In deze bijlage is als voorbeeld van enkele deelnemers uitgewerkt op welke manier wij kwalitatief na afloop van het concert de algemene indruk van het participatiegedrag van de deelnemer hebben genoteerd. Deze interpretatie heeft ons geholpen bij het opstellen van de interventies.

Bewoner	Concert 1	Concert 2	Concert 3	Concert 4
Mevrouw Ve (Gulpen)	<p>Gedurende de eerste helft van het concert was mevrouw vooral erg betrokken als er uitleg vanuit het duo tussendoor kwam. Ze had vaak haar ogen dicht, waardoor ik de indruk kreeg dat ze sliep. Bij afloop van een stuk of bij het gebeuren van iets 'verrassends' keek ze op en klapte soms.</p> <p>Personeel was van mening dat mevrouw erg heeft genoten van het concert, dat merkte je doordat ze af en toe haar ogen open deed en op keek. Soms doezelt ze wel in, maar ze heeft ook veel geluisterd.</p>	<p>Mevrouw was helderder dan vorige keer, soms heeft ze nog steeds haar ogen dicht. Na ieder stuk klapte ze. Ze heeft nu soms een zeer geïntensiveerde focus laten zien (zij het telkens van korte duur).</p> <p>Personeel gaf ook aan dat mevrouw duidelijk helderder was, in vergelijking met het vorige concert</p>	<p>Mevrouw kan wegens een hersenbloeding niet aanwezig zijn.</p>	<p>Mevrouw ligt op sterven.</p>
Mevrouw Sc	<p>Mevrouw maakt regelmatig luide opmerkingen tussendoor waarbij ze aangeeft hoe mooi ze de muziek vind. Tijdens het applaus keek ze soms even rond, verder bleef haar blik gedurende het hele concert gericht op het ensemble.</p> <p>Mevrouw tikt de vrijwel het hele concert mee met haar linkervoet, echter, dit is niet altijd in de maat.</p>	<p>De aandacht van mevrouw dwaalt iets vaker af dan afgelopen concert. Het meetikken met de voet gaat ook door als stukken zijn afgelopen, en is regelmatig niet in de maat. Waarschijnlijk staat dit dus niet in relatie tot de muziek.</p> <p>Vooraf wanneer de presentator iets vertelt is ze alert en als hij een grapje maakt, lacht ze er direct om.</p>	<p>Met name tijdens de uitleg van de presentator is mevrouw aandachtig. Na afloop van een stuk roep ze regelmatig 'oh, wat prachtig' of 'wat een mooie muziek'. Verder is de aandacht vergelijkbaar met het vorige concert. Het grootste deel is ze gefocust op de muziek, maar vaak kijkt ze ook om zich heen, waarbij haar aandacht verslapt. Als er iets opvallends gebeurt in de muziek is haar aandacht dan wel weer even terug.</p>	<p>Bij aanvang van het concert is mevrouw erg enthousiast, ze lacht om de grapjes van de presentator, en maakt positieve opmerkingen tussendoor. Haar aandacht wordt vaak afgeleid, ze kijkt dan om zich heen op zoek naar 'iets interessanter'. De tweede helft neemt de afleiding nog meer toe en zegt ze soms dingen als 'dit vind ik niks!' of 'nu heeft het lang genoeg geduurd'. De uitleg van de presentator brengt soms haar focus weer in het positieve terug.</p>

Bijlage 4 Resultaten analyse 1

Hieronder de tabellen met alle via SPSS berekende resultaten betreffende het gemiddelde participatiegedrag per concert.

Groep 1,00: Duo Colorare

Groep 2,00: Torunski Brothers

Groep 3,00: Chapeau!

Descriptive Statistics

	Groep	Mean	Std. Deviation	N
Mot1	1,00	,2667	,32506	6
	2,00	,4200	,38974	3
	3,00	,2175	,32449	4
	Total	,2869	,31923	13
Mot2	1,00	,1017	,15575	6
	2,00	,2567	,42736	3
	3,00	,2000	,18203	4
	Total	,1677	,23095	13
Mot3	1,00	,1067	,20704	6
	2,00	,3500	,31000	3
	3,00	,1575	,19085	4
	Total	,1785	,23036	13
Mot4	1,00	,1567	,27178	6
	2,00	,3467	,32532	3
	3,00	,2800	,42996	4
	Total	,2385	,31856	13

Descriptive Statistics

	Groep	Mean	Std. Deviation	N
Gel1	1,00	,1417	,34701	6
	2,00	,0867	,07572	3
	3,00	,1850	,35000	4
	Total	,1423	,28833	13
Gel2	1,00	,0067	,01211	6
	2,00	,0567	,08963	3
	3,00	,1925	,19363	4
	Total	,0754	,13339	13
Gel3	1,00	,0067	,01211	6
	2,00	,1067	,12220	3
	3,00	,1175	,19568	4
	Total	,0638	,12319	13
Gel4	1,00	,0133	,02805	6
	2,00	,0700	,12124	3
	3,00	,2100	,34823	4
	Total	,0869	,20229	13

Descriptive Statistics

	Groep	Mean	Std. Deviation	N
Foc1	1,00	1,7400	,67655	6
	2,00	,9700	,97504	3
	3,00	,6800	,42261	4
	Total	1,2362	,80097	13
Foc2	1,00	1,2817	,82744	6
	2,00	,9767	,89366	3
	3,00	,7175	,18608	4
	Total	1,0377	,70136	13
Foc3	1,00	1,6700	,48489	6
	2,00	1,0100	,21633	3
	3,00	,7550	,77814	4
	Total	1,2362	,66424	13
Foc4	1,00	1,6100	,60060	6
	2,00	1,3167	,57466	3
	3,00	,9225	,71309	4
	Total	1,3308	,65350	13

Descriptive Statistics

	Groep	Mean	Std. Deviation	N
Men1	1,00	,2750	,35518	6
	2,00	,0867	,07572	3
	3,00	,0825	,15174	4
	Total	,1723	,26281	13
Men2	1,00	,0800	,06870	6
	2,00	,0900	,07937	3
	3,00	,0375	,02754	4
	Total	,0692	,06089	13
Men3	1,00	,1167	,03141	6
	2,00	,0667	,05774	3
	3,00	,0350	,05066	4
	Total	,0800	,05477	13
Men4	1,00	,1233	,04320	6
	2,00	,0733	,06506	3
	3,00	,0300	,02582	4
	Total	,0831	,05851	13

Bijlage 5 Resultaten analyse 2 t/m 4

De volgende tabel laat zien hoe het participatiegedrag tijdens presentatiemomenten staat tegenover het participatiegedrag tijdens momenten van muziek.

Presentatie of muziek		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Motorisch	prest	1705	,09	,311	,008
	muziek	5327	,25	,488	,007
Focus	prest	1705	1,20	,746	,018
	muziek	5326	1,17	,754	,010
Geluid	prest	1705	,05	,235	,006
	muziek	5327	,09	,328	,005
Mening	prest	1705	,22	,472	,011
	muziek	5327	,05	,230	,003

De volgende tabel laat zien hoe het participatiegedrag tijdens niet herkenbare muziek staat tegenover het participatiegedrag tijdens herkenbare muziek.

Herkenbaarheid		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Motorisch	geen herkenbare muziek	2554	,21	,455	,009
	herkenbare muziek	2797	,29	,513	,010
Focus	geen herkenbare muziek	2553	1,25	,750	,015
	herkenbare muziek	2797	1,09	,750	,014
Geluid	geen herkenbare muziek	2554	,04	,220	,004
	herkenbare muziek	2797	,13	,401	,008
Mening	geen herkenbare muziek	2554	,05	,235	,005
	herkenbare muziek	2797	,05	,227	,004

De volgende tabel laat zien hoe het participatiegedrag tijdens niet herkenbare muziek staat tegenover het participatiegedrag tijdens herkenbare muziek.

Opvallendheid		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Motorisch	geen opvallend moment	4035	,23	,467	,007
	opvallend moment	1315	,31	,539	,015
Focus	geen opvallend moment	4034	1,19	,761	,012
	opvallend moment	1315	1,09	,731	,020
Geluid	geen opvallend moment	4035	,09	,326	,005
	opvallend moment	1315	,08	,339	,009
Mening	geen opvallend moment	4035	,04	,215	,003
	opvallend moment	1315	,07	,272	,007

Bijlage 6 Ensembles

In deze bijlage is de omschrijving van de meewerkende ensembles opgenomen.

Chapeau!

Niki van der Schuren: Zij begon op 6-jarige leeftijd met het bespelen van de dwarsfluit. Met de jaren groeide haar interesse voor verschillende instrumenten en muziekstijlen. Ze speelde in een harmonie en verschillende bandjes met variërende muziekstijlen, van pop tot jazz en folk. Na haar middelbare school begon ze met haar studie aan het Conservatorium Maastricht. Momenteel speelt ze dwarsfluit, gitaar, piano, contrabas en drums. In haar vrije tijd is ze docente en dirigeert ze een kinderkoor.

Peter Adriaans: Naast zijn studie aan het conservatorium is hij actief als toetsenist in een band, begeleidt hij enkele koren en werkt als solo-pianist. Hij houdt van zaken aanpakken, nieuwe dingen bedenken en iets betekenen voor andere mensen.

Marianne van Gemert: Zij begon haar achtste met het spelen van klassiek piano. In 2009 behaalde zij haar Master Cultuurwetenschappen aan de universiteit Maastricht. Hierna besloot zij om Jazz Zang en de Docent muziek te gaan studeren aan het Conservatorium Maastricht.

Geert Verheijden: Naast zijn studie speelt hij als gitarist in allerlei bandjes. Hij heeft daarmee ook al verschillende mooie optredens in het buitenland gehad. Er gaat niets boven samen muziek maken voor een enthousiast publiek!

Duo Colorare

Sopraan Egita Znutina is geboren in Letland. Ze studeerde aan de Riga Dome Choir school waar ze haar 1^e niveau van Hoger Onderwijs behaalde als dirigente. Tijdens deze studie kreeg ze ook zanglessen van Aira Rūrāne, solist aan de Letse Nationale Opera. In 2006 begon Egita haar zangstudie aan de Jāzeps Vītols Letse Muziekacademie bij Kristīne Gailīte. Ze sloot haar studie af in concert en opera (The Telephone - G.C.Menotti). Egita maakte haar opera debuut in 2008 in de rol van Gretel in Humperdinck's opera Hänsel und Gretel met het Liepāja Symphonic Orchestra. In 2009/2010 nam Egita deel aan het Erasmus Programma en als uitwisselingsstudent studeerde ze een jaar bij Axel Everaert aan het Conservatorium Maastricht. Het beviel zo goed bij Axel en Maastricht dat ze besloot om vanaf 2010 permanent in Maastricht te gaan studeren.

Pianist Kyu Min Chang behaalde zijn Bachelor Piano in 2002 aan de National University Kang Won in Korea. Hij vervolgde zijn studie aan verschillende conservatoria in Duitsland; Karlsruhe, Mainz en Trossingen. Sinds 2011 studeert hij aan het Conservatorium Maastricht voor zijn Master.

Torunski Brothers

Piotr Torunski (Basklarinet) krijgt steeds meer aandacht als één van de meest getalenteerde basklarinet spelers van zijn generatie. Met veel concerten op internationale podia, muziekprijzen op zak en een geluid dat origineel is, breidt hij zijn reputatie uit als een getalenteerde en veelzijdige musicus. Piotr begon zijn muzikale reis op zesjarige leeftijd. Hij studeerde van 2005 tot 2010 aan het Music Conservatory in Katowice (Polen). In 2011 sloot hij zijn Master studie af met de hoogste punten aan het Conservatorium Maastricht bij Claudius Valk.

Greg Torunski (Sax) is sinds de laatste jaren met groot succes actief in de Nederlands, Duitse en Amerikaanse muziekwereld. Hij heeft gestudeerd bij Claudius Valk aan de Hochschule für Musik Köln waar hij in 2012 cum laude afstudeerde. Dit jaar (2012) ontving hij de prestigieuze 'Hustinx-prijs' en behaalde hij zijn Master of Music diploma aan het conservatorium Maastricht. Momenteel speelt en componeert hij voor GrePol Mafia, Palais Noir, Greg Torunski Sextet, Torunski-Van Stratum Project en het Torunski Duo. In maart 2012 werd zijn laatste album "Changes" uitgezonden op de New

Yorkse jazz radiozender Break Thru. Hij behaalde nog een master in New York bij Mr. David Binney. Hij werkte inmiddels samen met musici als Gino Vanelli, Gerard Cannon, David Liebman, Loren Stilman en David Binney. Hij viel op tijdens internationale festivals als Ghost House Jazz Festival (Athene), Jeker Jazz, Het Parcours en Coup Maastricht.

Zijn laatste concerten met zijn broer Piotr Torunski (Torunski Duo) in de Birds Eye Jazz Club, Basel leidden tot een tour in India (2012) waar ze gefeatured zullen worden in de Jazzband "Kendraka". In juni 2011 kwam zijn debuut cd "Changes" uit bij het Nederlandse label Turnkey music solutions.

Bijlage 7 Informatiebrief muzikanten

Beste muzikanten, (for english, see below)

Allereerst, bedankt dat jullie willen meewerken aan ons onderzoek. Deze mail is er, om jullie kort in te lichten over het doel van het onderzoek en wat dit verder voor jullie zal betekenen bij het geven van de concerten.

Tijdens dit onderzoek gaan we kijken hoe we de betrokkenheid van dementerende ouderen bij concerten van 'Muziek Jong voor Oud' kunnen vergroten. Hiertoe vinden er 4 concerten plaats op éénzelfde locatie. Tijdens deze concerten wordt 4 maal hetzelfde repertoire ten gehore gebracht (op eventuele kleine wijzigingen na) door dezelfde muzikanten. Wij (3 studenten van creatieve therapie en 1 student van het conservatorium) observeren dan enkele bewoners om de betrokkenheid te meten. Om deze betrokkenheid te vergroten, gaan we bij de laatste 3 concerten kleine dingen veranderen:

Concert 1: Hierbij verandert er nog niks. Jullie spelen het concert, zoals jullie gewend zijn. Dit concert heeft een duur van 75 minuten. Dit houdt het volgende in: 30 minuten spelen, 15 minuten pauze, 30 minuten spelen.

Concert 2: Hierbij worden enkele randvoorwaarden opgesteld. Voor jullie verandert er dan niet zo veel, behalve dat de tijdsduur wellicht wordt aangepast. Hierdoor zal het programma dan ingekort of verlengd moet worden en kan de pauze op een ander moment binnen het concert plaatsvinden.

Concert 3: Bij dit concert wordt de volgorde van de setlist veranderd, gebaseerd op observaties tijdens het vorige concert. Eventueel vragen we ook om misschien bepaalde stukken toe te voegen of juist te verwijderen uit de set. Jullie medewerking is voor ons hierbij erg belangrijk. We zullen geen dingen vragen, die op de termijn van 2 of 3 weken niet mogelijk zijn.

Concert 4: Dit laatste concert gaat voornamelijk gericht zijn op de interactie met de bewoners zelf. Hoe ga je als muzikant om met je publiek, reageer je op het publiek, zoek je interactie met hen, hoe presenteer je je programma? Voor dit concert moet er nog een bijeenkomst komen, zodat jullie precies weten, wat er van jullie wordt verwacht. Dit kan waarschijnlijk vooraf aan dit concert of eventueel na concert 3.

Kunnen jullie a.u.b. bericht geven, zodra jullie de mail gelezen hebben? Verder zou het prettig zijn als jullie zo snel mogelijk het programma doormailen naar Fenna, zodat zij de tehuizen kan inlichten.

Succes allemaal met de voorbereidingen van de concerten. En nogmaals, alvast bedankt voor jullie medewerking.

Met vriendelijk groet,

Nima Moussavi, Kelly van Esser, Niki v.d. Schuren

Dear musicians,

First, thank you for participating in our research. We send you this mail, to inform you about the goal of our research and also to let you know what it means for you, musicians, when you play the concerts.

During the research we will have a look at possibilities to increase the involvement of demented older people at the concerts of 'Muziek Jong voor Oud'. Therefore there will be 4 concerts at the same location. During these concerts you will play 4 times the same program (except for small changes) by the same musicians. We observe some of the older people to measure the involvement. To increase this involvement we will change some things at the last 3 concerts:

Concert 1: Nothing will change. You'll play the concert as you are used to do. The concert will take 75 minutes in Total: 30 minutes playing, 15 minutes break, 30 minutes playing.

Concert 2: At this concert we will set up some boundary conditions. For you there won't change a lot. Except for a possible change in the duration of the concert and the moment of the pause. Therefore the program has to be shortened or lengthened.

Concert 3: Here we change the order of the setlist, based on the observations made, during the last concert. Potentially we will also ask you to add or delete some pieces out of the program. Your support is for us very important at this point. We won't ask you things that are impossible in the duration of 2 or 3 weeks.

Concert 4: This last concert is mainly directed at the interactions with the occupants self. How do the musicians have contact with the audience, do you react at your audience, do you search for interaction with them, how do you present your program? Before this concert there is an appointment necessary, to let you know what we expect of you. Probably we can do this in front of this last concert or maybe after concert 3.

Could you let us know when you've read this letter? Could you also send as soon as possible the program to Fenna, then she can inform the locations.

Good luck everybody with the preparing of the concerts. And again, already thanks for your support.

With kind regards,

Nima Moussavi, Kelly van Esser, Niki v.d. Schuren

Bijlage 8 Toestemmingsformulier deelnemers

Beste familieleden van bewoners van locatie (...),
Regelmatig vinden er binnen de stichting Vivre concerten plaats door ensembles van de stichting Muziek Jong voor Oud.

Wij, studenten van Muziektherapie en Orthopedagogische Muziek Beoefening van de Hogeschool Zuyd, zijn bezig met een onderzoek in samenwerking met Vivre en Stichting Muziek Jong voor Oud, waarin we bekijken hoe we de betrokkenheid van luisteraars bij de concerten van de Stichting Muziek Jong voor Oud kunnen verbeteren.

Daartoe zouden wij graag gedurende 4 concerten in februari en maart enkele luisteraars willen observeren om vast te stellen hoe de betrokkenheid is en of deze verbetert als wij bepaalde wijzigingen doorvoeren in het concert.

We letten slechts op uiterlijk waarneembare betrokkenheid, zoals een gezichtsuitdrukking, bepaalde bewegingen op de muziek of misschien het meezingen met bepaalde stukken. Verder zal wellicht een van de aanwezige verzorgers nog enkele vragen stellen na het concert, waaruit blijkt hoe de luisteraar het concert heeft ervaren. In de rest van het onderzoek blijft de geobserveerde persoon volledig anoniem. De resultaten van de observaties worden alleen gebruikt voor het optimaliseren van de betrokkenheid van de concerten.

Mocht U meer informatie over ons onderzoek willen, kunt U contact opnemen met Niki v.d. Schuren, via het e-mailadres nikivdschuren@gmail.com of via het telefoonnummer 06-42789094

Voor de uitvoering van ons onderzoek vragen wij uw toestemming om de desbetreffende luisteraar te mogen observeren gedurende deze concerten en eventuele vragen te mogen stellen ten voordele van het onderzoek.

Wij, Niki van der Schuren, Nima Moussavi en Kelly van Esser danken jullie alvast bij voorbaat voor jullie medewerking aan het onderzoek.

Toestemmingsformulier:

Ik, ondergetekende, neem anoniem deel aan het onderzoek van de Stichting Muziek Jong voor Oud. Ik ben schriftelijk op de hoogte gebracht van het onderzoek. Ik doe geheel vrijwillig mee aan dit onderzoek en kan mij op ieder moment terugtrekken, mits een schriftelijke ondersteuning.

Ik ga ermee akkoord dat ondergetekende zal deelnemen aan het onderzoek van Stichting Muziek Jong voor Oud.

(omcirkelen wat van toepassing is)   Ja   Nee

Naam: .....

Geboortjaar: .....

Datum:.....

Handtekening Deelnemer*: .....

*indien niet wilsbekwaam dan getekend door wettelijk vertegenwoordiger

Stichting
Muziek Jong voor Oud

Toestemmingsformulier deelname Onderzoek

Stichting Muziek Jong voor Oud

In het Zorgthuis Envida, locatie (...) zullen 3 vierdejaars studenten (Muziektherapie en Orthopedagogisch Muziekbeoefenaar aan Zuyd Hogeschool) onderzoek uitvoeren om de participatie en het emotioneel welbevinden van de deelnemers te optimaliseren tijdens huiskamerconcerten georganiseerd door stichting Muziek Jong voor Oud. Dit onderzoek zal plaats vinden van (...) u – (...) u op volgende data:

- (...) februari 2014
- (...) 22 februari 2014
- (...) 8 maart 2014
- (...) 22 maart 2014

Daartoe zouden wij graag gedurende deze concerten enkele luisteraars willen observeren om vast te stellen hoe de participatie en het emotioneel welbevinden zijn en of deze verbeteren als wij bepaalde wijzigingen doorvoeren in het concert.

We letten slechts op uiterlijk waarneembare participatie zoals een gezichtsuitdrukking, bepaalde bewegingen op de muziek of misschien het meezingen met bepaalde stukken. Verder zal een van de aanwezige verzorgers nog enkele vragen stellen na het concert, waaruit blijkt hoe de luisteraar het concert heeft ervaren. In het onderzoek blijft de geobserveerde persoon volledig **anoniem**. De resultaten van de observaties worden alleen gebruikt voor het optimaliseren van de concerten. Verder wordt er een geluidsopname gemaakt van het concert, dit alleen voor een verduidelijking van het gespeelde programma voor ons bij het verwerken van de resultaten.

Wij, Niki van der Schuren, Nima Moussavi en Kelly van Esser danken jullie alvast bij voorbaat voor jullie medewerking aan het onderzoek.

Ik, ondergetekende, neem deel aan het onderzoek Stichting Muziek Jong voor Oud. Ik ben zowel schriftelijk als mondeling op de hoogte gebracht van het doel van het onderzoek en de gang van zaken.

Naam:

Datum:

Handtekening Deelnemer*:

Afstudeerproduct

Voorstelling Chapeau!

Met behulp van het opgestelde advies bij de beantwoording van de hoofdvraag, ben ik in staat geweest de voorstelling van Chapeau! op bepaalde punten te wijzigen en daarmee hopelijk zowel de participatie als wel het emotionele welbevinden van het publiek te bevorderen. Een beschrijving van hoe een voorstelling er daadwerkelijk uit ziet is lastig op papier te zetten, gezien het geven van dergelijke optredens altijd een deel improvisatie met zich meebrengt. Het is niet zo, dat je van tevoren een setlist uitschrijft en dat je die hoe dan ook op deze manier uit kunt voeren. Indien bepaalde muziek niet aanspreekt, de interactie niet ontstaat zoals je graag wilt of je merkt dat luisteraars nog te veel in een bepaalde emotie zitten om over te kunnen springen naar de volgende, zul je op dat moment de set moeten aanpassen. Wel hebben we voor ieder optreden een basis idee van in welke volgorde we stukken spelen. Hieronder zal ik vermelden welke stukken dat zijn, in welke volgorde we ze graag spelen en de motivatie voor keuze ervan. Ik presenteer (o.a. aankondigen en afkondigen) de gehele set. Hierbij speel ik grotendeels in op actualiteiten, welk weer is het, welke opmerkingen krijg ik van het publiek etc. Dit is helaas onmogelijk om vast te leggen in een document.

SET 1 (voor de pauze)

1. Greensleeves: We zijn allemaal niet aanwezig in de zaal bij de aankondiging. Een voor een lopen we naar binnen, terwijl we de bekende melodie van greensleeves spelen. Het geluid komt bij bewoners niet van voren, maar van achteren. Het is niet meteen een interactief begin, maar een uitnodiging aan het publiek om te luisteren naar ons concert. Indien we spelen bij een wat vitaler publiek, herhalen we het stuk na afloop nog een keer en daarbij vragen we of bewoners mee kunnen neuriën. Tijdens het spelen lopen de gitarist en ik (dwarsfluit) rond door de zaal.
2. uil zat in de olmen: In eerste instantie zingen we het hele nummer (niet in canon) voor. Vrijwel iedereen in het publiek kent dit nummer en start dan automatisch al met meezingen. Na afloop zingen we het nummer nog eenmaal, maar dan in canon. Als afsluiter zingen we de canon nogmaals, maar dan samen. Afhankelijk van de groepsgrootte en de vitaliteit van de groep, zingen we de canon in 2, 3 of 4 groepen.
3. Crazy little thing called Love: Doordat er ook cajonbegeleiding bij het nummer zit en wij ook enthousiast meebewegen, motiveert dit de ouderen om mee te swingen. In het nummer zit een deel met alleen zang en daarbij klappen op 2 en 4. Het spreekt voor zich dat we het publiek hierbij non-verbaal uitnodigen om mee te doen.
4. (Put your head on my shoulder - Paul Anka): Afhankelijk van de lengte van het optreden doen we dit nummer wel of niet. Het is bekend bij een groot deel van het publiek, maar het is rustig en ook redelijk lang nummer. Op het moment dat dit nummer wordt gespeeld voor of na een ander rustig of minder bekend nummer, zie je dat mensen hierbij gaan afhaken. Één rustig nummer kan geen kwaad, zeker niet als je daarna dan 'daar bij die molen' speelt.
5. Daar bij die molen: Deze speel ik mee op dwarsfluit. Tijdens het spelen, loop ik weer rond door de zaal. De bewoners zingen een overgroot deel van het nummer mee. Door zelf op de maat van links naar rechts te bewegen, doen vele luisteraars deze beweging mee.
6. Summertime: Gezien wij van verschillende stijlen graag muziek ten gehore willen brengen, kan een jazz standard niet ontbreken. Jazz, (en dan vooral ook het moment van instrumentale solo) is vaak al iets moeilijker te volgen voor het publiek, daarom hebben we in ieder geval een hele bekende standard uitgezocht, zodat het nummer deels toch herkenbaar blijft.
7. Zitdans 1: Indien bewoners in slaap zijn gevallen, worden ze bij dit nummer weer actief betrokken (meestal zeg ik ook wel iets in die richting bij de aankondiging, en de meeste roepen dan dat ze echt nog wel wakker zijn). Op een vrolijke/logische melodie, voeren we samen met de bewoners een zitdans uit. In het A-deel hiervan worden de bewoners vooral

motorisch gezien uitgedaagd. In het B-gedeelte wordt de interactie tussen de luisteraars gestimuleerd, door elkaar bij de hand te nemen en te zwaaien.

8. Ave Maria: Gezien zo'n zitdans toch heel intensief is, volgt hierna een rustig stuk. Zowel om de luisteraars niet te veel te vermoeien als wel om weer rust te creëren in de zaal. Bovendien is er nog geen klassieke muziek geweest, dus een klassiek stuk op dit moment valt ook op zijn plaats.
9. Tulpen uit Amsterdam: We hebben geleerd dat bewoners het meest enthousiast zijn, als je afsluit met een voor hen zeer bekend nummer. Daarom sluiten we de eerste helft af met de meezinger 'Tulpen uit Amsterdam' en de tweede helft met 'Geneet van ut leave'. In de pauze hoor je mensen tijdens de koffie vaak nog enkele zinnen zingen van het refrein. Terwijl ik in de pauze teksten uitdeel voor het eerste nummer van de tweede helft en dus hier en daar een praatje maak met de bewoners, komen velen ook vertellen hoe geweldig ze het vinden. Als je afsluit met een minder bekend of ritmisch minder duidelijk stuk, blijkt dit enthousiasme toch een beetje te dalen.

SET 2

10. Eenzame Lantaarnpaal: Van het eerste couplet is er tekst uitgedeeld. Samen met de gitarist zing ik dit nummer als duet. Het tempo is langzaam en de articulatie is bijna overdreven duidelijk, maar het is heel belangrijk dat de bewoners de tekst van het lied meekrijgen. Bij het 'en eindelijk nu zijn we echt een paar, we liggen op de schroothoop naast elkaar' ontstaat er vaak toch wel gelach in het publiek, dus dan hebben we het deel van tekstanalyse bereikt! Na het hele nummer te zingen, wordt het eerst couplet interactief herhaald. Hierbij laat ik de vormen van variatie en interactie meestal afhangen van het publiek. Verschillende opties zijn:
  - Ik zing de zin voor, de bewoners zingen het laatste woord na
  - Hetzelfde eerst héél langzaam (en verdrietig) en daarna juist heel snel en vrolijk gezongen
  - De ene helft van de zaal zingt de zin voor de andere helft zingt het laatste woord na
  - Het publiek zingt de zin voor, wij zingen het laatste woord na
11. We'll meet again: geschreven door Vera Lynn in de oorlog over de soldaten die ver van huis waren. Je man is dan wel ver weg, maar het maakt niet uit, want: We'll meet again. Tijdens het zingen probeer ik de tekst zoveel mogelijk te benadrukken, bewoners neurien de melodie ook vaak mee.
12. (Gedicht verliefde leeuw): Gedicht over een leeuw die verliefd is op een meisje, uit La Fontaine. Boek met allerlei fabels, ieder fabel eindigt met een moraal. Gezien we met Chapeau! een afwisselende voorstellingen neer willen zetten, voegen we soms ook iets van literatuur toe in de set. Dit gedicht voeren we wel/niet uit afhankelijk van de lengte van het concert.
13. Omdat ik zoveel van je hou – Jan broekhuis: Bekend en tevens een ontzettend humoristisch duet. Het aankondigen hiervan is al altijd al heel leuk. Als je klaagt over al die mannen die nooit iets uitvoeren en waar je altijd iets over te klagen hebt, zie je bij alle (voornamelijk) vrouwen in de zaal, toch wel veel herkenning. Als Geert (de gitarist) dan hetzelfde uitspreekt over mij, zijn de mannen ook gelukkig. Zodra dan het duet inzet, is voor iedereen duidelijk waar de ergernis vandaan kwam. Gelukkig eindigt het allemaal goed en houden we stiekem ondanks alles toch wel heel veel van elkaar. Humor hoort toch ook wel in zo'n lang concert!
14. Afscheid- Robert Long: Bijzonder aangrijpend stuk. De voorstelling is niet alleen lachen en bewegen en meezingen. Dit is echt een luisternummer, en voor de mensen die echt naar de tekst luisteren (en dat zijn er meestal best veel) is de ontroering op de gezichten vaak af te lezen.
15. La lumagne: Omdat het vorige stuk toch best heftig is qua betekenis, kan je niet direct in de volgende emotie duiken. La lumagne is een klassiek stuk (piano en dwarsfluit) uit de barok, dat redelijk onbekend is. Bewoners krijgen hierdoor de tijd om de emotie te laten zakken en gewoon even rustig naar het stuk te luisteren.

16. Zitdans 1: We hebben gekozen om in plaats van het uitvoeren van zitdans 2, de eerste zitdans hier nogmaals te herhalen. Bij bewoners zie je dan herkenning optreden, en deze herkenning blijkt dan ook uit de vaak toenemende mate van participatie.
17. Geneet van ut Laeve: Zoals ook al vermeld aan het einde van de eerste set, is het afsluiten met een bekende meezinger een formule die er vrijwel altijd voor zorgt dat men vraagt wanneer je weer terugkomt om te spelen of of je nog een toegift kunt laten horen. De introductie van dit nummer gaat over de 3 G's. Als je de 3 G's hebt in het leven (gezóndheid, gelök en geneete), dan kan je toch wel spreken van een goed leven. En om dat geneeten dan ook over te brengen, sluiten we af met het albekende 'geneet van het leave'. Iets wat we iedereen uiteraard toewensen!